

АКАДЕМІЯ ПОЛІТИЧНИХ НАУК

Серія «Бібліотека АПН»

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

Науково-популярне видання

Випуск 1(8) 2018

ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТІЯ

Київ — 2018

Суспільно-політичні процеси. Науково-популярне видання Громадської організації «Академія політичних наук». — К.: ВИДАВНИЦТВО ПОЛІТІЯ, 2018. Випуск 1(8) 2018. — 272 с.

У виданні вміщено праці вчених, які висвітлюють фундаментальні та прикладні наукові дослідження проблем політичної науки у контексті аналізу і прогнозу суспільно-політичних процесів.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Громадської організації «Академія політичних наук»
(протокол № 9 від 25 січня 2018 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію
науково-популярного видання
«Суспільно-політичні процеси»
Серія КВ № 22292–12192ПР від 23 вересня 2016 року
видано Міністерством юстиції України

Редакційну колегію науково-популярного видання
«Суспільно-політичні процеси»
затверджено рішенням Вченої ради
Громадської організації «Академія політичних наук»
(протокол № 8 від 15.09.2017)

РЕЦЕНЗЕНТИ

Кресіна Ірина Олексіївна — доктор політичних наук, професор.
Смоляннюк Володимир Федорович — доктор політичних наук, професор.
Шуба Олексій Васильович — доктор політичних наук, професор.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Мироненко Петро Володимирович — доктор політичних наук, академік-засновник АПН.

ЗАСТУПНИКИ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Горбатенко Володимир Павлович — доктор політичних наук, професор,
перший віце-президент АПН.
Мудрієвська Ірина Ігорівна — кандидат історичних наук.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Бабкіна Ольга Володимирівна — доктор політичних наук, професор.
Батрименко Олег Володимирович — доктор політичних наук, доцент.
Гошовська Валентина Андріївна — доктор політичних наук, професор.
Думенко Сергій Петрович — доктор богословських наук, професор.
Кармазіна Марія Степанівна — доктор політичних наук, професор.
Кочубей Лариса Олександрівна — доктор політичних наук, професор.
Кресіна Ірина Олексіївна — доктор політичних наук, професор.
Лікарчук Наталія Василівна — доктор політичних наук, доцент.
Малиновський Валентин Ярославович — доктор політичних наук, професор.
Михальченко Микола Іванович — доктор філософських наук, професор.
Неліна Дмитро Васильович — доктор політичних наук, доцент.
Перепелиця Григорій Миколайович — доктор політичних наук, професор.
Розумний Максим Миколайович — доктор політичних наук.
Смешко Ігор Петрович — доктор технічних наук, професор.
Смоляннюк Володимир Федорович — доктор політичних наук, професор.
Ткаченко Василь Миколайович — доктор історичних наук, професор.
Шкляр Леонід Євдокимович — доктор політичних наук, професор.
Шуба Олексій Васильович — доктор політичних наук, професор.

AKADEMIYA POLITYCHNYKH NAUK

Seriya «Biblioteka APN»

SUSPIL'NO-POLITYCHNI PROTSESY

Naukovo-populyarne vydannya

Vypusk 1(8) 2018

VYDAVNYTSTVO POLITIIA

Kyiv — 2018

Suspil'no-politychni protsesy. Naukovo-populyarne vydannya Hromads'koyi orhanizatsiyi «Akademiya politychnykh nauk». — K.: VYDAVNYTSTVO POLITIIA, 2018. Vypusk 1(8) 2018. — 272 s.

U vydanni vmishcheno pratsi vchenykh, yaki vysvitlyuyut' fundamental'ni ta prykladni naukovi doslidzhennya problem politychnoyi nauky u konteksti analizu i prohnozu suspil'no-politychnykh protsesiv.

Rekomendovano do druku Vchenoyu radoyu
Hromads'koyi orhanizatsiyi «Akademiya politychnykh nauk»
(*protocol № 9 vid 25 sichnia 2018 roku*)

Svidotstvo pro derzhavnu reyestratsiyu
naukovo-populyarnoho vydannya
«Suspil'no-politychni protsesy»
Seriya KB № 22292–12192ПП від 23 veresnya 2016 roku
vydano Ministerstvom yustyttsiyi Ukrainy

Redaktsiynu kolehiyu naukovo populyarnoho vydannya
«Suspil'no-politychni protsesy»
zatverdzheno rishennyam Vchenoyi rady
Hromads'koyi orhanizatsiyi «Akademiya politychnykh nauk»,
(Protocol №8 vid 15.09.2017)

RETSENZENTY

Kresina Iryna Oleksiivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Smolianiuk Volodymyr Fedorovych — doktor politychnykh nauk, profesor.
Shuba Oleksii Vasylovych — doktor politychnykh nauk, profesor.

HOLOVNYI REDAKTOR

Myronenko Petro Volodymyrovych — doktor politychnykh nauk, akademik-zasnovnyk APN.

ZASTUPNYKY HOLOVNOHO REDAKTORA

Horbatenko Volodymyr Pavlovych — doktor politychnykh nauk, profesor, pershyi vitse-prezydent APN.
Mudriievska Iryna Ihorivna — kandydat istorychnykh nauk.

REDAKTSIYNA KOLEHIYA

Babkina Ol'ha Volodymyrivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Batrymenko Oleh Volodymyrovych — doktor politychnykh nauk, dotsent.
Hoshovs'ka Valentyna Andriyivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Dumenko Serhiy Petrovych — doktor bohoslovs'kykh nauk, profesor.
Karmazina Mariya Stepanivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Kochubey Larysa Oleksandrivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Kresina Iryna Oleksiyivna — doktor politychnykh nauk, profesor.
Likarchuk Nataliya Vasylivna — doktor politychnykh nauk, dotsent.
Malynovs'kyi Valentyn Yaroslavovych — doktor politychnykh nauk, profesor.
Mykhal'chenko Mykola Ivanovych — doktor filosofs'kykh nauk, professor.
Nelipa Dmytro Vasylovych — doktor politychnykh nauk, dotsent.
Perelytskyi Hryhoriy Mykolayovych — doktor politychnykh nauk, profesor.
Rozumnyy Maksym Mykolayovych — doktor politychnykh nauk.
Smeshko Ihor Petrovych — doktor tekhnichnykh nauk, profesor.
Smolyanyuk Volodymyr Fedorovych — doktor politychnykh nauk, profesor.
Tkachenko Vasylii Mykolayovych — doktor istorychnykh nauk, profesor.
Shklyar Leonid Yevdokymovych — doktor politychnykh nauk, profesor.
Shuba Oleksii Vasylovych — doktor politychnykh nauk, profesor.

Зміст

Розділ І. КОНГРЕС АКАДЕМІЇ ПОЛІТИЧНИХ НАУК 17 ЛИСТОПАДА 2017 РОКУ

Мироненко П. В.	Ідеологія як стратегія формування державної політики	11
Згуровський М. З.	Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах	20
Ткаченко В. М.	Національна ідея: історіософія проблеми	26
Горбатенко В. П.	Політико-правові аспекти національної ідеї	37
Самчук З. Ф.	Філософські аспекти національної ідеї України	45

Розділ ІІ. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

Гула Р. В.		
Передерій І. Г.	Базові політичні концепти національних моделей консерватизму в Україні у 1900–1914 гг.	55
Ткаченко В. М.	Попрання істини: гріх і покута	102
Кочубей Л. О.	Соціальна політика української держави: виклики соціальної диференціації в Україні та виконання державою регулятивної функції щодо соціальної сфери	166
Метельова Т. О.	Політика пам'яті як інструмент формування ідентичності: трансформації в умовах глобалізації (на прикладі Туреччини та Індії)	207

Розділ ІІІ. РЕЦЕНЗІЇ

Мельниченко В. Ю.	Рецензія на книгу Василя Ткаченка «Україна: quo vadis — куди йдемо?»: Тарас Шевченко заповідав «кайдани порвати»	260
-------------------	--	-----

Content

Chapter I.

REPORTS AT THE CONGRESS OF THE ACADEMY OF POLITICAL SCIENCES ON 17 NOVEMBER, 2017

P. Myronenko	Ideology as a strategy of a formation of a state policy	11
M. Zgurovskyi	Foresight and construction of strategy for socio-economic development of Ukraine in the medium (2020) and long term (2030) time horizons	20
V. Tkachenko	National idea: historiosophy of the problem	26
V. Gorbatenko	Political and legal aspects of the national idea	37
Z. Samchuk	Philosophical aspects of the national idea of Ukraine	45

Chapter II.

SOCIAL AND POLITICAL PROCESSES

R. Hula, I. Perederii	Basic concepts of national models of conservatism in Ukraine 1900–1914	55
V. Tkachenko	Disregard of the truth: sin and expiation	102
L. Kochubei	Social policy of the Ukrainian state: the challenges of social differentiation in Ukraine and the implementation of the state's regulatory function in the social sphere	168
T. Metelyova	Memory Policy as a Tool for Identity Shaping: Transformation in a Globalizing Environment (by an example of Turkey and India)	207

Chapter III.

REVIEWS

V. Melnichenko	Review on V. Tkachenko's book «Ukraine: quo vadis — where are we going?»: Taras Shevchenko bequeathed «chains to break»	260
-----------------------	---	-----

Держава, котра не дбає про розвиток гуманітарної освіти і науки, втрачає шанс сформувати громадянське суспільство та врешті отримує індиферентну масу, якій все одно де жити, на кого працювати, кому служити. У кінцевому підсумку держава втрачає саму себе — припиняє своє існування.

*Петро Мироненко,
головний редактор журналу*

Розділ І.
КОНГРЕС АКАДЕМІЇ ПОЛІТИЧНИХ НАУК
17 ЛИСТОПАДА 2017 РОКУ

З привітальним словом виступив
Патріарх Київський і всієї Руси-України ФІЛАРЕТ,
почесний академік Академії політичних наук.

ДОПОВІДІ

Мироненко Петро Володимирович
доктор політичних наук,
академік-засновник
Академії політичних наук

**Ідеологія як стратегія формування
державної політики**

(Вступне слово на Конгресі Академії політичних наук
17 листопада 2017 року)

Сьогодні ми проводимо об'єднаний Конгрес Академії політичних наук і Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Час звернути увагу на моделювання політичних процесів, науково-технічне забезпечення вироблення політичних рішень стратегічного рівня. А для цього слід об'єднатися вченим різних галузей науки.

«Держава, котра не дбає про розвиток освіти і науки, втрачає шанс сформувати громадянське суспільство та врешті отримує індіферентну масу, якій все одно де жити, на кого працювати, кому служити. У кінцевому підсумку держава втрачає саму себе — припиняє своє існування» — це заглавна цитата нашого журналу.

Ситуація у гуманітарній сфері України складається таким чином, що Академія політичних наук бере на себе сміливість подати руку допомоги керівництву держави і запропонувати своє бачення у зазначеній темі.

Відсутність ідеології позначилось на основах розвитку України як демократичної, соціальної, правової держави, яка має слугувати у першу чергу громадянину і особистості.

Маргарет Тетчер сказала знамениті слова:

«Багатство країни не обов'язково будується на власних природних ресурсах, воно може бути досягнуто навіть при їх повній відсутності. Найголовнішим ресурсом є людина. Державі лише потрібно створити основу для розвитку таланту людей».

Як діяли керівники держав в умовах кризи після війни?

Приклад, в Японії у 1945 році на другий день після вступу на посаду Прем'єр-міністр Сідехара Кідзюро 11 жовтня 1945 року зібрав понад 200 вчених із різних галузей науки і поставив завдання: дайте мені Концепцію розвитку держави на 10 років. Через місяць Концепцію підготували, в основу якої був покладений аналіз всього найкращого, що було у світі на той час (державне будівництво,

політичне управління, фінанси, економіка, наука, соціальна сфера тощо). Концепція пропонувала рухатись вперед з найкращого, а не займатися перебудовою існуючого. Наступний Прем'єр-міністр Йосіда Сігеру вже діяв відповідно до Концепції попередника, що дозволило йому займати посаду Прем'єр-міністра п'ять разів.

Процес модернізації часто-густо стали сприймати вже не як спонтанний процес іманентного розвитку чи часткових запозичень, а як модель цілеспрямованого втягування певних країн у систему, коли одна чи кілька держав ініціюють і беруть на себе повноту відповідальності за модернізаційні процеси на підопічних територіях. Іншими словами, деякі держави у кризових ситуаціях потребують зовнішнього управління. Так було в Японії, Німеччині, Південній Кореї тощо.

Чи потребує Україна сьогодні зовнішнього управління, чи ми самі впораємось? Питання надзвичайно складне та потребує наукового аналізу і політичної відповідальності керівництва держави і громадянського суспільства.

Попередній аналіз показує, що в умовах воєнно-політичного конфлікту з Російською Федерацією, яка намагається знищити державну незалежність України як ззовні, так і з середини шляхом розхитування суспільно-політичної ситуації з метою провокування громадянської непокори та врешті доведення до ознак громадянської війни, сама Україна не зможе впоратись з існуючими викликами.

І справа не лише у агресії Росії проти України, а й у внутрішньополітичних процесах, які загнані політичною і економічною корупцією у глухий кут, із якого нам самим

вже не вибратись. Тому слід чесно визнати, що Україна потребує зовнішнього управління. І чим скоріше це буде визнано нашим політичним керівництвом, тим скоріше Україна почне рух до цивілізованого демократичного світу від радянського минулого, яке сидить у нас майже на генному рівні від рядового українця до Президента. Гірко про це говорити, але краще сказати правду зараз, ніж дозволити Росії знищити нас як державу і націю. Іншого шансу для України може не бути.

Тому, сьогодні ми маємо розглянути системну методологію передбачення соціально-економічного розвитку України і Національну Ідею, які спонукатимуть державу і суспільство до виходу на інший рівень розвитку.

Революція Гідності показала, що громадянське суспільство випереджає у своєму цивілізаційному розвитку державні інститути влади. А відтак, чітка й аргументована позиційованість в ідеологічній сфері є не просто бажаною, а вкрай необхідною з точки зору потреб суспільства і держави, а також надзвичайно актуальною, запитаною широким суспільним загалом, оскільки саме виразна ідеологічна позиційність дозволить переступити «поріг очікування», який виник у масовій свідомості України в результаті ідейно-світоглядного вакууму попередніх 26 років незалежності.

Наше завдання — виробити і запропонувати надійні ціннісні орієнтири суспільного життя, довкола яких соціум солідаризується, усвідомлює себе єдиним і гармонійним авторитетом. Саме таким консолідуючим чинником може і повинна стати Національна Ідея. А інтерпретувати

поняття соціальної солідарності саме як стан колективної ідеологічної інтеграції.

Об'єднуюча позиція в ідеологічній сфері має домінувати над роз'єднуючим. Це є не лише запорука досягнення суспільної злагоди і недопущення розбрату, а й необхідна передумова досягнення вкрай необхідного статусу загальнонаціонального лідера.

З різних причин цю мету було неможливо досягти за умов агресії Росії проти нашої держави. Тому тепер, коли є відносний стан тиші, слід подбати про нарощування та вирівнювання електоральної підтримки Національної Ідеї.

2500 років тому Піфагор рекомендував своїм учням: допомагайте людині у піднятті ваги, а не в ухиленні від неї. Функція ідеологічної моделі має бути аналогічною рекомендації Піфагора. Не зайве звернутися й до висновку Гюго про те, що час заборонив би доступ до себе тій людині, яка нічого не бажає і нічого не прагне, адже *майбутнє — це не те, що йде на зустріч нам, а те, до чого прямуємо ми*.

Вдало сформульована і успішно здійснена Національна Ідея істотно додає сил, підносить його духовно-вольовий потенціал. Відсутність же Національної Ідеї гальмує національний розвиток, підтинає духовне коріння народу — і цю ваду не вдається компенсувати ні релігійністю, ні працьовитістю, ні правами людини, ні аморфними «загальнолюдськими цінностями»: такий народ посяде найнижчі шаблі в цивілізаційній піраміді людства або взагалі зійде зі сторінок історії.

У питанні Національної Ідеї Україна й досі має суцільні експромти і водночас — ніякої нормативістики, ніяких правил, ніяких закономірностей. Що цей симптом означає

з точки зору наукової діагностики? Принаймні те, що такий стан справ ставить себе поза наукою, адже фундаментальний постулат соціальної науки твердить: *важливо, щоб кожен член суспільства усвідомлював не лише свої інтереси і права, а й також обмеження, табу, відповідальність і обов'язки.*

Національна Ідея — це та Архімедова точка опори, яка дозволяє здійснити кардинальні, тектонічні перетворення в галузі соціальної дійсності, це надзвичайно ефективний інструмент для досягнення максимальної мети мінімальними засобами. Отже, чим мінімальнішими засобами досягається мета, тим ефективнішою є Національна Ідея. Однак слід мати на увазі, що досягти мету не вживаючи жодних засобів, не залучаючи жодного суспільного інструменту і не поступаючись жодним елементом індивідуального чи суспільного конформізму неможливо в принципі, тому не слід повторювати помилки попередніх поколінь, які «відмовлялися від користування сірниками, щоб не спалити хату»: як наслідок — хоч хата і не згоріла, проте життя в хаті, в якій нема сірників, виявилось нестерпним (це опосередковано довів сам факт Помаранчевої революції та Революції Гідності).

Квінтесенція окресленого сегменту ідеологічного позиціювання політичного керівництва має бути, на нашу думку, така: рівновеликими дробами свободи та необхідності можна ефективно оперувати лише в тому випадку, якщо засобом громадянської відповідальності їх звести до спільного знаменника суспільного оптимуму.

В'ячеслав Липинський дав мудру пораду: «Маючи в своїй нації і Схід, і Захід, мусимо ці два напрями під гаслом єдності

нашої національної індивідуальності весь час в собі гармонізувати. Без такої гармонізації ми гинемо як нація: не завойовані ніколи чужою зброєю, а завжди власним внутрішнім розкладом підпадаємо під впливи то східної Москви, то західної Польщі». Місія України, таким чином, полягає в синтезуванні західного та східного цивілізаційних атрибутів. У «Листах до братів-хліборобів» Липинський дав цьому завданню назву «український месіанізм».

Нам не слід цуратися ідеї повернення до власних витоків, до національних джерел, варто якомога скрупульозніше врахувати уроки українського державотворення, відновити престиж національних цінностей. Саме з реалізацією таких завдань пов'язана надія на оздоровлення суспільства, його згуртування, повернення у європейську сім'ю народів.

Потрібно відродити й модернізувати кращі національні традиції та цінності, визначити ієрархію національних інтересів та завдань, виробити адекватну викликам сучасності загальнонаціональну ідеологію, яка виявиться консенсусом щодо напрямів і способів еволюціонування українського суспільства.

Інтенсивне становлення української державності, динамічний розвиток громадянського суспільства і оптимізація еволюційних процесів на рівні суспільної свідомості потребують рішучого розблокування тих чисельних табу, якими ідеологічна проблематика в Україні закидана по всьому периметру свого існування.

Загальноцивілізаційний досвід засвідчує: так звана «профілактика» у формі татуйованих, вилучених із полемічного поля сфер, є не лише невдалою, а й узагалі однією з найгірших суспільних стратегій, оскільки вона заганяє світоглядні

проблеми вглиб суспільного організму, робить ідеологічні різнотлумачення перспектив та мети хронічними, унеможливорює розблокування ідеологічних непорозумінь.

Сьогодні, коли Росія перейшла у відкритий наступ по всьому ідеологічному фронту проти України задля розхитування громадянського суспільства і доведення до протистояння регіонів з метою знищення української державності, нам всім слід докласти чимало зусиль до нейтралізації таких спроб і це може стати об'єднуючим фактором.

Шановні учасники Конгресу!

Академія політичних наук за півтора роки свого існування підготувала і видала шість випусків науково-популярного журналу «Суспільно-політичні процеси» і чотири книги із Серії «Бібліотека АПН», які є перед Вами. Кожний академік до 2026 року, до 10-річчя Академії, має підготувати до видання книгу із серії «Бібліотека АПН». Впевнений, що це стане вагомим внеском у розвиток політичної науки і гуманітарної освіти України. Днями, 10 листопада, зареєстровано «Видавництво Політія», завданням якого стане підготовка і видання науково-популярної літератури Академії політичних наук.

На завершення дозвольте навести слова одного закордонного українця: **«У мене завжди була мрія «Україна». Я пошепки мріяв і готувався до того, щоб приїхавши додому, до України, передати свій досвід заради дітей і онуків»**. Таку мрію мають мільйони українців, які живуть за її межами.

Європейська Україна — це наша мрія і всім нам треба багато працювати задля втілення мрії багатьох поколінь.

Запрошую до дискусії і дякую за увагу!

Згуровський Михайло Захарович
академік НАН України

**Форсайт та побудова стратегії соціально-
економічного розвитку України
на середньостроковому (до 2020 року)
і довгостроковому (до 2030 року)
часових горизонтах**

(Виступ на Конгресі Академії політичних наук
17 листопада 2017 року)

Україна отримала незалежність у 1991 році, після чого вона одразу ж постала перед новими труднощами та загрозами. Парадокс ситуації полягав у тому, що цю незалежність було не виборено, а «подаровано» Україні, насамперед, внаслідок несумісних геополітичних інтересів, що виникли в кінці минулого століття в світі. У результаті нова незалежна держава зіткнулася з нерозумінням власними національними елітами місця і ролі нації в новому світовому порядку.

Відсутність досвіду і стратегічного бачення, які були необхідні Україні для інтегрування у цей новий світовий порядок, призвели до величезної корупції, політичної нестабільності та до нездатності національної еліти мислити та діяти патріотично. Незалежність і державність країни, як унікальні досягнення, протягом перших двох десятиліть самостійного розвитку зберігалися лише завдяки сприятливому збігу геополітичних обставин та моральним і етичним цінностям українського народу, його миролюбства, працездатності, терпінню.

В економічному відношенні Україна скористалася, мабуть, найгіршою з можливих моделей трансформування суспільства порівняно з іншими постсоціалістичними країнами. Замість еволюційного розвитку, відповідно до послідовної національної політики, країна «втяглася» у фазу стихійного первинного накопичення капіталу, притаманну «дикому капіталізму».

На цьому етапі виник конфлікт між приватними інтересами нових фінансово-політичних груп і загально національними інтересами суспільства, в якому явне домінування залишалося за першими. Ще на початку 1990-х років промисловість України «за інерцією» продовжувала випускати високотехнологічну продукцію, складні машинобудівні комплекси, радіоелектронні прилади та інше. Ринок праці ще вимагав високопрофесійного, науково орієнтованого людського капіталу.

Через 25 років ситуація корінним чином змінилася. Інтелектуально місткі сектори вітчизняної економіки майже повністю деградували. Попит на ринку праці в основному залишився на представників сфери послуг та працівників низькотехнологічної промисловості, де практично виявилися непотрібними складні наукомісткі знання для створення нового, а знадобилися лише обізнаність з предметною галуззю, певні навички та практичний досвід («шаблонні» знання та навички).

За таких умов сфера передової освіти, науки та інновацій, особливо в фундаментально-природничій компоненті, почала «заважати» ринку праці та «новому» суспільству.

Примітивний ринок праці почав позбавляти молодь і систему вищої освіти відповідних стимулів, що призвело

до синдрому непотрібності наукомістких знань і витіснення кращого людського капіталу з країни. Цей інституціональний конфлікт суттєво заблокував розвиток економіки та суспільства і спрямував вектор руху країни до групи тих, що не відбулися.

Так, за роки незалежності спад економіки України виявився на рівні приблизно 60 % від досягнутого випуску продукції в 1991 році. Це можна порівняти з втратами в ході Другої Світової Війни економік Німеччини, Японії та СРСР. Відомо, що економічні системи названих країн досягли показників довоєнного рівня приблизно за сім років. У той же час, через вказані вище системні вади, економіка України, за часи своєї незалежності, впала з 8–10 місця в Європі в 1991 році до майже останнього нині.

В той же час, завдячуючи фундаментальним прагненням переважної більшості українського народу до свободи та до європейської моделі культури і розвитку, Україна демонструвала світу свій особливий поступ. Пройшовши шлях випробувань і помилок, подолавши тягар залишків тоталітарного минулого, Україна першою з пострадянських держав почала формувати своє демократичне суспільство. Добровільна відмова від ядерної зброї та її повна ліквідація в 1991–1996 роках, закриття Чорнобильської АЕС в 2000 році, завоювання громадянських і демократичних свобод після «Помаранчевої революції» 2004 року, вступ до СОТ в 2008 році, перемога громадянського суспільства над олігархічно-клановою системою під час «Революції гідності» 2013–2014 років та інші події визначили унікальний шлях України до побудування незалежної, демократичної й успішної держави.

Об'єктивними перевагами України стали і її вигідне географічне і геополітичне положення. Країна з 42-мільйонним високоосвіченим населенням (за даними ООН рівень охоплення освітою в Україні дорівнює 94 %), з оптимальним для прискореного розвитку розміром території (понад 600 тисяч квадратних кілометрів), розташована на берегах Чорного і Азовського морів, має надзвичайно родючі землі для сільськогосподарського застосування, потужну газотранспортну мережу. У транзитному відношенні Україна являє собою «шовковий шлях» для енергетичного, культурного і товарного обміну між Сходом і Заходом. Стратегічно важливою метою для України було підтримування стабільності свого соціо-економічного простору і надання йому привабливості для інвестицій і бізнесу зовнішнього світу.

Разом з тим на початку 20-х років ХХІ століття виникли нові геополітичні реалії навколо України. Її демократичний характер розвитку став немалим подразником для інших пострадянських держав, політичні еліти яких успадкували та намагалися утримати тоталітарний стиль управління (довічність перебування на посадах керівників країн, домінування однієї ідеології та її носіїв над іншими і подібне).

Знаходячись, з одного боку, під потужним впливом Росії, а з другого розвиваючи відносини нового типу з Європою та США, Україна опинилася на перехресті не тільки геополітичних, а й культурних та ціннісних протиріч цих світових центрів влади.

Подібний розрив на психологічному та культурному рівні вперше виник і в середині країни, починаючи з 2004 року, розділяючи її на Східну, Центральну і Західну частини [1]. Східна Україна тісно солідаризувалася з платформами Росії

та її традиціями, в той час як Центральна і Західна Україна була спрямована на Європу.

Українські політичні еліти не тільки виявилися неспроможними втілити прагнення людей зі Сходу і Заходу до об'єднання, а, більше того, вони з 2004 року почали будувати свої політичні платформи, ґрунтуючись на цьому розриві. Як наслідок, вже через 8–10 років вказані чутливі та болючі проблеми для людей з різних регіонів країни, з різними культурними та історичними коренями, вкрай загострилися, що поглибило цивілізаційний розрив між ними.

Одразу після перемоги «Революції гідності» 2013–2014 років і однозначного вибору більшістю народу України європейського шляху розвитку, зовнішній, руйнівний вплив на країну критично зріс. Зриву стабільності країни сприяла вкрай некомпетентна гуманітарна політика держави та егоїстична і недалекоглядна поведінка певних груп українських політиків з обох боків протистояння. Замість втілення об'єднавчого принципу «привабливість різноманіття» вони настирливо педалювали принцип «нетерпимість різноманіття». Як наслідок, в неправовий спосіб, Україна надовго втратила Крим і втяглася в штучне, кровопролитне протистояння на Сході своєї території.

Сумарні втрати (Total loss), яких зазнала Україна в 2013–2016 роках сукупно визначаються: падінням економіки — біля 30 %; втратою території розміром 41.8 тис. кв. км (6.9 %); втратою населення — біля 5 млн осіб (12–13 %).

Понесені втрати змушують Україну корінним чином переглянути не лише доктрину національної безпеки і своє місце в геополітичному та економічному просторах,

а й власну парадигму та модель соціально-економічного розвитку і в першу чергу гуманітарну політику держави.

В той же час, шоковий стан, в якому опинилося українське суспільство, дає йому і унікальний шанс на дуже важкі і невідкладні перетворення до єдино можливої європейської моделі розвитку. Скористатися цим шансом непросто, через потужні гальмуючі фактори внутрішнього характеру, пов'язані з ментальністю минулого значної частини суспільства і зовнішнього супротиву Російської Федерації. Але, завдяки фундаментальним прагненням активної і переважно молодшої частини українського суспільства до свободи і гідного майбутнього з кожним відрізком часу підвищується наданий Україні шанс.

Аналізу суперечливих процесів на основі застосування сучасних методів системного аналізу і сценарного планування присвячується це дослідження.

З повним текстом доповіді можна ознайомитися за посиланням:

<http://wdc.org.ua/uk/node/186285>

Ткаченко Василь Миколайович
доктор історичних наук, професор

Національна ідея: історіософія проблеми

(Виступ на Конгресі Академії політичних наук
17 листопада 2017 року)

Про національну ідею впродовж останніх трьох десятиліть не говорив хіба що лінивий. Одні національний фактор в суспільному житті підносили до небес, а інші насилали на нього анафему. Термін «націоналізм» часто-густо повторювався без жодного розуміння його посутнього значення — коли, власне, йшлося про «національну ідентичність». Що вже говорити про носіїв цієї ідентичності — українських активістів, затаврованих певними політичними силами як таких собі «затятих націоналістів». Хтось цими «націоналістами» лякав дітей, в той час як інші, нехтуючи фактом об'єктивних процесів в історії, стерджували, що поява національних держав є прямим і безпосереднім результатом діяльності оцих самих «націоналістів».

З огляду на політичну кон'юнктуру час від часу поширювалась думка, що національна мова й етнічність (тобто культурна специфіка) українців теж були штучно придумані цими ж зловредними «націоналістами» (мазепинцями, петлюрівцями та бандерівцями). В той же час адепти «пролетарського інтернаціоналізму» назагал перебільшували значення індустріалізації та урбанізації в процесі формування сучасної модерної держави (Донбасс порожняк не гонит!). Більше того — протягувалася антинаукова думка про паралельне існування другого — російськомовного — державоутворюючого

народу України (Донецько-Криворізької республіки). І тут вже вочевидь стикалися інтереси науковців та політиків. То ж за ким із них правда?

Було б несправедливо відносити усі ці перипетії до специфіки суто українського сьогодення. Адже непростий і драматичний характер взаємодії науковців та політиків — явище вселенське. Легко представникам природничих і точних наук аналізувати неживу природу — в об'єктів цих наук відсутні фактори свідомості, цілеспрямованості й інтересів. І навпаки — ***світ політичних процесів просякнутий корисливим людським інтересом.***

Поклоняючись «золотому тільцю», можновладні суб'єкти політики здатні уводити в оману, дезінформувати та дискредитувати не лише один одного, але й дослідників їхньої діяльності. Більше того, зазначав англійський філософ Томас Гоббс, якби геометричні аксіоми суперечили інтересам можновладців, то «наука геометрії або заперечувалась би, або витіснялася спаленням усіх книг з геометрії».

Отож чи маємо дивуватися, коли навколо національної ідеї розгорнулися справжні баталії. А оскільки кожна війна починається в людських головах, то палахкотить уже не лише теоретичне поле національної ідеї — горять міста і села, гинуть люди. І хтось в цій ситуації, врешті-решт, має таки сказати правду. Бо ж зазначено у Святому письмі: «Пізнайте істину і вона зробить вас вільними» (Ін. 8:32). То ж нам залишається бути гідними нашої професії науковця. Маємо працювати під гаслом: «Тут і тепер. Бо якщо не ми, то хто?». Маємо викласти в загальних рисах стан і перспективи української національної ідеї в поточному моменті нашої історії.

Реалізація національної ідеї — це процес набуття народом своєї власної національної ідентичності. Цей шлях самопізнання містить у собі дві фази. *Перша фаза — це набуття ідентичності відторгнення: «МИ не ВОНИ».* Або як у Леоніда Кучми: *«Україна — не Росія».* І в цьому акті протиставлення немає жодної етнофобії чи расизму. Дослідник світового рівня Клод Леві-Строс зазначав у свій час: *«Будь-яка культура розвивається завдяки обміну з іншими культурами. Але необхідно, щоб кожна культура чинила певний спротив, в противному разі вона втратить те, що притаманне лише їй, і, як наслідок, те, що вона може обмінювати... Ця ситуація існувала фактично у всі часи. Це норма людської поведінки. І називаючи це расизмом, ми ризикуємо розпалити ворожнечу...».*

Друга фаза у процесі набуття національної ідентичності — опрацювання суспільно-політичного проекту на майбутнє. Цей проект має поєднати в собі минуле, сучасне і майбутнє. У ньому маємо отримати відповідь на запитання: «ким ми були?», «ким ми є?» і «ким ми хочемо бути?». На сьогодні відповідь однозначна — *«Україна — це Європа».*

Але ніхто не принесе нам цю Європу на блюдечку із золотим обідком. Маємо, врешті-решт, *виявити належну волю* задля реалізації поставленого перед собою завдання. Як зазначав французький соціолог Ернест Ренан, *«нація, як й індивідууми, це кінцевий результат тривалих зусиль, жертвовності й самовідданості...* Спільна слава в минулому, прагнення разом здійснити ще раз щось велике в майбутньому — ось головна умова для того, щоб бути народом... Отже *нація — це велика солідарність, створена*

розумінням, усвідомленням жертви, принесеної раніше, і готовності до нової. Вона існувала в минулому, вона відновлюється в сучасності реальною дією: розумінням та чітко висловленим прагненням продовжити життя спільноти. Існування нації... — це щоденний плебісцит». **У випадку сучасної України — це плебісцит з питань євроінтеграції.**

Звісно, визначення Ренана, як і будь-яке інше, не може претендувати на істину в останній інстанції. Однак ми маємо звернути нашу увагу на два моменти у концепції Ренана. По-перше, **національна ідея не є якимось програмним документом — це той щоденний плебісцит з найбільш актуальних питань національного буття, який за жодних умов не повинен сходити з порядку денного.** Тобто, поставивши питання щодо національної ідеї України, ми на нашому Конгресі зовсім не передбачаємо ухвали якогось підсумкового документу. Навпаки, ми лише зосереджуємо увагу на необхідності й в подальшому підтримувати той високий градус дискурсу, який відбувається нині на сторінках нашого з вами журналу «Суспільно-політичні процеси». Цей градус дискурсу підтримується нами також і в успішно започаткованій серії монографій «Бібліотека АПН». Адже на сьогоднішній день уже надруковано перші чотири томи. І це за якихось півтора року існування Академії політичних наук!

А цей доробок і є нашим реальним вкладом в опрацювання української національної ідеї. Бо національна ідея є нічим іншим, як самосвідомістю, якою перейнялася певна етнополітична спільнота людей з незборимим бажанням влаштовувати свою життєдіяльність та свої стосунки з іншими народами на свій розсуд, тобто — виступати на історичній арені як суверенна нація-держава.

Саме з цих міркувань, по-друге, ми маємо звернути нашу увагу на «вольовій» іпостасі в концепції Ренана — ***прагненні до самоствердження нації***. На цьому вольовому моменті акцентує увагу й німецький дослідник Рейнгарт Козеллек: ***динаміку суспільного поступу визначає, урешті-решт, потенціал напруги між набутим досвідом нації та горизонтом її устремління***. Доводиться зважати на те, що чим менш осмисленим є досвід минулого, тим більш утопічними стають проекти на майбутнє. І навпаки — чим вищий рівень самоусвідомлення власного досвіду, тим реалістичнішими стають конкретні плани й завдання щодо модернізації України.

Як показує світовий досвід, і в процесі осмислення національної ідеї теж є свої етапи. До **усвідомлення боротьби за державу-націю** приходять спершу економічна й культурна еліта даного суспільства. І лише згодом, завдяки діяльності еліти, ця ідея стає набутком свідомості основної маси даної етнополітичної спільноти. Отже, саме на національну еліту покладається особлива місія — зрозуміти і оцінити, яке місце ми посідаємо у сучасному світі, наскільки унікальним і неповторним є пройдений нами шлях. Наскільки послідовними стали ми у відстоюванні обраного нами європейського вектору.

На жаль, шлях до самоусвідомлення нашого місця в світі випав нам довгим і тернистим. Як зауважував президент України Петро Порошенко, чверть століття «ми не наважилися безкомпромісно порвати з минулим, заплуталися у стрілках багатовекторності, намагалися всидіти на двох стільцях. Постійне озирання на Москву і віра у міфічне братерство, патерналізм, соціалістичні стереотипи міцно сиділи у свідомості суспільства, гири висіли на ногах та заважали рухатися

вперед. Політична еліта, замість того, щоб вести за собою, пленталася у хвості, вона довгий час перебувала у полоні популістських електоральних пристрасей та меркантильних егоїстичних інтересів, а горизонт її планування простягався не далі найближчої виборчої кампанії. І цей колективний гріх еліти, накопичений за два десятиліття, випало спокутувати перед народом нам, тим хто при владі саме тепер».

То ж нині Україна знову зіткнулася з проблемою історичної ваги — **загрозою увіковічення успадкованого нами фактору «неісторичності української нації»**.

Здавалось би — про яку «неісторичність» йдеться? Тож пошлюся на науковий авторитет видатного історіософа української історії Івана Лисяка-Рудницького. За його твердженням, ***потенційна історичність будь-якої нації спирається на свідому волю її представників***. Коли ж людина не захоче виконувати обов'язків, пов'язаних з її належністю до нації, — якщо вона саботує закон, не почуває себе співвідповідальною за спільність історичної долі — тоді вона на ділі засвідчує, що не дорожить своєю належністю до нації, не переймається життям цієї нації. А в підсумку, зазначає вчений, «нація, що в неї велика частина або більшість членів охоплена такими настроями, засуджена на загибелю», на згасання. Ось така нація й стає «неісторичною».

Головний гріх «неісторичності» української еліти — її відрив від інтересів народу. Насамперед йдеться про її «сполыщення» після Люблінської унії 1569 р., а в подальшому «зросійщення» після Переяславських угод 1654 р. Все це завдало травматичних ударів насамперед по забезпеченню соціальних прав українського народу, по його репрезентативних політичних та культурних установах (військо,

майнові та цехові права, церква тощо). За цих екстремальних умов український політичний клас намагався об'єднати дві протилежні тенденції: східну культурну спадщину візантійського православ'я із набутками західних суспільних відносин — у «Руській правді» Ярослава, у «Литовському статуті» та Магдебурзькому праві. Та попри часткові досягнення, остаточний синтез все ж не відбувся. Для його реалізації на той час ще не визріли відповідні історичні умови, а Україна тим часом надірвала свої сили.

На сьогоднішній день констатуємо: перервність української історії — то в складі Великого князівства Литовського, то під Польщею, то як складова Російської та Австро-Угорської імперій — позначилися на формуванні меншвартісного менталітету українського народу. А от піднести менталітет народу до рівня «історичності» — це і є насамперед функція національної еліти. Біда лише в тім, що успадковану нами так звану «пострадянську еліту» в Україні було б вірніше означати лише як «політичний народ» перехідного періоду. До рівня справжньої національної еліти вона у своїй масі поки не доросла.

То ж «маємо те, що маємо» — який нині «політичний народ», така й нація. Відбулася масова деінтелектуалізація суспільного життя (згадаймо визначення Арсенія Яценюка: «віддача від науки — нуль»). Дефіцит інтелекту призводить до відсутності розуміння широкими народними масами самого феномену «спільності історичної долі». Люди втрачають здатність бачити цілісну картину світу, розуміти причинно-наслідкові зв'язки й усвідомлювати сутність національного інтересу. А звідси — уже один крок й до втрати віри у власну державність.

То ж час не жде. Вже сьогодні маємо врешті-решт визначитися на шляху європейської перспективи. А долати цей шлях доводиться, на жаль, в контексті триваючої агресії Росії проти України. То ж злобу нинішнього дня визначає пошук відповіді на запитання про нашу здатність забезпечити належний рівень національної консолідації. Поки що загальний стан нашого суспільства, за визначенням академіка Володимира Горбуліна, не може не викликати тривогу: «Втома суспільства від офіційно неоголошеної війни, різке зниження соціальних стандартів і умов життя, відсутність позитивного бачення реформ (у лютому 2016 р. понад 70 % українців вважали, що реформи не проводяться) — все це стимулює зростання полярних настроїв: від апатії до протесту. Усе це спритно використовує російська пропаганда і її розвідслужби для «розгойдування» ситуації зсередини».

В силу зазначених обставин не може не викликати обурення поведінка деяких народних депутатів під час голосування за законопроекти щодо реінтеграції Донбасу. За словами президента України Петра Порошенка, «в голові просто не вкладається те, що... люди, які називають себе патріотами і навіть українськими націоналістами, зривали головування... І за що? За те, щоб законом визнати Росію агресором, а її війська окупантами!». Складалося приkre враження, що у декого з депутатів «взагалі із-під вишиванок визирають косоворотки, на головах — стирчать кокошники». На щастя, поміркованих депутатів виявилось більше: *то ж в проекті закону певні території Донбасу проголошуються тимчасово окупованими, а Російська Федерація кваліфікується як країна-агресор.*

До честі Академії політичних наук, у своїх публікаціях впродовж усього терміну нашого існування ми неухильно дотримувалися саме такої позиції: **Росія — агресор**. І це не ситуативна реакція з нашого боку, а осмислена й виражена позиція. Що з того, що теоретики «русской идеи» віддавна зводили місію Росії до пошуку особливої, Богом призначеної ролі в людській історії? На практиці «русская идея» принесла з собою в Україну русифікацію, голодомор, війну і страждання людей.

Та все ж, як зазначено у Святому письмі, всьому свій час і своя пора: «час війни і час миру». То ж, дивлячись на досить віддалену перспективу досягнення миру, хотілось би у нашій академічній аудиторії висловити стримані сподівання на встановлення взаєморозуміння хоча б з деякими представниками російської науково-інтелектуальної еліти. Дехто з них мабуть дає собі звіт, що ідея «русского мира» безплідна і, що важливіше, небезпечна. **Безплідна**, тому що сам хід історії довів творчу яловість як історіософської ідеї монаха Філофея *«Москва — Третій Рим»*, так і знаменитої формули Сергія Уварова *«православие, самодержавие, народность»*, та ленінської ідеї *«мировой революции»*.

А небезпечна тому, що держава, яка підпорядковує свою політику реалізації якось далекої від народних інтересів ідеї, рано чи пізно стає ідеократичною. А ідеократія, як і теократія є синонімами тоталітаризму, в кращому випадку — авторитаризму з **претензією на якусь свою особливу місію**.

Щодо України ця місія з боку нашого північного сусіда у свій час була сформульована командуючим російської Білої Армії Антоном Денікіним: **«Никогда никакая Россия — реакционная или демократическая,**

республиканская или авторитарная — не допустит отторжения Украины». Прах Денікіна, як відомо, згідно з дорученням Володимира Путіна від 5 листопада 2004 р. було з почестями перезахоронено у Москві, а ідейна спадщина піднята до рівня державницької доктрини. Зокрема сучасні спадкоємці «единой и неделимой» залюбки відродили традицію денікінських погромів на Донбасі.

Та все ж таки, попри усі ці перепони хотілось би почути з боку хоча б якоїсь частини представників російської академічної еліти більш виважену позицію з цих питань. Особисто я не можу сприйняти застережень з боку моїх російських колег, що, мовляв, не слід підпорядковувати науковий аналіз «поточній політичній кон'юктурі на Україні». Натомість, напучують вони, необхідно розглядати назрілі проблеми, як це прийнято в науці, «без гніву і пристрасті», дистанціюючись від поточного моменту.

Прийняти таку пропозицію не можу, хоча й розумію бажання декого з російських колег стати осторонь і «дистанціюватися» від російської національної ідеї, що звелася, врешті-решт, до місткої й лаконічної формули: «Есть Путин — есть Россия. Нет Путина — нет России». Однак, на моє переконання, стати осторонь політичного процесу в історії не вдавалося ще нікому. Адже відомо: якщо ти не займаєшся політикою, то вона рано чи пізно займеться тобою. За все, що відбувається навколо нас усі ми несемо свою міру відповідальності, тому числі й за прищестя «добі варварства». Та попри все нині повністю відповідальними за те, що твориться в Росії вважають себе лише 3 % її громадян, а ще 10 % — «частково відповідальними» (в Україні: 3 % — повністю відповідальними, а 30 % — частково).

Отже, тут слушно було б нагадати й собі, й російським колегам загальноприйняті в європейській ліберальній думці чотири міри відповідальності, сформульовані у свій час німецьким філософом Карлом Ясперсом (на прикладі злодіянь фашизму). По-перше, це **кримінальна** відповідальність тих нацистів, хто давав накази здійснювати злочини проти людяності. По-друге, є **політична** відповідність усього німецького народу за прихід до влади нацистів шляхом демократичних виборів. По-третє, є **моральна** відповідальність тих, хто аплодував і всіляко підтримував агресивні дії Німеччини. По-четверте, мають нести **метафізичну** відповідальність й ті, хто бачив, як коїлися злочини, але й пальцем не поворухнув, щоб покласти їм край.

Оцей моральний імператив Ясперса, який увійшов у європейську ліберальну традицію, зобов'язує нас і тепер. Відтак вважаю, що за умови російської агресії позиція «дистанціювання» і описання «без гніву і пристрасті» є абсолютно неприйнятною для українського науковця. Бо те, що мої російські колеги називають «поточною політичною кон'юктурою на Україні», для кожного з нас є ***«злобою дня», тією точкою відліку, коли Росія є агресор, а Україна є жертвою агресії»***.

Отож — на війні як на війні. Згідно статті 51 Статуту ООН, кожна країна має право на захист. А тим часом факт залишається фактом: бойові дії відбуваються уже майже чотири роки лише на території України, а не десь там під Тулою чи Калугою. І тут для громадянина України є всього три варіанти вибору: або ти воїн-захисник, або дезертир, або колабораціоніст.

Я обираю позицію борця ідеологічного фронту. На цьому стою. І хай нас розсудить історія.

Горбатенко Володимир Павлович
доктор політичних наук, професор

Політико-правові аспекти національної ідеї

(Виступ на Конгресі Академії політичних наук 17 листопада 2017 року)

Світовий досвід (особливо останніх трьох десятиліть) переконливо засвідчує, що демократію у процесі її становлення *супроводжують небезпечні ризики*: 1) повернення до авторитаризму чи модифікованих форм неототалітаризму (Росія); 2) зародження неокорпоративізму в середовищі правлячої еліти і сповзання до анархії у громадсько-політичному житті (Україна); 3) руйнування державності аж до втрати національної незалежності. До цих ризиків, з огляду на українські реалії, варто додати ще один — відсутність чітко вмотивованої, працюючої, реалістичної національної ідеї.

Хочемо ми того, чи не хочемо, ми живемо в епоху Постмодерну, за якої стає практично неможливим втілення прагнення представників влади створити цілісну уніфіковану систему управління суспільними процесами. Вважати постмодерну реальність по відношенню до модерної більш прогресивною, однозначно позитивною було б великою помилкою. Вона просто інша.

Основні характеристики постмодерну: фрагментарність, плюралізм, гра в гуманізм, симуляції, перевага емоційності над раціональністю, гібридність, нестабільність, відсутність канонів, штучні іміджі лідерів. Це означає, що пропозиції формування архаїчної моделі національної

ідеї епохи Модерну приречені на провал. Окрім того, слід пам'ятати, що **утопія націоналізму розташована в минулому, а нам треба думати про майбутнє.**

В сучасній теорії модернізації крайній націоналізм розглядається як **пастка чи навіть провал у процесі реформування суспільства.** Відірвана від світової традиції відповідальної думки ідеологічна запрограмованість на примітивному розумінні національної ідеї породжує міфологізацію масової свідомості, своєрідний культурний міф про націю, відірваний від повсякденного життя. А це зумовлює напівдикі прояви, такі як: війни українських і польських пам'ятників; бажання відпиляти ногу в пам'ятника Щорсу чи зірвати герб зі щита Батьківщини-Матері; засилля архітектурних рімейків замість витворення новітніх споруд, здатних через десятиліття слугувати носіями епохи, в яку ми з вами живемо та ін.

Національна ідея в сучасних умовах може стати життєздатною лише тоді, коли вона **органічно поєднується з прийнятною для більшості суспільства моделлю модернізації.** Таке поєднання можливе за комплексного втілення **трьох основних складових:** 1) націоналізації колективної свідомості; 2) демократизації політичного життя; 3) інтеграції в існуючі міжнародні зв'язки і комунікації.

Отже, **ПЕРША СКЛАДОВА** життєздатності національної ідеї — **націоналізація колективної свідомості** — потребує насамперед визначення чи переосмислення національних домінант, до яких, з огляду на особливості еволюції українського суспільства, слід насамперед віднести: демократизм, державність, національні інтереси,

патріотизм, справедливість, віротерпимість, громадянськість. За неможливості розглянути всі названі доміанти, приверну увагу лише до двох: гармонізації національних інтересів і формування громадянськості.

Українське суспільство від початку здобуття незалежності постійно страждає від невизначеності національних інтересів, причини якої слід шукати на двох полюсах. **По-перше:** у посттоталітарній свідомості й недемократичній поведінці нинішньої еліти, яка свідомо продукує соціальну нестабільність та якій не вигідна ясність з ідеологією. **По-друге:** у середовищі відчуженої маси населення, якій властиві небажання й нездатність сприяти формуванню моделі модернізації, адекватної загальнодемократичним вимогам і прагненням суспільства.

До зазначеного слід додати, що в Україні на всіх рівнях суспільної свідомості переважає орієнтація на поточні інтереси, оскільки суспільству **не вдалося подолати відчуження від майбутнього**, яке опанувало українське суспільство з переходом до нового суспільного ладу. А це суперечить загальносвітовим тенденціям, які втілені в останніх доповідях Римського клубу, в дослідженні Джорджа Фрідмана «Наступні 100 років», у китайській стратегії на поточне століття, в стратегічних програмах на середньострокову перспективу і соціальних проектах країн Європейського Союзу.

Основними умовами гармонізації національних інтересів слід вважати: забезпечення соціальної справедливості через створення відповідного законодавства й механізмів його впровадження; розвиток соціального проектування і політичного планування, орієнтованих на створення

гідного життя та вільного розвитку людини; політико-правовий захист свободи конкуренції, економічного і політичного плюралізму; формування впливового середнього класу, що характеризується самосвідомістю, почуттям власної гідності, компетентністю, соціально-політичною активністю (До речі, на сьогодні, за спостереженнями соціологів, частка середнього класу в Україні не перевищує 18 %, а активна його частина становить заледве 2 %).

Реалізація національної ідеї неможлива в сучасних умовах без належної взаємодії держави і громадянського суспільства. У транзитних умовах засобом її посилення вважається **зсув демократії з державно-владного на суспільно-особистісний рівень**. При цьому варто зважати на те, що партійна система не обов'язково постає в якості основного елемента вираження суспільних інтересів. На сьогодні можна сказати, що партії в Україні фактично не виконують зазначених функцій і у кращому випадку слугують виборчими машинами. Ми витворили суто український феномен — багато-партійність без функціональної партійної системи. Звідси — процес зниження прихильності населення до формального членства у політичних партіях і втрата довіри до пропорційної виборчої системи. І боюсь, що найближчим часом ні модернізація процедури виборів, ні запровадження виборчого кодексу нам не допоможуть. І ми знову не отримаємо ефектної системи національного представництва.

Роль осередків демократії в умовах децентралізації повинні перебирати на себе **органи місцевого самоврядування і громадські об'єднання**, які менше опікуються боротьбою за владу і більшою мірою орієнтовані на забезпечення зворотного зв'язку в системі взаємодії влади й населення.

Саме на цій основі в демократичному суспільстві формується така ціннісна установка як **громадянськість**, яка розуміється в сучасних умовах як готовність і здатність людини до активної участі у справах суспільства й держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав та обов'язків.

Розуміння громадянськості як сукупності високорозвинених моральних якостей суб'єкта передбачає зрілість політичної та правової свідомості, почуття патріотизму, причетності до історичної долі Вітчизни та її народу, усвідомлення себе повноправним громадянином своєї країни. Практичним виявом громадянськості в сучасних умовах є **виникнення в Україні масового волонтерського руху**.

Важливою, досі не вирішеною в нашій реальності проблемою є **ДРУГА СКЛАДОВА** життєздатності національної ідеї — **демократизація політичного життя**. Незворотність демократичного розвитку можлива лише на основі консолідації суспільства, коли демократія починає розвиватися зі свого внутрішнього потенціалу, підтримуючи стійкий розвиток в економічній, політичній, правовій, ідеологічній, соціально-культурній та інших сферах суспільного життя.

Консолідація суспільства на демократичній основі, з одного боку, передбачає інституційне та нормативно-правове забезпечення політичної конкуренції, змагання між окремими політичними суб'єктами на цивілізованому рівні, а з іншого — зміни в політичній культурі, які зумовлюють перехід від інструментальних установок демократії до ціннісних. Поряд з цим слід жорстко протистояти проявам правового нігілізму та уникати явищ, що породжують правовий

песимізм (останній є ще більш деструктивним явищем, оскільки означає для людини розчарування на власному досвіді у можливостях реалізації своїх прав).

Демократизація політичного життя передбачає ідеологічний підхід, орієнтований на підвищення соціального добробуту, розвиток вільної людини, функціонування держави в напрямі забезпечення життєво важливих інтересів суспільства. Йдеться про те, що в умовах демократії національна ідея має бути осмислена не в ідеологічній, а в етнонаціональній та загальнолюдській системі координат. Національна ідея не повинна суперечити процесам демократичної інституціоналізації, впровадженню демократичних цінностей. Вона має виступати чинником та орієнтиром легітимації докорінних соціально-економічних і суспільно-політичних перетворень, а також світоглядним орієнтиром у системі освіти, виховання та соціалізації особи.

Для кожного окремо взятого суспільства чинники і можливості його консолідації є різними. За даними опитування громадян України, проведеного у 2016 році Центром Разумкова в рамках проекту «Формування спільної ідентичності громадян України в нових умовах: особливості, перспективи і виклики», наше суспільство за рівнем самосвідомості випереджає правлячу верству. Понад 60 відсотків опитаних основу для національного єднання вбачають у подоланні існуючих соціально-економічних проблем, притягненні корупціонерів до відповідальності. І, найголовніше, у необхідності спільного розуміння майбутнього держави.

І нарешті **ТРЕТЯ СКЛАДОВА** життєздатності національної ідеї — *інтеграція в існуючі міжнародні зв'язки*

і комунікації — передбачає її позиціонування як своєрідного чинника комунікації з навколишнім світом. Відповідно орієнтація на крайні, архаїчні форми національного самовизначення буде означати ізоляціонізм. Розмитість сучасної версії національної ідеї зумовлюватиме комунікаційну залежність України від однієї з існуючих у світі цивілізацій та роль потенційної жертви в разі жорсткого цивілізаційного протистояння.

Національну ідею слід усвідомити як сутність, невіддільну від загальносвітових тенденцій, як стратегічно обґрунтований шлях до перемоги. Ми повинні **глибоко усвідомити ким ми будемо в сучасному світі, хто будуть нашими основними партнерами на цьому шляху в найближчі десятиліття, зрештою, з'ясувати ким ми хочемо стати:** країною-виробником, країною постачальником сировини чи країною-замовником продукції. Ми досі чітко не відповіли на ці питання.

За висновком одного з провідних фахівців Національного інституту стратегічних досліджень Максима Розумного, в сучасних умовах ми можемо претендувати на роль країни-посередника, до основних завдань якої належать: 1) оптимізація зв'язків між замовниками, виробниками і постачальниками; 2) транслявання цінностей та трендів через активне запровадження інновацій; 3) пошук ринків збуту й забезпечення привабливості певної продукції, залучення інвестицій. Про те наскільки перспективною може бути ця роль для України свідчать успішні приклади модернізації наших сусідів — Туреччини і Польщі.

Звідси для нас однаково неприйнятними є як національна диктатура, так і безмежна лібералізація. Національна

ідея не повинна роз'єднувати Україну в жодному питанні, а також суперечити основним принципам міжнародного права. Ми повинні витворити громадянську спільноту сучасних, відкритих світові людей різного етнічного походження, конфесійної приналежності та культурних уподобань. Довкола національної ідеї повинні згуртуватися всі, хто визнали Україну своїм спільним домом і готові боротися та працювати задля її процвітання.

Самчук Зореслав Федорович
доктор філософських наук

Філософські аспекти національної ідеї України

(Виступ на Конгресі Академії політичних наук
17 листопада 2017 року)

Пропозиція висвітлити ключові змістовні й проблемні аспекти Національної Ідеї України викликає сукупність різноспрямованих, амбівалентних відчуттів.

З одного боку, це величезна відповідальність, адже йдеться про справді доленосу сферу життєдіяльності практично кожного суспільства. Як писав Мартін Бубер, «Національна Ідея віддзеркалює усвідомлення народом внутрішньої єдності й взаємозв'язку, історичного характеру й традицій, суперечливого становлення й драматичного розвитку, долі й покликання. Саме це усвідомлення формує сенсожиттєві орієнтири і взірці життєдіяльності. За відсутності ж сенсожиттєвих орієнтирів і взірців народ уподібнюється сліпцю, покинутому на роздоріжжі»

З іншого боку, складається вперте враження, що в цій сфері вітчизняна суспільно-політична думка неспроможна піднятися вище рівня тиражування примітивних сентенцій та інфантильного відкриття давно відкритих «америк». Інакше як оцінити ось уже тридцятилітнє блукання зачарованим колом цієї тематики? Причому, ідейно-змістовний приріст такого блукання практично непомітний — принаймні, в багатьох аспектах сучасний рівень і спосіб аргументації практично не відрізняється від епохи «пізнього Горбачова», а за деякими факторами кінець 80-х років минулого століття

перебуває навіть у виграшній ситуації, бо якщо тоді наївна простота сентенцій пасіонаріїв викликала щире захоплення, то сьогодні вона призводить до сприйняття, виразним атрибутом якого є ознаки втоми з елементами розпачу.

Зрештою, зазначені труднощі притаманні не лише Україні. Як визнав Кліффорд Гірц, «з усіх інших галузей культури ідеологія — єдина, в якій взаємозв'язок між символічними структурами і колективною поведінкою одночасно і найбільш помітна, і найменш зрозуміла»

В таких проблемних ситуаціях об'єктивно й закономірно актуалізується й істотно загострюється методологічний формат: які дослідницькі й рефлексійні пріоритети обрати пріоритетом подальшого оперування цією предметною сферою, аби не наражатися на аргументаційну непереконливість, аби приріст знань щодо цієї сфери був продуктивним, а не баластовим. У даному разі буде не зайвим прислухатися до поради стародавньої мудрості: якщо ти заблукав, то спробуй повернутися в місце, де почалось блукання, і з подвоєною увагою розпочни шлях спочатку. Іншими словами, наскільки б довгоочікуваною не була конкретна «рецептура», «формула» Національної Ідеї, сьогодні можна й треба вести мову про дещо інше — про фактори, які стоять на заваді адекватному осмисленню Національної Ідеї і втіленню її на практиці без істотних втрат порівняно з концептуалізованими ієрархіями і пріоритетами.

«Світом правлять ідеї» — цей вердикт, що сягає корінням сивої давнини, не втратив первісної глибини і мудрості, яка дозволяла безпомилково визначити, що є що і хто є хто в цьому світі. Якщо держава не зовсім адекватно оцінює той чи інший стан речей або наслідки прийнятих рішень,

то це може свідчити про кваліфікаційну неадекватність керівної ланки, але обов'язково свідчить про недієздатність обраних ідейних пріоритетів або невміння ними ефективно користуватися. Висловлюючись метафорою першохристиян, сучасній Україні бракує «вина та хліба» — тобто як уявлень про реальний стан справ у суспільстві, так і перспективізму, мотиваційної спонуки зробити зусилля над собою, щоб подолати наявні недоліки.

У нашому випадку доречно пригадати фразу Грети Гарбо: щоб увиразнити свої чесноти, потрібно набагато більше розуму і вмінь, ніж для того, щоб приховати свої недоліки. Тут простежується аналогія з Україною, яка за допомогою загальних фраз і евфемізмів примудряється упродовж тривалого часу доволі непогано камуфлювати свої недоліки, однак не може ні переконати в своїх перевагах, ні реалізувати їх у практичній сфері.

Ситуація, за якої переконаний у власній обдарованості поет з'ясовує, що насправді все життя оперував прозою, є не стільки трагічною, скільки комічною. А от випадок, коли людина народилася з крилами, але ніколи так і не спробувала злетіти (тому й не дізналася про свої можливості), належить до категорії відверто трагічних. Убезпечити від такого трагічного життєвого сценарію якраз і покликана Національна Ідея як квінтесенція національних інтересів.

Доволі поширеним є тлумачення Національної Ідеї як магічної формули національного успіху і добробуту, як своєрідної метафори бутерброда. Таке сприйняття є надто спрощеним, щоб вважатися продуктивним. Насправді Національна Ідея — це не бутерброд, а світоглядний проект, втілення якого на практиці гарантує наявність не лише бутерброда,

а й тих смислових, ціннісних, етичних, естетичних та інших чинників, які роблять життя людини вартим того, аби бути прожитим. Адже скільки б стереотипи не нав'язували вердикт про важливість бутерброда — не бутербродом єдиним життя людей, суспільств, культур і цивілізацій набуває ознак доцільності й істотності. Майже завжди не лише завдяки бутерброду, часто не стільки з огляду на бутерброд, а інколи і всупереч бутерброду ми тримаємось за наше життя, не наважуючись звести рахунки з ним за ту сукупність кривд і абсурду, яка вже давно набула ознак критичної маси.

Як зазначала Симона Вейль, «честь настільки пов'язана з виконанням обов'язку, а зовнішній примус настільки суперечить честі, що тим, хто бажає, треба дати дозвіл ухилятися від такого обов'язку. Їх потрібно позбавити національності й виселяти з довічною заборонаю повертатися в країну або ж постійно принижувати, таврувати як таких, хто втрапив честь». На рівні світоглядної діагностики ця сентенція перегукується з розпачливим висловом Пантелеймона Куліша: «Народе без чуття, без честі, без поваги...». І, звичайно, як тут не згадати вислів фундатора класичної економічної теорії Девіда Рікардо: **народ, який не має честі, зрештою не матиме й хліба.**

Останнім часом у технократичному середовищі значного поширення набуло уподібнення Національної Ідеї своєрідному стартапу — напрямку діяльності, який забезпечує конкурентні переваги. Однак Start-up — це не лише оригінальний бізнес, на продукцію якого існує потенційно великий попит, не обов'язково промислово-технологічний know-how: стартапом може бути ідейна конструкція, аксіологічний і етичний проект. Між іншим, релігійна ідеологема,

яку залишив по собі Ісус Христос цілком підпадає під критеріальні маркери стартапа, чий успіх і всесвітнє експансіоністське поширення тривають уже понад два тисячоліття.

Принагідно зазначимо, що коли народ Ізраїлю забув про духовний Закон, який об'єднував його і надавав духовну силу перед ворогами, то він з невідпорністю фаталізму загруз у трясовині чвар, злодійства і хтивості. Результат не змусив себе довго чекати: деморалізоване суспільство виявився легкою здобиччю вавилонського царя, а принижені й осліплені царі ізраїльтян решту життя були змушені прислужували блазнями при дворі Навуходоносора.

Ще один стереотип, який потребує розвінчання, наполягає, що «Національна Ідея — це те, що об'єднує націю». Здавалося б, у даному разі маємо справу не лише з логічним, а й загалом із самоочевидним постулатом, бо так чи інакше покликання Національної ідеї полягає в об'єднанні нації, а об'єднати можна лише за допомогою інструмента, який об'єднує, а не роз'єднує. Втім, тут є щонайменше два «але».

По-перше, не варто ігнорувати реальність, а вона полягає в тому, що для одних наших співгромадян Україна є сакральною Батьківщиною, а для інших — місцем тимчасового перебування. І якщо доцільність об'єднання цих двох категорій населення є сумнівною, то спроби поставити Національну Ідею від перспектив підтримки другої категорії населення взагалі абсурдна.

По-друге, не варто ігнорувати той факт, що об'єднувати можуть і абсолютно згубні, деструктивні, соціопатичні потреби й наміри (зокрема, історії людства відомі соціуми, об'єднавчою ідеєю яких був канібалізм, варварське ставлення до природи і т. ін.).

Очевидно, стереотип об'єднавчого потенціалу Національної Ідеї потребує уточнень. Передовсім слід зазначити, що об'єднавчий потенціал того чи іншого чинника є хоч і необхідною, але не достатньою умовою його засвоєння Національною Ідеєю в статусі канона чи імператива: для такого відповідального кроку потрібне осмислення цього чинника в трансісторичній перспективі — чи не виявляться теперішні об'єднавчі переваги фатальними недоліками в майбутньому?

Крім того, не існують і не можуть існувати в принципі світоглядні проекти, які володіють абсолютними об'єднавчими параметрами, тобто мають стовідсотковий індекс об'єднання суспільства. Причиною цього є негоменність, диференційованість кожного соціуму за багатьма ознаками, пріоритетами і преференціями. Такий стан речей зумовлений в основному й насамперед відмінностями генетичними штибу і соціокультурного досвіду, внаслідок чого слабкі від природи здебільшого з підозрою ставляться до ідеї сили, хто зазнавав упродовж століть утисків, часто цілком об'єктивно й закономірно заперечує ідею толерантності до своїх колишніх кривдників, а той, хто мав негативний досвід співжиття з чужинцями, з високою вірогідністю вважатиме ідею всесвітнього братерства абсурдом і аксіологічними химерами, позбавленими вкоріненості в життєвих реаліях. Навіть щодо кольору прапора у значної частини суспільства може існувати безліч пересторог психологічного і естетичного ґатунку.

Відтак, принцип реалізму спонукає до висновку: наскільки б бажаним не був об'єднавчий ефект, його діалектичним Альтер-Его є роз'єднання, тому **вирішального значення**

набуває навіть не рівень об'єднавчого потенціалу ідейного проекту, а його обґрунтована перспективність, оптимальність порівняно з іншими альтернативами. Попри позірну простоту, забезпечити вимогу обґрунтованості ідейного проекту не так вже й просто, адже ця мета може бути досягнута лише на підставі інформаційної транспарентності й збалансованості, а дотримання таких вимог в умовах олігархічної монополії на інформаційні ресурси є апріорі недосяжним орієнтиром.

Тут великого значення набуває особистісний, громадянський фактор. Як писав з цього приводу Мілан Кандела, справжнім ворогом тоталітаризму є людина, яка задає гострі запитання, котрі, немов ножем, розтинають полотно життєвих декорацій, даючи змогу виявити, що за ними знаходиться.

Ідеологічна сфера відрізняється від наукової та філософської тим, що намагається обґрунтувати не *дескриптивні*, а *прескриптивні* судження, котрі підлягають виміру за шкалою не істинності та хибності, а виконуваності та невиконуваності. В цій системі критеріальних координат суперечливою вважається така сукупність вимог, у межах якої виконання однієї заперечує (унеможливлює) виконання іншої. По суті справи, розуміння значень прескриптивних висловлювань є знанням умов, за яких твердження вважаються істинними або хибними, натомість розуміння значення прескрипцій передбачає знання умов їх виконуваності або невиконуваності.

Роберт Джей Ліфтон переконливо проілюстрував, що людина відчуває внутрішню потребу відповідності слів тій дійсності, яку вони покликані віддзеркалювати. При цьому

навіювальна сила слів є визначальною, а їхня невідповідність дійсності часто вважається масовою свідомістю випадковою, тимчасовою, деяким непередбачуваним «збоєм програми», який невдовзі буде усунуто, подолано, оптимізовано і т. ін. Це пояснює принцип дії загадкового феномена, відповідно до якого слова інколи набувають буквально магічної влади над думками і діями людини.

Кожен ідеал має власну міру дійсного, належного та можливого за конкретно-історичних обставин, постаючи неоднозначною, внутрішньо суперечливою структурою. Втілення зазначеного ідеалу на практиці перебуває в першочерговій залежності від аргументаційної переконливості. Тут варто пригадати вислів Едіт Піаф щодо причин своєї популярності. Цей феномен вона сформулювала просто і водночас вишукано: я співаю не для всіх, а для кожного.

Ще один доволі поширений в основному інтелігентському середовищі стереотип стверджує про доцільність максимальної деполітизації і деідеологізації суспільного життя, оскільки політико-ідеологічна складова так чи інакше спрощує, примітивізує сприйняття дійсності, а відтак і спонукає до так само спрощених і примітивізованих рішень у сфері суспільно-політичної дійсності. І хоча наведена теза не позбавлена ознак реалізму, насправді не все так просто, позаяк загрози, які містяться в тотальній деполітизації і деідеологізації, аж ніяк не менші. З цього приводу Теодор Адорно аргументовано наполягав: суспільствознавство не може, не повинно уникати оперування політико-ідеологічними аспектами, бо саме так звана «деполітизована» гуманітаристика зробила можливим спочатку прихід до влади, а згодом і численні зловживання практично всіх тоталітарних і авторитарних режимів.

Ще один перспективний дослідницько-аргументаційний напрям окреслюється розумінням того, що оскільки ідеологія є інтелектуальною концентрацією політичної волі, то ідеологічна криза — це результат насамперед нестачі, не-виразності й неакцентованості політичної волі. Як влучно зауважив Джон Стюарт Мілль, владарювання і управління, здійснюване *посередностями*, може бути владарюванням і управлінням лише *посереднім* — і не більше. Наведений світоглядний вердикт актуалізує **аспект змісту і якості еліти**. Будьмо відвертими: науковці можуть дійти згоди щодо формули Священного Граалю у фортаті Національної Ідеї, суспільство може абсолютною більшістю наполягати на якомога швидшій і в повному обсязі реалізації теорії Національної Ідеї на практиці, але якщо при владі перебуває не фактична еліта, не якісна еліта, не еліта, якій притаманні деякі істотні вроджені й набуті якості, а еліта формальна, ерзац-еліта, квазі-еліта, еліта, в основі якої матеріально-фінансові статки і/чи родинні зв'язки, то практична реалізація теоретичних напрацювань у галузі Національної Ідеї практично неможлива принаймні з двох причин: по-перше, з огляду на посередній ментальний рівень формальної еліти, який неухильно призводитиме до редукції, спрощення і примітивізації смисло-цілових пріоритетів Національної Ідеї: по-друге, реалізація на належному рівні й у повному обсязі Національної Ідеї формальній еліті не вигідна в принципі, позаяк такий розвиток подій призведе до увиразнення невідповідності формальної еліти як статусному покликанню, так і елементарним посадовим вимогам.

Георг Зіммель влучно відрекомендував ідеологію спробою подолання «вічно сучасного». Втім, вкрай необхідне

подолання пригнічуючої повсякденності варто здійснювати, пам'ятаючи застереження Отто Бісмарка: будьте обережними з будівництвом повітряних замків: ці будівлі легко звести і найважче зруйнувати, але коли руйнування все-такі відбувається, то під уламками гине найголовніше — сенс життя.

І насамкінець ще одне істотне нагадування: кожна ідеологія — це класичний інструмент, який може відігравати як культуротворчу, так і варваризуючу роль. Лише від суспільства, від його розважливості й мудрості залежить, яким чином буде використано інструмент ідеології. Тому слід мати на увазі не лише сутнісні параметри ідеологічних проектів, а й форми їх оприлюднення, особливості втілення у сфері суспільної практики.

Розділ II. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ

УДК 94(477) «1900/1914»:141.7:172.15:323.13

Гула Руслан Володимирович
доктор історичних наук, доцент

Передерій Ірина Григоріївна
доктор історичних наук, доцент

Базові політичні концепти національних моделей консерватизму в Україні у 1900–1914 гг.¹ (розділ з монографії)

У статті розкрита загальна сутність ідеології консерватизму, а також її національних моделей — російської, польської та української, що виокремилися в межах підросійської України, на початку ХХ ст. Для кожної з моделей виділено притаманні для неї фундаментальні принципи та специфічні особливості. Здійснено їхній порівняльний аналіз та з'ясовано можливі взаємовпливи.

Ключові слова: консерватизм, націоналізм, ідеологія.

Зміна ідеологічних пріоритетів у другій половині 80-х рр. ХХ ст. викликала активізацію інтересу до вивчення історії вітчизняної та західної суспільно-політичної думки.

¹ Перша редакція статті була опублікована в «Українському історичному журналі» № 5 2017 р.

Радянський суспільно-політичний офіціоз визначав консерватизм виключно через стереотипи понять «реакція», «мракобісся», «ретроградство», «застій». Відмова від штампів радянського агітпропу породила зворотну реакцію — консерватизм перетворився на своєрідний модний тренд модерного мислення в умовах формування нових політичних націй на пострадянських теренах. Одночасно політичні діячі, які позиціонують себе як консерватори, трактують зміст цього поняття в широкому спектрі власних політичних уподобань, що не завжди відповідає основоположним характеристикам цієї політичної доктрини. Пересічна суспільна психологія трактує консерватизм переважно однобічно, з обов'язковою абсолютизацією догматизму та регресивних тенденцій цієї політичної ідеології.

На нашу думку, **консерватизм є інтегральною категорією, що комплексно відображає суб'єктно-об'єктні зв'язки політичних течій, які виступають за актуалізацію позитивних традицій і цінностей минулого та збереження політичних і соціальних інститутів, котрі забезпечують органічний та еволюційний шлях створення, існування і розвитку держави й соціуму.**

Слід зазначити, що консерватизм в Україні мав, з одного боку, нелінійний варіативний вектор розвитку, а з іншого — значною мірою функціонував у жорсткому догматичному символічному полі офіційної охоронної ідеології.

Природно, що консерватизм доводив до Абсолюту імперативність поглядів, які закладали у свідомості мас непорушність існування монархічного ладу за допомогою всебічного використання наявних політичних і релігійних інститутів, створення відповідних умов розвитку

політичної, економічної й духовної його основи. Також метою офіційної ідеологічної монархічної моделі консерватизму було недопущення формування національної та соціальної самосвідомості українського народу.

При цьому, консервативна ідеологія сприйняла окремі положення класичного європейського консерватизму в його англосаксонській інтерпретації та пропонувала комплекс цінностей, які детермінували поведінку й образ освічених верств українського суспільства. Ця модель також окреслила форми соціального пристосування відповідної аксіологічної системи до традиційних соціальних, етичних, релігійних і національних норм, які домінували в адміністративно-політичних кордонах Росії та Австро-Угорщини.

Логіка розвитку історичного процесу в Україні дають підстави нам зробити висновок про формування трьох моделей консерватизму в суспільно-політичній думці початку ХХ ст.: російсько-монархістської на основі самодержавної ортодоксії, польської та української, які базувалися на англосаксонській моделі класичного європейського консерватизму¹.

В умовах пошуку оптимальної моделі національної злагоди та соціального балансу в сучасному українському суспільстві виникає гостра потреба в комплексному аналізі закономірностей та особливостей становлення й розвитку консервативних ідей і течій у 1900–1914 рр. з акцентом на історичні паралелі із сучасністю. Наразі політичний процес в Україні має, здебільшого, ненормативний характер, що актуалізує необхідність звернення до традиційних

¹ Берк Э. Размышления о революции во Франции. — М., 1993. — С. 82.

гуманістичних цінностей, які є константою консерватизму як політичного вчення. Крім того, використання консервативних положень у програмах сучасних політичних партій та рухів роблять це завдання надзвичайно важливим.

Проблеми історії та теорії консервативної політичної думки відображено у фундаментальних працях П. Андердауна, Р. Берда, Дж. Беккета, Дж. Бревера, Є. Баркера, Г. Бокля, Г.Ф. О'Гормана, С. Гранбарда, Г. Гілдинга, Ф. Дрейера, Г. Дікінсона, К. Кона, Ф. Канавана, Г. Ласкі, К. Макферсона, Дж. Маккарті, Т. Махоні, Дж. Маршала, А. Мішеля, Б. Ньюмена, Р. Портера, Х. Роггера, К. Рьодера, С. Россітера, Н. О'Саллівана, Дж. Уотсона, Г. Уїра, А. Флуда, У.М. Фрімена, Дж. Хемпшір-Монка, Ф. Хірншау.

Особливості російської моделі монархічного консерватизму в його протистоянні з українським національно-визвольним і суспільно-політичним рухами початку ХХ ст. глибоко проаналізували у працях вітчизняні науковці В. Бабенко, Р. Ветров, В. Воронін, О. Головіна, Ю. Половинчак, І. Самарцев, Д. Табачник, П. Шморгун, М. Щербак, А. Якуніна й інші.

Для науково-історичної думки Росії останнього часу притаманна стійка тенденція до переоцінення ролі й місця ідеології консерватизму. Сучасні російські історики В. Гросул, Ю. Кір'янов, Д. Коцюбинський, С. Лебедев, А. Мінаков, О. Міллер, І. Омелянчук, О. Репніков, С. Санькова, С. Степанов, В. Шелохаєв, М. Чернавський та інші в аналізі подій ХХ ст. багато уваги приділяють питанням розкриття сутності й природи російського консерватизму.

Значну увагу в історіографії приділено й польській консервативній думці та суспільно-політичній течії. Докладно

її вивчали польські дослідники В. Фельдман, Я. Бартизель, Б. Шляхта, Д. Шпопер, Р. Людвіковський, М. Яскульський, М. Круль, А. Велемський, Ш. Рудницький, російські — А. Погодін, М. Булахтін, Т. Павельєва, а також принагідно в різних контекстах й українські — Л. Зашкільняк, Н. Черкаська та інші.

Історію становлення й подальшої еволюції українського консерватизму від його перших проявів у практичній політиці українських гетьманів XVII–XVIII ст., у часи його кристалізування як політичної течії та ідеології у першій третині XX ст. і аж до сьогодення вивчали такі науковці, як І. Лисяк-Рудницький, Я. Пеленський, В. Босий, О. Оглоблин, О. Голобуцький, К. Галушко, Ю. Терещенко, Ю. Шаповал, С. Гелей, П. Гай-Нижник, Д. Колесник, В. Яблонський, Я. Верменич, Н. Козак, Ф. Кирилук, В. Кулик, С. Кульчицький, Д. Левчук, Я. Пизюр, М. Попович, В. Потульницький, М. Швагуляк, О. Шморгун, М. Шлемкевич, Н. Пазюра, І. Передерій та інші.

Російсько-монархістська модель консерватизму, на наш погляд, може бути визначена як сукупність «еталонних» догматизованих поглядів, знань, відчуттів та емоцій, сформованих на обґрунтуванні політико-правової доктрини функціонування самодержавної влади та її безумовної сакралізації й глорифікації.

До базових **принципів** функціонування й розвитку російсько-монархістської моделі слід віднести:

1. *Сакралізацію монархічного ладу та глорифікацію особи імператора — помазаника Божого.* Визначальним принципом російського монархічного консерватизму на відміну від західної консервативної політичної моделі

був панівний релігійний складник сакралізації самодержавної влади¹: «Бог, за образом Свого небесного єдиначальства, влаштував на землі царя; за образом Свого вседержительства — царя самодержавного; за образом Свого царства неминущого, що існував від віку й до віку, — царя спадкового»².

2. *Ідеалізацію російського народу з наділенням його месіанською історичною роллю.* Російські консерватори зазвичай розглядали народ у метафізичному зв'язку з державою, автоматично об'єднували народ і монархію. Це породжувало ідеалістичні ірраціонально-фантастичні проекти «єдиного руського народу», «народу-богоносця», месіанської ролі самодержавної Росії для всього людства³, міфічні уявлення про «любов народу до монарха», що не мали нічого спільного з об'єктивною реальністю⁴.

3. *Ортодоксальне заперечення соціалістичних ідеалів.* Консерватори заперечували навіть гіпотетичну можливість соціалістичної альтернативи, як форми подолання системних політико-економічних, соціальних, релігійних і національних протиріч: «Увесь смисл і вся сила консервативних партій полягає в тому, що ці партії не допускають безмежних, ... руйнівних, революційних змін у державі»⁵. Консерватори, здебільшого, позиціонували

¹ Победоносцев К.П. Московский сборник. — М., 1901. — С. 15.

² Филарет, Митрополит Московский. Христианское учение о царской власти и обязанностях верноподданных. — М., 1906. — С. 14–15.

³ Гула Р.В. Російський месіанізм та Україна — від монархізму до «Русского мира» // Проблеми політичної історії України. — Д., 2012. — Вип.7. — С. 191–200.

⁴ Див. наприклад: Репников, А.В. Консервативные представления о переустройстве России (конец XIX начало XX веков) : монография. — М., 2006. — С. 190.

⁵ Вл. Д. Будущность русских консервативных партий I // Киевлянин. — № 323. — 22.11.1906. — С. 1.

себе як послідовні та ортодоксальні противники соціалізму¹.

4. *Внутрішньоімперський державний націоналізм.* Більшість російських консерваторів стояли на позиціях державного націоналізму². Акцентування на переважанні культурно-духовних цінностей російського народу об'єктивно наповнювало консервативну модель націоналістичним змістом³. Пріоритетним напрямом визначено «боротьбу з інородницьким засиллям» (у першу чергу, з єврейським)⁴ адміністративно-розпорядчими, соціально-культурними й економічними методами. Одночасно слід зауважити, що консерватори вкрай негативно ставилися до єврейських погромів. Загалом ставлення консерваторів до національного питання було досить суперечливим, лише щодо євреїв та збереження слов'янського ядра імперії у вигляді «триєдиного руського народу» їхня позиція була відносно одностайною⁵.

¹ Репников А.В. Социальная проблематика в работах русских консерваторов начала XX века // Призвание историка. Проблемы духовной и политической жизни России. — М., 2001. — С. 202–220; Его же. Русский консерватизм: Константин Леонтьев [Электронный ресурс] // Перспективы. — Режим доступа: http://www.perspektivy.info/history/russkij_konservatizm_konstantin_leontjev_2007-09-21.htm

² Санькова С.М. Российская монархия в представлении идеологов государственного национализма // Власть. — 2009. — № 2. — С. 102.

³ Бердяев Н.А. Духовный кризис интеллигенции. Статьи по общественной и религиозной философии (1907–9 г.). — СПб., 1910. — С. 87.

⁴ Гула Р.В. Антисемітизм як складова частина державного патріотизму монархічної ідеології та його прояви у роки першої російської революції 1905–1907 рр. (на сторінках монархічної преси) // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. — Острог, 2013. — Вип. 20. — С. 142–146; Його ж. Історичний, географічний та етнічний аспекти єврейського питання в Російській імперії в редакторської політиці газети «Киевлянин» у 1900–1914 рр. // Гілея. — К.: ВІР УАН, 2013. — Випуск 77 (№ 10). — С. 92–93.

⁵ Патриотизм и национализм как факторы российской истории (конец XVIII — 1991 г.). Коллективная монография. — М., 2016. — С. 285.

5. *Консервативний історизм*. Ефективним інструментом формування консервативної свідомості суспільства вважалася сакралізована вітчизняна історія, що розглядалася консерваторами як одна з провідних фундаментальних підвалин національної самосвідомості. Офіційна російська історіографія активно використовувала методи ідеалізації та міфологізації прикладів минулого з метою усталення в суспільній свідомості Російської імперії ідей консервативного націоналізму¹.

6. *Відносний плюралізм поглядів у межах єдиної консервативної ідеології*. Монархічний консерватизм не являв собою єдиної монолітної течії. На початку ХХ ст. в консервативній думці Росії панували два основні напрями: реакційний та консервативно-прогресистський. Для перших було характерним несприйняття всього, що пов'язано із західною демократією. Також реакціонери заперечували саму ідею прогресу в суспільному житті. Консерватори-прогресисти трактували прогрес як необхідну умову розвитку. Вони вважали, що влада в Росії належить не царю, а бюрократії, тому для нейтралізації її негативного впливу слід ввести широке земське самоуправління. Серед консерваторів-прогресистів слід виокремити ще один напрям: ліберальний консерватизм, який пропагував створення в Росії вузькостанових представницьких органів і поетапне перетворення Росії на конституційну монархію².

У трактуванні низки принципових питань (національних, релігійних, аграрних) окремі ідеологи консерватизму

¹ Див. наприклад: *Иловайский Д.И.* Новая история: (Сред. курс). — М., 1887. — 371 с.

² *Дорошенко А.А.* Правые в Государственной думе Российской империи. — Самара, 2004. — С. 30.

не доходили згоди й перебували між собою у стані системного антагонізму¹.

До **особливостей** розвитку та функціонування цієї моделі консерватизму, на нашу думку, слід віднести такі:

1. *Монархічна консервативна ідеологія не була абсолютно тотожна охоронній ідеології.* На відміну від ортодоксальних «захисників престолу», консерватори робили спроби (зазвичай, невдалі) «м'якої» модернізації самодержавної влади у вигляді навіть протиприродного синтезу монархічних і окремих соціалістичних ідей². Консерватори загалом лояльно ставилися до введення до політичної системи імперії парламентських інститутів, уважаючи їх елементом зміцнення зв'язку монарха з народом.

Незважаючи на досить негативне ставлення до лібералізму як політичної моделі, консерватори чітко визначали в ньому гуманістичний складник: «Справжній лібералізм не має й не може мати нічого спільного ні з утопічними фантазіями хворих умів, ні з вандалізмом анархічних елементів — могильних хробаків суспільства та державного життя»³. Тому ідеальним рішенням у розв'язанні політичних проблем консерватори вважали «солідарність здорового, здатного творити, лібералізму з консерватизмом, який стоїть на сторожі

¹ Твардовская В. А. Аграрный вопрос в консервативной мысли России в 80-е годы XIX века // Экономическая история России XIX–XX в.: современный взгляд. — М., 2000. — С. 509–523; Rogger H. Was There a Russian Fascism? The Union of The Russia People // Journal of Modern History. — 1964. — № 36 (December). — P. 398–415.

² Репников А. В. Метаморфозы русского консерватизма: от С. С. Уварова до Никиты Михалкова (Русский консерватизм: проблемы, подходы, мнения. «Круглый стол») // Отечественная история. — 2001. — № 3. — С. 105–109.

³ Вл. Д. Будущность русских консервативных партий I // Киевлянин. — № 323. — 22.11.1906. — С. 1.

проти політичного вандалізму»¹. Тобто російські консерватори пропонували, по суті, оптимальну схему синтезу апологетики консервативної традиції та абсолютизації ролі особистості, притаманної лібералізму.

2. *Диктат домінування в суспільній свідомості постулатів монархічної охоронної ідеології* сформував досить широке коло її adeptів серед усіх верств населення українських губерній Російської імперії².

3. *Негативна динаміка зростання застійних тенденцій у російському консерватизмі на рівні органів державного управління.* У державній практиці встановилося переважання примітивного шаблонного консерватизму, а суспільство «втратило значною мірою притаманні йому самому консервативні інстинкти»³.

4. *Існування жорстко політизованого соціокультурного ціннісного розколу в суспільстві Російської держави та асинхронного характеру розвитку капіталістичних відносин в її економіці,* що акумулювалися в дихотомії між ліберально-демократичними реформами й авторитарними, військово-поліцейськими методами їхнього впровадження⁴. Саме це, на нашу думку, сприяло формуванню ліберально-консервативних і соціалістичних поглядів у середовищі освіченого сегменту українського суспільства.

¹ Вл. Д. Будущность русских консервативных партий II // Киевлянин. — № 324. — 24.11.1906. — С. 2.

² ЦДІАУК. Ф. 275, оп. 1 спр. 2534. — Арк.25, 89–93; Омельяничук І.В. Чорносотенні союзи і організації в Києві // Віче. –1997 — № 10. — С.142.

³ Вл. Д. Будущность русских консервативных партий I // Киевлянин. — № 323. — 22.11.1906. — С. 2.

⁴ Гула Р.В., Гула В.Д. Агония Левиафана. Пассионарии и юродивые. — К., 2016. — С. 88; Меньшиков М.О. Национальная империя. — М., 2004. — С. 211.

5. *Подвійне ставлення консерваторів до ідей модернізованого панславізму — неославізму — від побудови ідеалістичних проектів «слов'янського братерства» у вигляді Всеслов'янської імперії на чолі з Росією або слов'янської конфедерації як форми інституціонально-світоглядного протиставлення пангерманізму та пантюркізму до принципового несприйняття ідеї об'єднання слов'ян*¹.

Зазначимо, що характерною рисою неославізму в консервативній моделі була його свідомо *соціокультурна автаркія*. В середовищі консерваторів були поширені конспірологічні тези «світового заклоту» проти російського самодержавства з боку демонізованого західного світу².

6. *Відсутність традицій демократії та лібералізму в суспільно-політичній практиці Російської імперії*. Це викликало, з одного боку, появу в різних соціальних станах і верствах ескалації екстремістських теоретичних концепцій і терористичних суспільно-політичних практик, з іншого — призводило до догматичної консервації монархічного традиціоналізму: «Конституційного берега, до якого, здавалося, ми пливли, ніхто ще не бачить, навіть на віддалі, а загрози визвольного виру такі очевидні, що їх починають бачити навіть «переконані» прихильники конституції»³, — зазначало монархічне видання «Киевлянин».

¹ Слинко А.А. Реконструкция будущего: русский классический консерватизм о геополитике // Консерватизм в России и в мире: прошлое и настоящее. Выпуск 1. — Воронеж, 2001. — С. 21–25.

² Киреевский И. О характере просвещения Европы и его отношении к просвещению России // Ранние славянофилы. А.С. Хомяков, И.В. Киреевский, К.С. и А.С. Аксаковы. — М., 1910. — С. 6, 43

³ Вл. Д. Будущность русских консервативных партий II // Киевлянин. — № 324. — 23.11.1906. — С. 2.

7. Російська монархічна консервативна традиція вилучала *нігілістичний складник*, результатом чого стало активне посилення, як негативних (тоталітарних), так і конструктивних структурних елементів державності (його духовно-моральна, історична основа) та нації (національна єдність). За такої умови, консервативна модель одночасно обмежувала коло маневру, в якому міг би діяти вільний індивід і де соціальні технології превальювали б над суто політичними.

8. *Капіталізація виробничих і докорінна трансформація суспільних відносин загалом ніяк не вкладалися в систему консервативних постулатів*. Представники російського консерватизму намагалися розв'язати системні бінарні протиріччя в суперечливому ставленні до проблеми співвідношення понять прогресу, модернізації та традиціоналізму. Запозичення передових індустриальних технологій трактувалося ними як системна загроза «споконвічним» цінностям. Прогрес визначався для суспільства як форма впровадження ліберальних цінностей. Модернізація асоціювалася з динамічною капіталізацією суспільно-економічних відносин¹.

Отже, неоднорідність поглядів, з одного боку, і жорстке догматичне обмеження їх, з іншого, — не дозволили консерваторам створити цілісну соціальну програму, яка відповідала б викликам часу².

На формування української моделі консерватизму значний вплив мав комплекс теоретичних поглядів і суспільно-політичних практик польської консервативної думки. Польська

¹ Репников А.В. Размышления о консерватизме // Свободная мысль. — № 11/12. — 2012. — С. 103–116; Меньшиков М.О. Национальная империя. — М., 2004. — С. 211.

² Більш детально: Репников А.В. Консервативные представления о переустройстве России (конец XIX — начало XX веков): Монография. — М., 2006. — 424 с.

модель зародилася ще в першій половині XIX ст. у Царстві Польському, що на той час було частиною Російської імперії, та в губерніях так званого Західного краю, до якого належали й три українські — Київська, Волинська та Подільська (за термінологією російських консерваторів, ці губернії належали до Південно-Західного краю — Р.Г., І.П.).

Польська консервативна модель, на наш погляд, може бути визначена як *система ідейно-політичних, ідеологічних і культурних течій польського соціуму на теренах провідних країн-імперій, які розділили Річ Посполиту у XVIII ст., що спиралася на ідею традиції та спадкоємності в соціальному й культурному житті, їх збереження та адаптацію до внутрішньополітичних реалій в умовах існування польського етносу в кордонах адміністративно-політичного устрою цих імперій.*

До базових **принципів** польської консервативної моделі, на наше переконання, слід віднести:

1. *Нелінійний принцип розвитку, модифікації та трансформації моделі консерватизму.* Ця модель пройшла від 1830-их рр. (часу після придушення Листопадового повстання) до початку XX ст. шлях карколомного еволюційного розвитку — від орієнтації на звільнення з-під імперського гніту та відродження «історичної Речі Посполитої» до кардинальної зміни пріоритетів, спрямованих на пошук шляхів перетворення польського шляхетства на повноправну частину панівної еліти Росії.

2. *Політичний конформізм.* Польські консерватори, починаючи з другої половини XIX ст., виступали з численними публікаціями засудження польського національно-визвольного руху, закликали до співробітництва з урядом

Австро-Угорщини, міцного зв'язку з католицькою церквою. В Російській імперії польські консерватори своєю провідною метою вважали входження до кола панівної імперської еліти.

3. *Інтегративний консервативний націоналізм.* Увесь польський консерватизм зароджувався, за влучним висловом Д. Шпопера, як «консерватизм, у якого не було держави»¹. Саме цей факт втрати поляками незалежного політичного існування внаслідок трьох поділів Польщі, здійснених православною Росією, протестантською Пруссією та католицькою Австрією, а також спроба реформувати Річ Посполиту, що була однією з найбільших за територією імперій Європи у XVI–XVIII ст., у бік конституційної монархії, визначили самобутнє національне обличчя польського консерватизму². Лоялісти-консерватори, як краківські, так і варшавські, не ставили на перший план досягнення повної незалежності Польщі й поляків, а виступали насамперед за збереження і розвиток польської нації³, власної ідентичності. Їхній ідеал полягав у «можливості брати участь у світовій цивілізації й розвивати власну культуру»⁴. Отже, польський консер-

¹ Польский консерватизм — это консерватизм, у которого не было государства. Интервью Дариуша Шпопера на сайте консервативной политической мысли «Русская идея» / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://politconservatism.ru/interview/polskij-konservatizm-eto-konservatizm-u-kotorogo-ne-bylo-gosudarstva>. — Назва з екрана. — Останній перегляд 10 квітня 2017 р.

² Шляхта Б. Польская консервативная мысль в новое и новейшее время // Ars Administrandi — Пермь, 2013. — Вып. 2. — С. 19 / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/polskaya-konservativnaya-mysl-v-novoe-i-noveyshee-vremya> — Назва з екрана. — Останній перегляд 10 квітня 2017 р.

³ Зашкільняк Л. До генези українсько-польського конфлікту у XX столітті // Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість, 2010–2011, вип. 3–4. — С. 31 / [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/ukr-pol_3-4/005-zashkilniak.pdf — Назва з екрана. — Останній перегляд 9 травня 2017 р.

⁴ Погодин А. Главные течения польской политической мысли (1863–1907). — Санкт-Петербург, 1907. — С. 386–394.

ватизм завжди захищав те, «що залишилося польським», «захищав рідну культуру»¹, а також прагнув нарощувати «органічну силу» польського суспільства завдяки розвитку підприємництва та економіки, науки й освіти².

4. *Практицизм*. Протягом майже всього ХІХ ст. він був сконцентрований переважно на практичних питаннях, а не на ідеях. Власне, саме практичні питання й визначали пріоритетні ідеї.

5. *Петензійний політичний і культурний патерналізм щодо українського народу*. Краківські консерватори загалом доброзичливо ставилися до українців Галичини, погоджувалися навіть певною мірою «ущільнитися» у владному істеблішменті провінції, зберігаючи водночас провідні важелі за польською аристократією і шляхтою, вважаючи, що українці, позбавлені власної соціально-політичної еліти, ще «не дозріли» до вирішальної участі в політичних справах³. Посідаючи щодо українців патерналістські позиції, вони робили кроки у сприянні їхньому культурному піднесенню, прагнучи водночас зробити українців своїми політичними союзниками. Це виявилось, зокрема, під час реалізації вже згадуваної політики «Нової ери», яка передбачала створення у краї певних умов для підготовки українських освічених кадрів, розвитку наукового й мистецького життя, допущення українців до участі в управлінні краєм⁴.

¹ Шляхта Б. Польская консервативная мысль в новое и новейшее время. — С. 23.

² Миллер А. Историческая память в Польше...

³ Feldman W. Stronictwa i programy polityczne w Galicyi 1846–1906. — Kraków, 1907. — Т. 1. — S. 176–208.

⁴ Зашикільняк Л. До генези українсько-польського конфлікту у ХХ столітті. — С. 32. Також див. докладно: Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. — Львів, 2000; Зашикільняк Л. Львів як центр формування української науки (друга по-

6. *Римо-католицький спіритуалізм*. В концепції польських консерваторів РКЦ виконувала багатоаспектну функцію. По-перше, католицизм було світоглядною константою традиціоналізму в діяльності консерваторів. По-друге, було досягнуто своєрідної національної консервації католицизму в рамках польсько-литовського етносу, що практично забезпечувало його свідому національну автаркію від православного населення Росії. По-третє, боротьба консерваторів проти адміністративних обмежень католицизму позиціонувала їх як захисників традиційних релігійних цінностей від репресивних дій щодо Католицької Церкви в Царстві Польському і Росії після придушення польського повстання 1863 р.¹. По-четверте, католицька церква за Австро-Угорської імперії проводила політику відвертого жорсткого прозелітизму щодо русинів. Газета «Діло» так описує цей процес: «Щорічно покидає наш рідний обряд у Львові близько 400 осіб. Сьогодні на 40000 греко-католицького (українського) населення — це майже цілий річний природний приріст. ... Перехід ... не є добровільним і природним впливом «вищої» польської культури, а ... тільки впливом звичайного його примусу з боку львівського магістрату та польських службовців»².

До **особливостей** розвитку та функціонування цієї моделі консерватизму, на нашу думку, слід віднести такі:

1. *Варіативність антиросійської спрямованості*. На початку свого існування (протягом доби так званої

ловина XIX ст.) // Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura / Pod red. H.W. Żalińskiego i K. Karolczaka. — Kraków, 1998. — Т. 2.

¹ Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи... С. 783–809.

² Львівські гакатисти // Діло. — 1914, 6(20) лютого. — Ч. 50. — С. 1.

«паскевичевої ночі»^{1*}) польський консерватизм на теренах Російської імперії мав виразно антиросійський характер. Однак з кінця 1850-их рр. значна частина підросійських консерваторів Царства Польського й Західного краю взяли курс на співпрацю з російською владою. Прикладом цього є здійснені тоді реформи управління в Царстві Польському аристократа О. Вельопольського — лідера консерваторів, який очолював комісію духовних справ і народної освіти, а також комісію юстиції. Польський історик Д. Шпопер вважає їх своєрідним «прообразом» Великих реформ у Росії 1860–1870-их рр., адже здійснювалися вони О. Вельопольським не самостійно, а за згодою імператора Олександра II і вписувалися в його загальний реформаторський курс².

2. *Розвиток у системі соціально-політичного детермінізму.* Після Січневого повстання 1863 р. на території губерній Царства Польського (Привісленського краю) політичний рух консерваторів тимчасово завмирає, натомість він розвивається в Австро-Угорщині — на території Галичини, як західної, так і східної. На території східної Галичини він проявляється саме в політичних формах — рух так званих подоляків — польської шляхти Поділля (звідки й назва), великих землевласників, які за будь-яку ціну прагнули збереження існуючого політичного устрою та власних станових привілеїв.

¹ Період між двома польськими повстаннями, з 1832 до 1856 рр., протягом якого пост намісника Царства Польського посідав Іван Паскевич, позначено втіленням політики жандармського терору та русифікації.

² Шпопер Д. Политические инициативы польской шляхты в западных губерниях Российской империи накануне восстания 1863 г. // Отечественная история. — М., 2006. — № 8. — С. 90–103.

Як інтелектуальна течія, польський консерватизм продовжує свій розвиток у Кракові, де в 1860-их рр. виникає співтовариство «Станчик»¹ на чолі з такими представниками шляхетської аристократії та польської інтелектуальної еліти, як історик і публіцист Ю. Шуйський, історик літератури й літературний критик, публіцист С. Тарновський, історик і політичний діяч М. Бобжинський. Політична група заснувала й пресовий орган — журнал «Czas», через який транслювала свої ідеї. Саме ідеологічна доктрина краківських консерваторів, на слушну думку польського дослідника Я. Бартизеля, була найбільш інтелектуальною у польському консерватизмі того часу².

3. *Діалектичний зв'язок з розвитком західноєвропейської консервативної політичної думки та постулатами російської монархічної моделі.* Підросійська польська консервативна модель формувалася паралельно з консервативними ідеями в Галичині, що перебувала у складі Австрійської (з 1867 р. — Австро-Угорської) імперії, насамперед, у Кракові, який став своєрідним центром польської інтелектуальної консервативної думки. Це було пов'язано з тим, що Галичина — це «наскрізь насичений історією» регіон Польщі, з «надзвичайно сильною шляхетською традицією»³.

¹ Станчик (пол. Stańczyk — блазень) — придворний блазень великих князів литовських і королів польських Олександра Ягеллончика, Сигізмунда I Старого і Сигізмунда II Августа. Став відомим за свої гострі жарти, в тому числі висміював політичні рішення своїх повелителів. У польській літературі другої половини XIX — початку XX ст. Станчик був представлений як єдиний при дворі польських королів, хто хвилювався про майбутнє польської держави.

² Bartyzel J. Konserwatyzm bez kompromisu. Studium z dziejów zachowawczej myśli politycznej w Polsce w XX wieku. — Toruń, 2002. — S. 12.

³ Миллер А. Историческая память в Польше [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://arzamas.academy/materials/1336>. — Назва з екрана. — Останній перегляд 17 червня 2017 р.

Певний час обидві польські моделі консерватизму розвивались у нерозривному зв'язку. Одночасно ідеї російського консерватизму об'єктивно впливали на політичні програми польських партій і коригували їхню діяльність у системі обмеженого російського парламентаризму початку ХХ ст.

4. *Готовність до політичного компромісу заради збереження власних елітарних позицій у системі державного управління.* Саме станчики відіграли важливу роль під час оформлення компромісу з австрійськими Габсбургами, який надавав польським заможним верствам (зокрема, шляхетству) командні позиції у Галичині в обмін на підтримку Габсбурзької монархії. Крім того, Ю. Шуйський був одним з творців реакційної політичної програми «потрійної лояльності», що проголошувала союз польських вищих станів з царською Росією.

Станчики сформулювали концепцію «органічної праці», згідно з якою найефективнішим способом захисту національних інтересів поляків уважалася діяльність, спрямована на підвищення економічного й культурного рівнів життя суспільства і його здатності до самоорганізації. Крім того, вони дотримувалися постулату про те, що управляти суспільством повинна так звана «історична верства» (політична еліта, яка мала досвід державного управління). Теоретично вона не ототожнювалась із шляхтою, була радше духовною категорією, носієм зв'язку між історичною традицією та сучасним політичним інтелектом, але фактично консерватори відстоювали насамперед інтереси саме шляхетської верстви¹.

¹ Булахтін М. Краківські консерватори і проекти реформ у Галичині на початку ХХ ст. // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник

Ідеї станчиків неабияк вплинули на розвиток консерватизму в Царстві Польському й у західних губерніях Російської імперії. Для польської та сполонізованої шляхти українського Правобережжя (колишніх «східних кресів» Речі Посполитої) був притаманний феномен подвійної історичної свідомості, що виявлявся, з одного боку, в усвідомленні нею нерозривних зв'язків з історією краю, де впродовж віків мешкали предки («мала батьківщина»), а з іншого — у відчутті невід'ємної приналежності до «польської політичної нації». Цей феномен на межі ХІХ-ХХ ст. втілювався у так званій крайовій ідеології¹, а під час революції 1905–1907 рр. — в ідеологічній боротьбі консерваторів з ендеками за пріоритет крайових політичних інтересів над національними у розв'язанні польського питання². Польські консерватори намагалися використати навіть ефемерні права парламентського впливу в самодержавній Росії. Шляхетська верства польського етнічного елементу активно долучалася до російської політичної системи, створеної після 1905 р., увійшовши до складу Державної Думи, а також співпрацюючи з П. Столипініним.

5. *Заперечення ідей панславізму.* Польські консерватори Галичини категорично не хотіли й чути про будь-яке «слов'янське братерство». Ще в 1867 р. Ф. Земляковський, лідер консервативної частини галицьких поляків, відмовляючись від великої слов'янської солідарності, писав

наукових праць. — Львів, 2006. — Вип. 8. — Частина І. — С. 157.

¹ *Передерій І.Г.* В'ячеслав Липинський: етнічний поляк, політичний українець: монографія. — Полтава, 2012. — С. 86.

² *Черкаська Н.* Польська шляхта на Правобережній Україні початку ХХ ст.: національна ідея чи крайова ідеологія? // Український археографічний щорічник. — К., 2007. — № 12. — С. 194.

у відкритому листі: «Ми — поляки... Польський народ не знає назви «слов'яни». Як історія, так і сучасники знають нас тільки під ім'ям поляків... Ми маємо твердо триматися цього дорогого нам імені з винятковістю ревної любові та не повинні ні на хвилину зрікатися нашої приналежності до польського народу через гонитву за ілюзіями»¹.

6. *Диференціація соціальної бази.* Основною соціальною базою польського консерватизму було дворянство, багаті поміщики. Польська шляхта становила 20 % від усього польського населення та посідала визначне місце в російському елітарному соціальному сегменті. Слід зауважити, що консервативні ідеї підтримували також і декілька сотень тисяч польських селян, які походили з декласованої шляхти².

7. *Загалом негативне ставлення до українського соціалістичного та національно-визвольного руху.* Консерватори вели боротьбу проти соціалістичних ідей, робітничого й селянського руху, національного руху українців з метою збереження польського впливу у відповідних регіонах. Щоправда, на межі XIX–XX ст. у ставленні польських консерваторів до «українського питання» відчувалося помітне «пом'якшення». Так, їхній друкований орган у Росії — тижневик «Край», редагований Е. Пільцем, — у 1880-их рр. багато і з симпатією писав про галицьких русинів, друкував матеріали «добре знаного публіциста й ученого Івана Франка», підтримував вимогу рівноправності поляків та українців у Галичині, намагався переконати краківських

¹ Цит. за: Левин И.О. К истории вопроса о выделении Галиции // Русская мысль. — 1917, февраль. — Кн.2. — С. 8.

² Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914). — М., 2011. — С. 877.

консерваторів піти на суттєві поступки українцям¹. Однак ці поступки мали на меті насамперед задоволення польського національного інтересу.

Результатом «зближення» польського й українського політикуму Галичини (за участю провідників українства Наддніпрянщини — громадівців О. Кониського, В. Антоновича) стало запровадження угоди «Нової ери» (1890–1894 рр.), щодо якої чимало українців мали серйозні застереження. 1892 р. львівський громадський діяч О. Петрушевич зазначав, що «вся безглуздість наших польських політиків... у союзі з новоствореною «Руссю-Україною» відновить давню Польщу *od morza do morza...*», проте «самостійний народ» Русі-України навіть у союзі з Польщею *od morza do morza* є ... нездійсненною мрією»². В боротьбі з українським національним рухом польські консерватори й націоналісти прагматично вступали в тактичний союз із москвофілами³.

Отже, через півстоліття після Січневого повстання, польські консерватори прагнули того, щоб у межах держав, які розділили Річ Посполиту, насамперед у Росії та Австро-Угорщині, польська шляхта посіла вагомі політичні позиції, щоб вона проникла у владу й могла брати повноцінну участь в управлінні цими державами⁴. Принаймні в межах Східної Галичини, що перебувала у складі Австро-Угорщини, ідеї польських консерваторів були зреалізовані. «Понад три мільйони поляків у Галичині домоглися виняткового

¹ Див. докладно: *Kmiecik Z.* “Kraj” za czasów redaktorstwa Erazma Piltza / *Z. Kmiecik.* — Warszawa, 1969. — S. 258–268.

² *Петрушевич А.С.* Новый, «самостийный» русский народ. — Львов, 1892. — С. 2.

³ *Ярий Н.* Москвофильская утопия и объективная действительность й // *Украинская жизнь.* — 1916, февраль. — № 2. — С. 74.

⁴ Польский консерватизм — это консерватизм, у которого не было государства...

становища в країні, якою з недавніх пір почали повністю управляти», — заявляв віце-президент нижньої палати австрійського парламенту Е. Пернерштофер¹. Також слід зазначити й відповідний регіональний вплив польської шляхти на теренах Західного краю Росії та збільшення відсотку польської шляхти в соціально-класовій підструктурі структури російського суспільства².

Український консерватизм як ідейна та інтелектуальна течія на початку ХХ ст. лише зароджувався. На сьогодні майже загальноприйнятою є думка дослідників про те, що його появі передував тривалий період так званих ранніх консервативних практик або старого українського консерватизму (від доби Хмельниччини до кінця ХІХ ст.), тісно пов'язаних з державотворчими потугами українців (найбільш яскравими проявами яких була діяльність гетьманів Б. Хмельницького та І. Мазепи, дворянський автономістський рух другої половини ХVІІІ — початку ХІХ ст.)³.

Його остаточне оформлення в потужний політичний напрям і викристалізування стрункої теоретико-ідеологічної основи відбудеться лише в пореволюційний період, після та під впливом поразки українських національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Однак можемо впевнено

¹ Цит. за: Зачем нужно победить Россию / Пустощі східноєвропейської Клію. — Режим доступа: <https://www.facebook.com/clio.eu/posts/997723240341065>

² Булатов Ю. Польский эксперимент династии Романовых [Електронний ресурс] // Международная жизнь. — 2015. — № 10. — С.158–178. — Режим доступа: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1395>

³ Пазюра Н. Антикварна програма козацько-гетьманських старожитностей на сторінках «Киевской старины» (до проблеми формування старого українського консерватизму) [Електронний ресурс] // Історіографічні дослідження в Україні. — 2016. — Вип. 26. — С. 34. — Режим доступа: http://shron.chtyvo.org.ua/Paziura_Natalka/Antykvarna_prohrama_kozatsko-hetmanskykh_starozhytnostei_na_storinkakh_Kyevskoi_staryn_do_problemy_f.pdf

стверджувати про виокремлення в українському національному русі підросійської України протягом останнього десятиліття перед початком цих змагань виразного консервативного паростка у вигляді спроби організаційно оформити політичну групу українців-латинників (українців польської культури), фундатором та ідейним натхненником (а, отже, й теоретиком) якої був етнічний поляк, але українець за переконаннями В. Липинський¹. Саме цей паросток слід вважати найпомітнішим проявом нового українського консерватизму в дореволюційний час.

Попередні його прояви в політичній практиці українства можемо розгледіти вже на зламі XIX–XX ст. Вони знайшли відображення в програмах деяких українських партій Галичини, зокрема таких, як Руська народна партія (москвофільського напрямку з орієнтацією на космополітичний, по суті, антиукраїнський консерватизм), Національно-демократична партія (деякі її кола заступали помірковані консервативні ідеї)², Католицький Руський Народний Союз, перейменований 1911 р. у Християнсько-суспільну партію.

На початку Першої світової війни український консерватизм на поміркованих засадах виразно виявив себе в діяльності та програмних документах Союзу визволення України, що постав, як відомо, не без ідейного впливу й участі у низці підготовчих заходів 1911–1914 рр. визнаного згодом

¹ Див. докладно: *Передерій І.* Українці-латинники як паросток консервативної течії у загальному українському національному русі початку XX століття [Електронний ресурс] // *Історична пам'ять*. — 2015. — Вип. 33. — С.33–47. — Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/4396>

² *Козак Н.* Український консерватизм у XX столітті [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.national.org.ua/library/konservatyzm.html>

провідного теоретика традиційного українського консерватизму В. Липинського¹.

На нашу думку, *українську модель консерватизму можна визначити, як специфічну політичну й ідеологічну теорію, побудовану на ідеях державного досвіду козацько-гетьманських часів, збереження національних традицій, мови, культури, освіти, високої етичної культури хліборобської спільноти та історичного державотворчого потенціалу національної еліти з кінцевою метою створення незалежної національної держави на основі політичної консолідації всіх соціальних верств українського суспільства.*

До основних **принципів**, на яких ґрунтувалася ця модель, слід віднести, насамперед, такі:

1. *Історична та просторова поліваріантність.* Новий український консерватизм не являв собою монолітної течії ні в до-, ні в пореволюційний час. Так, сучасні дослідники виділяють у ньому протягом 1900–1930 рр. три напрями — поміркований, традиційний і радикальний². Останній почав формуватися лише в ході Української революції 1917–1921 рр. та після неї в еміграційних осередках українства (військові об'єднання Вільного Козацтва та Українського Національного Козачого Товариства). Два перші виявлялися вже в дореволюційний час. Однак у підросійській Україні консерватизм був тоді представлений лише традиційним його напрямом, який і презентувала політична

¹ Див. докладно: Осташко Т. Меморіал В'ячеслава Липинського до Українського інформаційного комітету // Проблеми історії України XIX — початку XX ст. — К., 2002. — № 5. — С. 82–92.; Передерій І. Г. В'ячеслав Липинський: етнічний поляк, політичний українець. — С. 148–175.

² Козак Н. Український консерватизм у XX столітті...

група українців-латинників на чолі з В. Липинським^{1, 2}. Тому подальша характеристика концептуальних засад української консервативної моделі стосуватиметься переважно саме її.

2. *Принцип державної незалежності.* Для українських консерваторів найвищою метою було створення незалежної української держави. Саме орієнтація на безумовну державну незалежність, а не на автономію у складі демократизованої Росії чи Австро-Угорщини (як того бажала більшість провідників українського національного руху початку ХХ ст.), відчутно вирізняла представників консервативного крила від початку його формування.

Цей принцип є виразно характерним і для ранніх консервативних проявів українства XVII–XVIII ст. де він виявляється як набір постулатів політичної практики. Це — прагнення до встановлення абсолютної спадкової гетьманської влади, аспірація до об'єднання українських земель під єдиним керівництвом, побудова ієрархічного суспільства, керувати яким гетьману допомагала б провідна верства — аристократія, намагання зберегти національні традиції, освіту, культуру тощо. Найбільш яскравими втілювачами практик раннього українського консерватизму

¹ Дослідник І. Гирич виокремлює й інших наддніпрянських консерваторів, яких характеризує переважно як «демократичні консерватори». До них відносить С. Єфремова, О. Лотоцького, В. Доманицького, В. Прокоповича, В. Дурдуківського, Ф. Магушевського, Є. Чикаленка (див.: *Гирич І. Політична публіцистика В'ячеслава Липинського (1908–1917)* // У кн.: В'ячеслав Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії. — Т. 1.: Суспільно-політичні твори (1908–1917). — К., 2015. — С. 18 — 27, 43).

² Дослідниця Олена Семеняка знаходить спільне між українським консерватизмом В. Липинського (щоправда в його пізньому пореволюційному варіанті) та німецьким революційним консерватизмом відповідно до типології О. Дугіна (див.: *Семеняка О. Порівняння ідеології німецької консервативної революції та українського консерватизму* [Електронний ресурс]. — Режим доступу — <http://bulava.in.ua/semenyaka1.html>)

були Б. Хмельницький (прагнення перетворити гетьманську владу з виборної на спадкову з метою легітимізувати українську державність середини XVII ст.), І. Мазепа (намагання об'єднати українські території та посилити централізм гетьманської влади), Д. Апостол (реформи, спрямовані на захист державних прав українського народу та стримування процесу повної інтеграції Гетьманщини до структури Російської імперії).

У XIX ст. після втрати залишків державності український політичний консерватизм перебував у стані системної кризи. Окремі його прояви знаходимо лише у виступах малоросійського дворянства, спрямованих на захист їхніх станових і національних привілеїв, ідеях «автономістів» щодо революційного відродження Української держави¹. Але значну частину консервативних ідей було побудовано на діалектичному зв'язку принципу гуманізму з ліберальними ідеями свободи, рівності, справедливості тощо. На теренах Західної України консервативні принципи були притаманні політичній діяльності Головної Руської Ради (прагнення до автономії Східної Галичини в межах Австро-Угорщини як форма протидії намаганням польської шляхти щодо відновлення Речі Посполитої, до якої входили б і галицькі землі).

Тож теоретик нового українського консерватизму В. Липинський лише продовжив цю традицію й обґрунтував її на концептуальному рівні.

¹ Див. наприклад: Оглоблин О. Берлінська місія Капніста 1791 року [Електронний ресурс] // Український історик. — 1974. — № 01-03. — Режим доступу: http://shron.chtyvo.org.ua/Ohloblyn_Oleksandr/Berlinska_misiia_Kapnista_1791_roku.pdf; Потульницький В. Шляхта і консервативна державна ідея в Україні у XIX–XX ст.: проблеми історіографії та історіософії // Студії з архівної справи та документознавства. — 1999. — Т. 5. — С. 33–38.

3. *Інтегративний політичний націоналізм* — інтеграція всіх громадян (мешканців) України на ґрунті спільної територіальної належності та відповідної самосвідомості в єдину політичну націю. Тобто основою зародження, функціонування й розвитку української політичної нації, на думку українських консерваторів, є громадянський чинник, що мав забезпечувати баланс у співвідношенні національного та інтернаціонального в українському націотворенні й державному будівництві.

4. *Елітаризм* як концепція природної нерівності людей, а відтак, необхідності існування еліти, що є запорукою поступального розвитку та належного функціонування суспільства, вважається загальною рисою всіх різновидів консерватизму. Речники українського консерватизму, виступаючи своєрідними «адвокатами» національної аристократії — панства, намагалися привернути цю саму аристократію (у В. Липинського вона позначена терміном «провідна верства») до активної участі в українському русі, а в перспективі — у творенні незалежної Української держави. Адже, на їхню думку, саме шляхетству з погляду історичної ретроспективи належала особлива роль як головного репрезентанта державницької ідеї та провідного твірного прошарку, що забезпечував реальне її втілення.

Тривалий час в українському середовищі образ шляхтича мав виразно негативне забарвлення (невипадково хлопома-ни, що належали до цієї верстви, вливаючись до українського руху, демонстративно зрікалися її). Однак після виходу 1912 р. альманаху авторства Липинського «*Z dziejów Ukrainy*» освічений загал дізнався про те, що Хмельниччиною керувала українська шляхта: вона була мозковим центром

визвольної війни. Однак традиційна вітчизняна історіографія залишала панство за дужками української нації¹.

5. *Консервативний утопізм і романтичний історизм.* Для українського консерватизму характерною є романтична апеляція до історичного минулого, особливо в частині державотворчої традиції. Більшість провідних його теоретиків були фаховими істориками (насамперед, В. Липинський, у пореволюційний період — також С. Томашівський, Д. Дорошенко, В. Кучабський), а тому не могли не проводити відповідні історичні паралелі. У своїх працях вони намагалися привернути увагу українців до тих історичних періодів, коли «предки наші над будованням власної держави працювали» і «без розуміння котрих не можна розуміти сучасності»². Саме ці історики в першій третині ХХ ст. започаткували в українській історіографії новий державницький напрям, який мав неабияке значення для формування національної самосвідомості українського народу.

6. *Традиціоналізм* — опертя на національні традиції та звичаї, культуру, релігію, морально-етичні норми, досвід державотворення, ієрархічно структуроване суспільство, яке характеризується порядком і стабільністю; національну еліту або аристократію як найбільш здатну до управління активну меншість української спільноти. Для українського консерватизму початку ХХ ст., як і для західноєвропейського, притаманне обстоювання ідеї інтеграції сучасного нового

¹ Гирич І. Речник консерватизму [Електронний ресурс] // Тиждень. — 2012. — 1 червня. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/51718> — Назва з екрана. — Останній перегляд 17 червня 2017 року.

² Липинський В. Передне слово // У кн.: Липинський В. Твори, Архів, Студії. / Східноєвропейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського. — Філадельфія, 1991. — Т. 3: Твори. Історична секція. Україна на переломі 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. — Київ-Філадельфія, 1991. — С. 3-4.

з органічно створеним історією минулим. За класифікацією російського політолога О. Дугіна, так потрактовували традиціоналізм передусім ліберальні консерватори, які зводили його сутність до поміркованого прогресизму. Кредо його прибічників вкладається у формулу Е. Берка «Схильність до збереження та здатність до поліпшення, разом узяті» («The disposition to preserve and the ability to improve, taken together»)¹.

7. *Релігійний плюралізм.* Для українських консерваторів дореволюційного часу характерне обстоювання свободи віросповідань і невтручання держави в церковно-релігійні справи. Орган політичної групи українців-латинників «Przegląd Krajowy» чітко заявляв про те, що вважає «релігію за сферу приватних переконань кожної особи», виступає проти всіляких утисків» щодо цього, але одночасно заперечує свій намір втручання у церковні справи². Крім того, ними визнавалася рівність прав усіх українських церков (православної, греко-католицької та римо-католицької) при визнанні першості за церквою православною, оскільки до неї належить більшість громадян України. Православна церква мала бути соборною, автокефальною та незалежною від усяких політичних впливів³.

8. *Антидемократизм.* Для майже всього загалу українських консерваторів (за винятком хіба що консервативних кіл УНДП) було притаманне заперечення демократії як форми державного ладу. Не підтримуючи демократію як форму

¹ Семеняка О. Порівняння ідеології німецької консервативної революції...

² Przegląd Krajowy. — Kijow, 1909. — № 3. — С. 11.

³ Див. докладно: *Передерій І.* Релігійний чинник у процесі державотворення: еволюція візії В'ячеслава Липинського // *Історія релігій в Україні: науковий щорічник.* — Львів: Логос, 2014. — Кн. 1. — С. 561–570.

держави, й В. Липинський, і інші представники українського консерватизму дореволюційного часу зазвичай визнавали її як форму індивідуальної свободи особистості.

9. *Антисоціалізм і антимарксизм.* Більшість українських консерваторів не сприймали соціалістичні ідеї, адже для класичного консервативного світогляду обов'язковим є визнання ієрархічності суспільної організації й заперечення соціалістичного принципу його егалітарності. Український консерватизм виступав принциповим антагоністом теорії класової боротьби К. Маркса. Пріоритетом проголошувався принцип побудови національної держави, а не абсолютизація боротьби за політичні та соціальні права класів.

10. *Політична мімікрія.* Консерватизм як принцип захисту традиційного життя в межах іншого державного організму був притаманний найбільш асимільованій частині української нації. В намаганні зберегти національну ідентичність через перспективу відродження власної держави проявився національно-консервативний світогляд частини української спільноти як форма протидії асиміляторській політиці державних націй. Принципове несприйняття кардинальних змін і вірогідна можливість тотальних втрат були пов'язані з бажанням захистити власне національне середовище. Цей комплекс ідей і почуттів був визначальним у консервативному світогляді частини українства, яка, намагаючись пристосуватися до життя в Російській імперії, підтримувала існуючий порядок в обмін на забезпечення більш-менш нормальних умов існування¹ в громадянському житті та збереження преференцій суб'єктам фінансово-промислової

¹ Козак Н.А. Український консерватизм: історія і сучасність. — автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. пол. наук. — Львів, 2001. — С. 10.

діяльності, власний бізнес яких був тісно інтегрований в економічно-господарську систему держави.

Особливості української моделі консерватизму:

1. *Розвиток на тлі домінування в українському інтелектуальному середовищі демократичних і соціалістичних ідей.* Українці, за влучним висловом І. Гирича, «споконвіку перебували у своєму етнічному гетто селянської нації»¹. Звідси й специфічний шлях розвитку українського національного руху, який тривалий час мав виразно лівий характер, а, отже, своєю головною метою вбачав соціальне визволення народу. Натомість його чільні представники абсолютно не поділяли консервативно-державницькі ідеологеми, сприймали їх як «чужорідне тіло», тому й утверджувати їх було надзвичайно складно.

2. *Базування соціально-економічних основ майбутньої держави на принципі територіального патріотизму.* Згідно з ним мало розв'язуватися аграрне питання в Україні. Так, приватна власність на землю з правом спадкового володіння нею (у визначених законом максимальних обсягах) повинна була би зберігатися лише за тими, хто визнає себе громадянином Української держави і виявляє до неї патріотизм. А ті, хто цієї держави не визнає та чинить опір її існуванню, позбавляються землі шляхом її конфіскації без викупу на користь держави². На тому ж принципі повинна базуватися й орендна форма землеволодіння для безземельних і малоземельних представників хліборобського класу, насамперед селянства. Вона реалізувалася б завдяки державному земельному фонду, сприяла створенню продуктивних

¹ Там само.

² Див. докладно: Осташко Т. Меморіал В'ячеслава Липинського... — С. 90.

трудових селянських господарств фермерського типу і мала довічний спадкоємний характер¹.

3. *Обмеженість соціальної бази.* Ця особливість розвитку українського консерватизму початку ХХ ст. пояснювала-ся двома причинами: по-перше, тим, що на переломі століть шляхта вже помітно втрачала свою традиційну політичну роль (фактично, починала сходити з історичної арени)², а по-друге, тим, що українське панство було на той час повністю зденаціоналізоване — спольщене чи зрусіфіковане, тому не відчувало себе частиною українського суспільства, а отже, й не було готове боротися за відстоювання його інтересів.

4. *Антиросійська й антипольська спрямованість* українського консерватизму виражалася в категоричному відкиданні можливості солідарних політичних зусиль українців з політичними росіянами чи поляками через протилежність їхньої кінцевої мети.

5. *Заперечення ідей неославізму.* Формування українського консерватизму фактично співпало з відродженням панславістських ідей у формі, відомій за назвою неославізму. У Росії неославізм став своєрідним ідеологічним обрамленням зовнішньополітичних аспірацій ліберальних і ліберально-націоналістичних кіл, метою яких було зміцнення російських позицій на Балканах і Близькому Сході. Лідери неославізму вважали, що здійснення ліберальної національної політики підвищить престиж Росії у слов'янському світі, а отже, забезпечить реалізацію відповідних завдань.

¹ Липинський В.К. Нарис програми Української демократичної хліборобської партії / В.К. Липинський // Матеріали до програми. Видання Української демократичної партії. — Лубни, 1917. — Ч. 1. — С.19–20.

² Пеленський Я. Вячеслав Липинский // Збірник Української літературної газети 1956. — Мюнхен, 1957. — С. 199.

У цьому зв'язку становище слов'ян — громадян Російської імперії, передусім українців і поляків — опинилося в центрі їхньої уваги.

Утім, різні аспекти російської національної політики посідали неоднакове місце в діяльності російських неославівців. Найважливішого значення вони надавали ліквідації переслідувань польської культури. Українське ж питання в контексті неославізму згадувалося рідше і часто розглядалося через призму саме польських інтересів. Така ситуація була спричинена не лише внутрішньоросійськими обставинами (передусім традиційним сприйняттям українців як однієї з гілок «триєдиного російського народу»), а й особливим статусом польського питання¹.

Справжні цілі неославізму не могли бути не поміченими українськими консерваторами. На думку В. Липинського, цей рух був декларативним за своєю сутністю й різними засобами намагався замаскувати перед міжнародною спільнотою українське національне відродження².

Отже, консервативна ідеологія в Україні на початку ХХ ст. була реалізована в моделях, які об'єктивно відображали традиції політичного розвитку й особливості політичної культури країни та регіону.

1. Російський монархічний консерватизм початку ХХ ст. позиціонувався як своєрідна альтернатива поширенню ліберально-демократичних і соціал-демократичних

¹ Див. докладно: Ковальчук Н. Російський неославізм і українське питання в публіцистиці Олександра Погодіна [Електронний ресурс] // Проблеми слов'янознавства. — 2000. — Вип. 51. — С. 100–106. — Режим доступу: <http://prima.franko.lviv.ua/slavistyka/n51/012.pdf> — Назва з екрана. — Останній перегляд 18 червня 2017 р.

² Див. докладно: *Передерій І.* В'ячеслав Липинський: етнічний поляк... — С. 130–131.

ідей, а також як реакція на орієнтацію та залежність Росії від Європи. Водночас на початку ХХ ст. російський монархічний консерватизм перебував у динаміці варіативних еволюційних змін, однак ці зміни обмежувалися прокрустовим ложем охоронної ідеології. У цей час. консервативна ідеологія активно реалізується в практиці політичної боротьби.

2. Формування української моделі консерватизму є унікальним феноменом політичної історії початку ХХ ст. На відміну від конформізму польських консерваторів, які основною метою вважали пристосування до наявної моделі самодержавного ладу, для представників українського традиціоналізму, була притаманна орієнтація на безумовне досягнення державної незалежності та створення політичної нації на основі балансу громадянського й етнічного чинників. Орієнтація на монархічну форму політичного ладу для України не була механістичним наповненням моделі українського консерватизму російськими догматами самодержавства, а передусім відповідала її англосаксонському аналогу.

3. Наприкінці ХХ ст. відбулися процеси своєрідної екстраполяції консервативних поглядів монархістів на ідеологічні проекти сучасного російського політикуму¹. Це свідчить про об'єктивне вкорінення у свідомість російського політичного істеблішменту відверто охоронних консервативних принципів, що спричиняє домінування

¹ Гула Р.В. «Русский мир» — фантом чи реальність? Аспекти політологічного аналізу // Наукові праці МАУП. — Вип. 50 (3). — 2016. — С. 7–14; Його ж. Російський месіанізм та Україна — від монархізму до «Русского мира» // Проблеми політичної історії України. — Д., 2012. — Вип.7. — С. 191–200; Гула Р.В., Шурко О.М. Маніфест освіченого патріотизму «Право і правда» М. Міхалкова як спроба відродження та трансформації монархічної ідеології в Росії на сучасному етапі // Проблеми політичної історії України. — Д., 2011. — Вип.6. — С. 145–154.

імперіалістичних і реваншистських тенденцій у зовнішньо-політичній сфері та диктат авторитаризму у внутрішній політиці.

Але консерватизм у РФ, який позиціонується політичною елітою як ідеологія «суверенної демократії» в Росії, ідеологія подолання Росією пострадянської кризи й альтернатива правому лібералізму 1990-х рр., на сучасному історичному відрізьку знаходиться в стані системної кризи. Запропонована російському соціуму модель консерватизму не вивела країну із ситуації пострадянської кризи, не забезпечила збереження впливу Росії на пострадянському просторі.

4. У сучасному ідейно-політичному спектрі України домінують радикальні типи політичної ідентифікації, суспільно-політичної практики й пріоритет ліберальних економічних моделей. На жаль, у суспільній свідомості відсутні тенденції повороту від ліберальних і радикальних ціннісних настанов до ідеології консерватизму. До того ж, впливового політичного проекту об'єднання суспільства, який на новому якісному рівні був би здатний до реалізації ідей класичного консерватизму, в сучасному українському політикумі не існує. Основою сучасного «консерватизму» об'єктивно виступає правий націоналізм, шалений шовінізм і реакційний експансіонізм частини російських та українських ультра націоналістів. Це, по суті, є феноменом, протилежним цінностям класичного консерватизму.

Відсутність ортодоксії у класичному консерватизмі та його переважно раціональна природа є основними причинами, які пояснюють широкий спектр консервативних цінностей. Серед них можна виділити такі базові константи, як державний патріотизм, відповідальність, вірність,

служіння Вітчизні, самодисципліна. Перехід до цих консервативних ціннісних настанов, на наше переконання, обумовлений, перш за все, історичними викликами, які зараз стоять перед Українською Державою. Це дає можливість сформулювати низку **уроків**, котрі, як нам здається, здатні конкретизувати та спрямувати процес формування світоглядних фундаментальних цінностей на основі традиційних констант функціонування українського соціуму.

Урок перший — історичний. Нігілістичне заперечення досягнень і здобутків національної історії призводить до втрати світоглядних орієнтирів народу. Руйнування традиційних цінностей, системи героїчних символів спричиняє девальвацію системоутворювальних основ історії, порушення спадкоємності поколінь та маргіналізації значних верств населення.

Урок другий — соціальний. Політична «еліта» України, як замкнена кланова структура, не є носієм стратегії розвитку національно-патріотичної ідеї в її класичному вигляді та вступає в перманентні антагоністичні суперечності із поглядами більшості представників українського суспільства на пріоритетні начала патріотичної свідомості народу. Нинішня політична еліта України — це еліта лише за формальними ознаками. Суспільного визнання, авторитету й відчутної підтримки з боку суспільства вона не має, тобто або недовіра до влади є іманентною рисою українського народу, або українському народові фатально не щастить із владою.

Урок третій — ідеологічний. Відсутність механізму створення й оновлення національної ідеї на основі традиційних цінностей поліетнічної країни призвела

до кризових тенденцій патріотичної свідомості українського суспільства в різних регіонах країни. Громадянин-патріот за умови ідеального балансу громадянського й етнічного рівнів суспільної та національної самоідентифікації здатний до самостійного, творчого й максимально неупередженого погляду на історичну спадщину свого народу, прагне об'єктивного аналізу сучасності, готовий до практичної реалізації поставленої мети, визнання традиційних соціокультурних цінностей своєї спільноти — мови, релігії, традицій — та існування у визначеній нею системі соціонормативних координат права й моралі. Сьогодні феномен патріотизму слід розглядати в контексті комплексної взаємодії держави, суспільства та особистості. Спільний вектор національної та соціальної згоди слід шукати у формуванні розвиненого громадянського суспільства та побудові правової державності на основі загальних традиційних цінностей поліетнічної та багатоконфесійної природи українського суспільства.

І нарешті — **урок історіософський**. Наявність в українській ментальності міцних констант традиціоналізму дозволяє історичній спільноті сформулювати постулати єдності суспільства та спільної історії для української політичної нації на основі використання традиційних цінностей. Спільність історії у цьому випадку забезпечується надісторичною єдністю цінностей та ідеалів народу, де оцінка історії повинна бути суверенною справою політичної нації у вигляді загальногромадянської філософії як сукупності ідей і принципів, що є відповідями на фундаментальні питання людського й суспільного буття, які знаходять підтримку в основних суб'єктів громадського й політичного життя країни.

REFERENCES

1. Bartyzel J. Konserwatyzm bez kompromisu. Studium z dziejów zachowawczej myśli politycznej w Polsce w XX wieku / J. Bartyzel. — Toruń, 2002. — 273 s.
2. Berdjaev N.A. Duhovnyj krizis intelligencii. Stat'i po obshhestvennoj i religioznoj filosofii (1907–9g.) / N.A. Berdjaev. — SPb. : Tip. t-va «Obshhestvennaja pol'za», 1910. — 314 s.
3. Berk E. Razmyshlenija o revoljucii vo Francii / E. Berk. — M. : Rudomino, 1993. — 90 s.
4. Bovua D. Gordiev uz el Rossijskoj imperii: Vlast', shljahta i narod na Pravoberezhnoj Ukraine (1793–1914) / Daniel' Bovua // [Avtorizovannyj perevod s francuzskogo Marii Krisan']. — M. : Novoe literaturnoe obozrenie, 2011. — 1008 s.: il.
5. Bulatov Ju. Pol'skij jeksperiment dinastii Romanovyh [Elektronnij resurs] / Ju. Bulatov // Mezhdunarodnaja zhizn'. — 2015. — № 10. — S. 158–178. — Rezhim dostupu: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1395>
6. Bulakhtin M. Krakivs'ki konservatory i proekty reform u Halychyni na pochatku KhKh st. / M.A. Bulakhtin // Naukovi zoshyty istorychnoho fakul'tetu L'vivs'koho universytetu. Zbirnyk naukovykh prats'. — L'viv, 2006. — Vyp. 8. — Chastyna I. — S. 152 — 164.
7. Cherkas'ka N. Pol's'ka shlyakhta na Pravoberezhniiy Ukrayini pochatku XX st.: natsional'na ideya chy krayova ideolohiya? / N.O. Cherkas'ka // Ukrayins'kyy arkheohrafichnyy shchorichnyk. — K., 2007. — # 12. — S. 186 — 206..
8. Chornovol I. Pol's'ko-ukrayins'ka uhoda 1890–1894 rr. / I. Chornovol. — L'viv : L'vivs'ka akademiya mystetstv, 2000. — 247 s.

9. Doroshenko A.A. Pravye v Gosudarstvennoj Dume Rossijskoj imperii / A.A. Doroshenko. — Samara: Izd-vo «NTC». 2004. — 225 s.

10. Feldman W. Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi 1846–1906 / W. Feldman. — Kraków, 1907. — T. 1. — 644 s.

11. Filaret, Mitropolit Moskovskij. Hristianskoe uchenie o carskoj vlasti i objazannostjah vernopoddannyh / Mitropolit Filaret Drozdov. — M. : Tipo-litografija I. Efimova, 1906. — 57 s.

12. Gula R.V. Agonija Levafana. Passionarii i jurodivye / R.V. Gula, V.D. Gula. — K. : Geoprint, 2016. — 342 s.

13. Hyrych I. Rechnyk konservatyizmu [Elektronnyy resurs] / Ihor Hyrych // Tyzhden'. — 2012. — 1 chervnya. — Rezhym dostupu: <http://tyzhden.ua/History/51718>.

14. Hula R.V. Antysemitizm yak skladova chastyna derzhavnoho patriotyzmu monarkhichnoyi ideolohiyi ta yoho proyavy u roky pershoyi rosiys'koyi revolyutsiyi 1905–1907 rr. (na storinkakh monarkhichnoyi presy) / R.V. Hula // Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya»: Istorychni nauky. — Ostroh, 2013. — Vyp. 20. — S. 142–146.

15. Hula R.V. Istorychnyy, heohrafichnyy ta etnichnyy aspekty yevreys'koho pytannya v Rosiys'koyi imperiyi v redaktors'koyi politytsi hazety «Kyevelyany» u 1900–1914 rr. / R.V. Hula // Hileya. — K. : VIR UAN, 2013. — Vypusk 77 (# 10). — S. 92–93.

16. Ilovajskij D.I. Novaja istorija: (Sred. kurs): V per. na fr. i nem. jaz.: S podrob. podstroch. slov. i prim.: Posobie pri zanjatijah novymi jaz. v sred. i st. kl. sred. ucheb. zavedenij i dlja samoobuchenija. — 40-e izd. — M. : Tip. Je. Lissnera i Ju. Romana, 1887. — VIII, 371 s.

17. Jarij N. Moskvofil'skaja utopija i ob'ektivnaja dejstvitel'nost' / N. Jarij // *Ukrainskaja zhizn'*. — 1916, fevral'. — № 2. — S. 50–79.

18. Kireevskij I.O. haraktere prosveshhenija Evropy i ego otnoshenii k prosveshheniju Rossii / I. Kireevskij // *Rannie slavjanofily*. A.S. Homjakov, I.V. Kireevskij, K.S. i A.S. Aksakovy. — M. : Tip. t-va I.D. Sytina, 1910. — S. 1–150.

19. Kmiecik Z. “Kraj” za czasów redaktorstwa Erazma Piltza / Z. Kmiecik. — Warszawa, 1969. — 354 s.

20. Koval'chuk N. Rosiys'kyneoslavizmiukrayins'kepytannya v publitsystytsi Oleksandra Pohodina [Elektronnyy resurs] / Nataliya Koval'chuk // *Problemy slov'yanoznavstva*. — 2000. — Vyp. 51. — S. 100–106. — Rezhym dostupu: <http://prima.franko.lviv.ua/slavistyka/n51/012.pdf>

21. Kozak N.A. Ukrayins'kyy konservatyzm: istoriya i suchasnist' / N.A. Kozak. — Avtoref. kand. polit. n. — 23.00.01 — teoriya ta istoriya politychnoyi nauky. — L'viv, 2001. — 21 s.

22. Kozak N. Ukrayins'kyy konservatyzm u XX stolitti [Elektronnyy resurs] / N.A. Kozak. — Rezhym dostupu: <http://www.national.org.ua/library/konservatyzm.html>

23. Levin I.O. K istorii voprosa o vydelenii Galicii / I.O. Levin // *Russkaja mysl'*. — 1917, fevral'. — Kn. 2. — S. 6–14.

24. Lypyns'kyy V'yacheslav. Povne zibrannya tvoriv, arkhiv, studiyi. — T. 1.: Suspil'no-politychni tvory (1908–1917) / Red. kol.: Ya. Pelens'kyy (hol. red.), I. Hyrych, O. Protsenko, H. Papakin, H. Svarnyk, T. Ostashko. Skhidnoyevropeys'kyy doslidnyy instytut im. V. K. Lypyns'koho; Instytut ukrayins'koyi arkheohrafiyi ta dzhereloznavstva im. M.S. Hrushevs'koho NANU. — K.: Ukrayins'kyy pys'mennyk, 2015. — 784 s.

25. Lypyns'kyy V.K. Narys prohramy Ukrayins'koyi demokratychnoyi khliborobs'koyi partiyi / V.K. Lypyns'kyy // Materialy do prohramy. Vydannya Ukrayins'koyi demokratychnoyi partiyi. — Lubny, 1917. — Ch. 1. — 31 s.

26. Lypyns'kyy V. Perednye slovo / V.K. Lypyns'kyy / U kn.: V»yacheslav Lypyns'kyy. Tvory, Arkhiv, Studiyi. / Skhidnoyevropeys'kyy doslidnyy instytut im. V.K. Lypyns'koho. — T. 3: Tvory. Istorychna sektsiya. Ukrayina na perelomi 1657–1659. Zamitky do istoriyi ukrayins'koho derzhavnoho budivnytstva v XVII-im stolitti. — Kyiv-Filadel'fiya, 1991. — 356 s.

27. L'vivs'ki hakatysty // Dilo. — 1914, 6(20) lyutoho. — Ch.50. — S. 1.

28. Men'shikov M.O. Nacional'naja imperija / M.O. Men'shikov. — M. : Imperskaja tradicija, 2004. — 512 s.

29. Miller A. Istoricheskaja pamjat' v Pol'she [Elektronnyj resurs] / Aleksej Miller. — Rezhim dostupa: <http://arzamas.academy/materials/1336>.

30. Ohloblyn O. Berlins'ka misiia Kapnista 1791 roku [Elektronnyj resurs] / O.P. Ohloblyn. // Ukrayins'kyi storyk. — 1974. — № 01–03. — Rezhym dostupu: http://shron.chtyvo.org.ua/Ohloblyn_Oleksandr/Berlinska_misiia_Kapnista_1791_roku.pdf

31. Omel'yanchuk I.V. Chornosotenni soyuzy i orhanizatsiyi v Kyjevi / I.V. Omel'yanchuk // Viche. — 1997 — № 10. — S. 141–145.

32. Omel'yanchuk I.V. Chernosotennoe dvizhenie v Rossijskoj imperii (1901–1914) / I.V. Omel'yanchuk. — K. : MAUP, 2006. — 744 s.

33. Ostashko T. Memorial V'yacheslava Lypyns'koho do Ukrayins'koho informatsiynoho komitetu /T.S. Ostashko //

Problemy istoriyi Ukrainy XIX — pochatku XX st. — K.: Instytut istoriyi Ukrainy NAN Ukrainy, 2020. — № 5. — S. 82–92.

34. Pazyura N. Antykvarna prohrama kozats'ko-het'mans'kykh starozhytnostey na storinkakh «Kyevskey staryny» (do problemy formuvannya staroho ukrayins'koho konservatyizmu) [Elektronnyy resurs] / N. Pazyura // Istoriohrafichni doslidzhennya v Ukraini. — 2016. — Vyp. 26. — C. 33–48. — Rezhym dostupu: http://hron.chtyvo.org.ua/Pazyura_Natalka/Antykvarna_prohrama_kozatsko-hetmanskykh_starozhytnostei_na_storinkakh_Kyevskoi_staryn_do_problemy_f.pdf

35. Patriotizm i nacionalizm kak faktory rossijskoj istorii (koniec XVIII — 1991 g.). Kollektivnaja monografija / [Otv. redaktor V.V. Zhuravlev]. — M.: Politicheskaja jenciklopedija, 2016. — 783 s

36. Pelens'kyy Ya. Vyacheslav Lypyns'kyy / Ya. Pelens'kyy // Zbirnyk Ukrayins'koyi literaturnoyi hazety 1956. — Myunkhen, 1957. — S. 197 — 213.

37. Perederii I. Relihiynnyy chynnyk u protsesi derzhavotvorennya: evolyutsiya viziyy V'yacheslava Lypyns'koho / I.H. Perederii // Istoriya relihiy v Ukraini: naukovyyshchorichnyk / uporyad O. Kyrychuk, M. Omel'chuk, I. Orlevych. — L.: Instytut relihiyeznavstva — filiya L'vivs'koho muzeyu istoriyi relihiyi; Vyd-vo «Lohos», 2014. — Knyha I. — S. 561–570.

38. Perederii I. Ukrayintsi-latynnyky yak parostok konservatyvnoyi techiyi u zahal'nomu ukrayins'komu natsional'nomu rusi pochatku XX stolittya [Elektronnyy resurs] / I.H. Perederii // Istorychna pam'yat'. — Poltava: Vyd-vo PNPU imeni V.H. Korolenka. — 2015. — Vyp. 33. — S. 33–47. — Rezhym dostupu: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/4396>

39. Perederii I. V'yacheslav Lypyns'kyy: etnichnyy polyak, politychnyy ukrajinets' : monohrafiya / I.H. Perederii. — Poltava: PNTU, 2012. — 622 s.

40. Petrushevich A.S. Novyj, «samostijnyj» russkij narod / A.S. Petrushevich. — L'vov : redakcija «Galickoj Rusi», 1892. — 8 s.

41. Pobedonoscev K.P. Moskovskij sbornik / K.P. Pobedonoscev. — M. : Sinodal'naja tipografija, 1901. — 365 s.

42. Pogodin A. Glavnye techenija pol'skoj politicheskoy mysli (1863–1907) / A. Pogodin. — Sankt-Peterburg, 1907. — 662 s.

43. Pol'skij konservatizm — jeto konservatizm, u kotorogo ne bylo gosudarstva. Interv'ju Dariusha Shpopera na sajte konservativnoj politicheskoy mysli «Russkaja ideja» [Elektronnyj resurs]. — Rezhim dostupa: <http://politconservatism.ru/interview/polskij-konservatizm-eto-konservatizm-u-kotorogo-ne-bylo-gosudarstva>.

44. Potul'nyts'kyy V. Shlyakhta i konservatyvna derzhavna ideya v Ukraini u XIX–XX st.: problemy istoriohrafiji ta istoriosofiji / V.A. Potul'nyts'kyy // Studiyi z arkhivnoyi spravy ta dokumentoznavstva. — 1999. — T. 5. — S. 33–38.

45. Przegląd Krajowy. — Kijow, 1909. — № 3.

46. Repnikov A.V. Metamorfozy russkogo konservatizma: ot S.S. Uvarova do Nikity Mihalkova (Russkij konservatizm: problemy, podhody, mnenija. «Kruglyj stol») / A.V. Repnikov // Otechestvennaja istorija. — 2001. — № 3. — S. 105–109.

47. Repnikov A.V. Social'naja problematika v rabotah russkih konservatorov nachala XX veka / A.V. Repnikov // Prizvanie istorika. Problemy duhovnoj i politicheskoy zhizni Rossii / Sbornik statej. K 60-letiju professora, doktora istoricheskikh nauk V.V. Shelohaeva. — M. : ROSSPJeN, 2001. — S. 202–220.

48. Repnikov A.V. Konservativnye predstavlenija o pereustrojstve Rossii (konec XIX nachalo XX vekov) : monografija / A.V. Repnikov. — M. : Gotika, 2006. — 424 s.
49. Repnikov A.V. Russkij konservatizm: Konstantin Leont'ev [Elektronnyj resurs] / A.V. Repnikov // Perspektivy. — Rezhim dostupa: http://www.perspektivy.info/history/russkij_konservatizm_konstantin_leontjev_2007-09-21.htm
50. Repnikov A.V. Vasilij Vital'evich Shul'gin / A.V. Repnikov, I.N. Grebenkin // Voprosy istorii. — 2010. — № 5. — S. 25–40.
51. Repnikov A.V. Razmyshlenija o konservatizme / A.V. Repnikov // Svobodnaja mysl'. — № 11/12. — 2012. — S. 103–116.
52. Rogger H. Was There a Russian Fascism? The Union of The Russia People / H. Rogger // Journal of Modern History. — 1964. — № 36 (December). — P. 398–415.
53. San'kova S.M. Rossijskaja monarhija v predstavlenii ideologov gosudarstvennogo nacionalizma / S.M. San'kova // Vlast'. — 2009. — № 2. — S. 102–105.
54. Semenyaka O. Porivnyannya ideolohiyi nimets'koyi konservatynoyi revolyutsiyi ta ukrayins'koho konservatyzmu [Elektronnyj resurs] / Olena Semenyaka. — Rezhym dostupu. — <http://bulava.in.ua/semenyaka1.html>
55. Slin'ko A.A. Rekonstrukcija budushhego: russkij klassicheskij konservatizm o geopolitike / A.A. Slin'ko // Konservatizm v Rossii i v mire: proshloe i nastojashhee. Vypusk 1 / [pod red. A. Minakova]. — Voronezh : Izd-vo VGU, 2001. — S. 21–25.
56. Shljahta B. Pol'skaja konservativnaja mysl' v novoe i novejshee vremja [Elektronnyj resurs]. / Bogdan Shljahta // Ars Administrandi — Perm', 2013. — Vyp. 2. — S. 19–25. — Rezhim

dostupa <http://cyberleninka.ru/article/n/polskaya-konservativnaya-mysl-v-novoe-i-noveyshee>

57. Shpoper D. Politicheskie iniciativy pol'skoj shljahty v zapadnyh gubernijah Rossijskoj imperii nakanune vosstaniia 1863 g. / Dariush Shpoper // Otechestvennaja istorija. — M., 2006. — № 8. — S. 90–103.

58. Shul'gin V.V. Chto nam v nih ne nravitsja / V.V. Shul'gin. — M.: Hors, 1992. — 287 s.

59. «Spor o Rossii» v perepiske Vasilija Maklakova i Vasilija Shul'gina // Rossijskaja istorija. — 2013. — № 2. — S. 3–43.

60. Tsentral'nyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrainy, m. Kyjiv (dali — TsDIAUK, f. 275 Kyeveskoe okhrannoe otdelenje, op. 1 «1908–1913», spr. 2534, ark. 216.

61. Tvardovskaja V.A. Agrarnyj vopros v konservativnoj mysli Rossii v 80-e gody XIX veka / V.A. Tvardovskaja // Ekonomicheskaja istorija Rossii XIX–XX v.: sovremennyj vzgljad / [Otv. red. V.A. Vinogradov]. — M., 2000. — S. 509–523.

62. Vl. D. Budushhnost' russkih konservativnyh partij I / Vl. D. // Kievljanin. — № 323. — 22.11.1906. — S. 1–2.

63. Vl. D. Budushhnost' russkih konservativnyh partij II / Vl. D. // Kievljanin. — № 324. — 24.11.1906. — S. 1–2.

64. Zachem nuzhno pobedit' Rossiju [Elektronnyj resurs] / Pustoshhi shidnoevropejs'koj Klio. — Rezhim dostupa: <https://www.facebook.com/clio.eu/posts/997723240341065>

65. Zashkil'nyak L. Do genezy ukrajins'ko-pol's'koho konfliktu u XX stolitti [Elektronnyj resurs]/ L. Zashkil'nyak // Ukrayina-Pol'shcha: istorychna spadshchyna i suspil'na svidomist', 2010–2011, vyp. 3–4. — S. 22–41. — Rezhym dostupu: http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/ukr-pol_3-4/005-zashkilniak.pdf.

66. Zashkil'nyak L. L'viv yak tsentr formuvannya ukrayins'koyi nauky (druha polovyna XIX st.) / L. Zashkil'nyak // Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura / Rod red. H.W. Żalińskiego i K. Karolczaka. — Kraków, 1998. — T. 2. — S. 387 — 402.

67. Zhuk A. Yak diyshlo do zasnuvannya «Soyuzu vyzvolennya Ukrainy»» (Spomyny u 20-litty Soyuzu) / A.I. Zhuk // Moloda natsiya: Al'manakh. — K., 2002. — № 3 (24).— S. 35 — 150.

Ruslan Hula

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

Iryna Perederii

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor

Basic concepts of national models of conservatism in Ukraine 1900–1914

The article summarizes the overall essence of the ideology of conservatism, as well as its national models — Russian, Polish and Ukrainian, that formed in Ukrainian region of Russia at the beginning of the 20th century. For each of those models, the fundamental principles and specific features inherent in it were identified. The authors examined their comparative analysis and the possible interrelationships.

Keywords: conservatism, nationalism, ideology.

Ткаченко Василь Миколайович
доктор історичних наук, професор

Попрання істини: гріх і покута

З приходом в Росії до влади Володимира Путіна ставлення до України визначається принциповою переорієнтацією Кремля від міжнародної політики «європеїзації Росії» до національної реакції на глобальні процеси. Відбувся поворот Росії до ортодоксії як у сфері ідеології, так і політики. Домінування бюрократичної сваволі створює, з одного боку, гнітючу атмосферу духовного режиму раболіпства, а з другого — стимулює появу помітного пласту відносно незалежної академічної думки. Остання, тим не менше, змушена враховувати наявність законодавчо закріплених «червоних ліній» на кшталт «крымнаш» або «настамнет». Звідси випливають і ті деформації, яким піддається образ України в суспільно-політичній думці Росії.

Ключові слова: президентська кампанія в РФ, політизація історії, демонізація України, система тотальної брехні, моральний вибір.

Є така народна прикмета: якщо президент Росії Володимир Путін декларує про свою «любов» до України й «братнього» українського народу — жди біди. Так і 14 грудня 2017 р. під час своєї традиційної 13-ї підсумкової прес-конференції він (не проти ночі згадуючи) заявив про те, що в нього «серце кров'ю обливається за Україну». Аргументом за те, що нібито українці і росіяни є «одним народом»,

послужило запитання до Путіна українського журналіста Романа Цимбалюка, озвучене російською мовою. Рефлексія і логіка президента РФ нагадала нам уже давно прожите: «одна мова, один народ, одна держава, один вождь». І нас це вже навіть не дивує: все-таки прес-конференція відбувалася напередодні президентських виборів.

Однак, не все так безнадійно. Поряд із домінуючою в ЗМІ «урядовою філософією» як прояву «духовного режиму» в Росії відбувається й процес нарощування потенціалу незалежної наукової думки. Більше того — показовим є прагнення до пошуку взаємозв'язку істини і моралі. Ставиться запитання: якщо існує моральний вибір в політиці, то чому б не допустити політичного вибору моралі? В якості аргументу щодо актуальності цієї проблеми наводиться судження отця Олександра Шмемана про ставлення до істини з боку пересічного православного росіянина: «Але ось що страшно: із усіх об'єктів його любові щонайменше місце посідає *істина*. Я б сказав, якщо говорити про категорії гріха, то гріх — це відсутність любові до *Істини*... Хвороба, притаманна російському Православ'ю, саме тут... Але про що б він не вів спір, чим би не обурювався і не захоплювався — критерієм для нього ніколи не буде *Істина*... А так як саме Істина і лише вона — *звільняє*, то росіянин [русский — В.Т.] дійсно зазвичай — раб своєї «любові» (курсив Шмемана. — В.Т.)» [28, с.480].

Не менш важливою проблемою, зазначає знаний російський філософ Віктор Макаренко, є кваліфікація війни як соціального контексту брехні. І цей аспект проблеми є особливо актуальний для нашого сьогодення. Так, посиляючись на авторитетне судження іншого російського

філософа — Олександра Койре, — Віктор Макаренко актуалізує зазначену проблему, проєктуючи її на сьогодишню російську дійсність: ***що відбувається, коли війна із виключного, епізодичного й перехідного стану перетворюється у постійний і нормальний стан суспільства? Тоді брехня перетворюється в норму поведінки, стає соціальною нормою.*** Наслідком цих трансформацій в остаточному варіанті стає перетворення брехні на обов'язкову чесноту (тут і далі жирний курсив мій. — В.Т.) [11, с.11].

Отже, реальністю суспільно-політичної думки нинішньої Росії є поява і протиборство в ній двох течій: з одного боку, чиновницька тусовка «раболопствующего разума» із врахуванням побажань верховної особи держави, а з другого — поважний пласт незалежної (в більшій чи меншій мірі) академічної думки. Існуюча реальність багато в чому впливає із парадоксального моменту російського життя — ***незалежно мислити дозволяється лише тому, що наукова думка, строго кажучи, за умов путінського режиму не має жодного значення для владних структур.***

Чи не нагадує це чимось сучасний стан наукової думки і в Україні? Тут нам є над чим задуматись.

Політизація історії

А втім, зазначена проблема зневажання істини інтересує мене в даний момент лише в контексті формування суспільно-політичної думки Росії щодо сучасної України та її історії. Наприклад, коли йдеться про висловлену на прес-конференції тезу Володимира Путіна щодо фактора «все об'єднуючої російської мови», то, судячи з усього, вона була кинута в зал для розігріву публіки. Остання звичайно ж бурхливо

відреагувала на цей «іскрометний» гумор батька нації. А тих із слухачів, у кого з гумором дещо не складалося, Володимир Путін ознайомив з своїми новими пошуками в галузі історичної науки: Україна, мовляв, увійшла у склад Російської імперії в 1645 році якимись трьома маленькими областями із такими центрами як Київ, Чернігів і... Житомир (чи якось по іншому називалось). Потім нібито у 1920 роки більшовики навіщо «погрузили» в Україну її східні області і лише після Другої світової війни територія України, нібито, приросла за рахунок її нинішніх західних областей. А вже потім, мовляв, більшовики «порозширялись» до того, що **віддали Крим Україні в порушення усіх законів**.

І тут у нас виникає запитання — навіщо людині, яка посідає високий пост у сусідній державі, вторгтися у сферу історичної науки при відсутності належної компетентності? По-перше, Переяславська Рада відбулася на десять років пізніше — у 1654 р. По-друге, Житомирщина, яка розміщена на правобережжі України, увійшла до Російської імперії майже півтора століття по тому — після другого поділу Польщі в 1793 р. По-третє, у 1920-ті рр. під час неодноразового уточнення кордонів республік СРСР до Російської Федерації відійшли традиційно заселені українцями райони Стародубщини, Курщини, Вороніжчини, не кажучи вже про Кубань. По-четверте, нинішні західні області України були приєднані не після, а ще до Другої світової війни, зокрема внаслідок пакту Ріббентропа-Молотова 1939 р.

А що стосується Криму, то, всупереч усім домислам про нібито якесь свавільне рішення Першого секретаря ЦК КПРС Микити Хрущова, ця передача відбулася внаслідок післявоєнної руйнації півострова та нестачі

кваліфікованої робочої сили після депортації татар у травні 1944 р. Саме тому у 1954 р. Кримська область і була передана Україні Постановою Президії Верховної Ради СРСР із таким формулюванням: «Враховуючи спільність економіки, територіальну близькість і тісні господарські й культурні зв'язки між Кримською областю і Україною».

Передача Криму була належно оформлена відповідно до чинного законодавства СРСР. Спершу 25 січня 1954 р. на засіданні Президії ЦК КПРС було затверджено відповідний Указ Президії Верховної Ради СРСР про передачу Кримської області із складу РСФСР у склад УРСР. Згодом 5 лютого 1954 р. Президія Верховної Ради РСФСР постановила передати Кримську область Українській РСР. Потім 19 лютого 1954 р. Президія Верховної Ради СРСР видала Указ «Про передачу Кримської області із складу РСФСР у склад УРСР». І, врешті-решт, 26 квітня того ж року Верховна Рада СРСР законом «Про передачу Кримської області із складу РСФСР у склад УРСР» затвердила указ своєї Президії і внесла відповідні зміни у статті 22 і 23 Конституції СРСР [17].

Тим часом Володимир Путін часто посиляється на те, що йому невідомі мотиви дій Хрущова. Тут немає про що й гадати: рішення Микити Хрущова було пов'язано із будівництвом північнокримського водоканалу від Каховського водосховища на Дніпрі й доцільністю ведення й фінансування масштабних гідротехнічних робіт в рамках однієї союзної республіки. А що вже стосується демонізації Кремлем особистості Хрущова, то слід було б нагадати, що і Указ від 19 лютого і закон від 26 квітня підписав голова Президії Верховної Ради СРСР Климентій Ворошилов. Отже, все

діялося згідно чинного законодавства. А факт законності постанови ВР РСФСР про передачу Криму Українській РСР був поставлений під сумнів лише в 2014 р., коли Крим став анексований Росією, при тому що більшість держав світу не визнало законність цього силового приєднання.

Тоді виникає запитання: навіщо було Володимиру Путіну, як то кажуть в народі, «город городити»? Очевидно з тим, щоб ще раз зафіксувати своє бачення проблеми Криму: оскільки, мовляв, ми з українцями «один народ», то й країни наші пройдуть крізь нинішні складнощі через Крим: «Народ Криму визначиться так, як він визначився. Ми [з Україною] пройдемо через це, я впевнений». Ось і розгадка набридлої мантри про «один народ»: ділитися будемо «по братньому» — було ваше, а стало наше.

Що стосується проблеми Донбасу — то це вже історія сьогодення, яка теж примітивно фальсифікується. Попри те, що українські військові неодноразово знаходили в зоні АТО документи російських кадровиків, Путін продовжує гнути свою лінію про те, що російських військових на Донбасі нібито немає. А тим часом, мовляв, якщо Україні не будуть протистояти міліцейські формування ДНР/ЛНР, то «українські націоналістичні батальйони» влаштують на Донбасі різанину, як у боснійській Сребрениці.

Цю тезу Кремля спростовує український журналіст Роман Цимбалюк, якому після двох годин прес-конференції нарешті дали слово. Питання було поставлене ним кардинально: чи й далі Путін займатиме абсурдну позицію щодо уведення миротворців ООН на Донбас, оскільки на практиці це «ваші люди піддають різанині населення Донбасу» а тим часом звільнені Збройними Силами України

«міста, такі як Слов'янськ і Маріуполь, живуть прекрасним мирним життям». Щоправда від Путіна правди добитися не вдається, і Цимбалюк нагадує: «Я не вперше задаю вам питання й біда лише в тому, що ви на всі запитання відповідаєте як раніше. Ви ніколи не приховували, що відправляєте людей на Донбас «вирішувати питання», а в житті це називається убивати громадян України».

Путін, як завжди, у своєму репертуарі — лукавить і чорне називає білим: «Російської армії на території Донбасу немає. Ми ніколи не говорили, що там немає людей, котрі займаються вирішенням окремих питань у війсьній сфері, але це не значить, що там присутні регулярні російські війська, відчуйте різницю» [20]. Другий раз слово Цимбалюку не дають — він не може вести діалог далі. А тим часом, згідно даних розвідки, на Донбасі перебуває 35 тисяч кадрових російських військових. А на озброєнні у армійців із РФ на Донбасі — більше важкої техніки, ніж у всій Великобританії [13].

Романа Цимбалюка, як власне й інших українських журналістів, можна зрозуміти. З року в рік президент сусідньої країни повторює одні й ті ж заявлені псевдоаргументи на задану тему: «НАСТАМНЕТ». А тому громадськість України потроху стає байдужою до путінських прес-конференцій: ось і цього разу московське шоу не викликало жодного ажіотажу в українському сегменті Facebook. Судячи з усього, навіть найактивніші українські користувачі соцмереж втратили інтерес до уже набридлих фраз президента РФ. Щоправда, цього разу у їхнє поле зору потрапили хіба що відповіді про миротворців на Донбасі, та ще судження Путіна про нібито блокування Києвом процесу

обміну полоненими, про яких доручено дбати довіреній особі Путіна — його куму Віктору Медведчуку [14].

Але й у площині такої, поза всяким сумнівом, глибоко гуманної проблеми Путін залишається вірним собі — усе фальшує і перекручує. Якщо вірити йому, то процес обміну блокує Київ, а Кремль увесь «білий та пухнастий». Більше того — сам президент Росії, мовляв, переговорив із очільниками ДНР/ЛНР Олександром Захарченком й Ігорем Плотницьким: «Ми провели цю роботу, і я вперше, по-моєму, взагалі з ними розмовляв, з керівниками». І вони погодилися, погодилися із списком обміну — 67 осіб з сторони України, і 300 — з ОРДЛО. Однак, мовляв, у Києві «раптом сказали: ні, це не годиться, ми повинні цей список змінити. І знову взяли, й усе зупинили».

Як на цю проблему дивиться українська сторона? Тут позицію висвітлює представник України у Тристоронній контактній групі Леонід Кучма: проблема ускладнюється небажанням запитуваних очільниками ДНР/ЛНР людей повертатися на непідконтрольні Україні території Донбасу. А тим часом домовленості мають бути досягнуті навіть шляхом компромісів, але так, щоб це не відбилося на кількості людей [10].

Отже, діалог тривав, аж доки 27 грудня 2017 р. не завершився обміном ув'язненими й затриманими: Україна передала окупантам 233 людей (із 306 людей, як то вимагали терористи, а ще 73 відмовилися повертатися в ОРДЛО). Із протилежного боку бойовики звільнили 74 полонених (що правда одна із звільнених українок залишилася на окупованих територіях, тому на підконтрольну Україні територію передали 73 людини) [5].

А тим часом у самій Росії проблема Криму поступово сходить на узбіччя громадської думки. Аналітики висувують припущення, що консолідуючий ефект цієї проблеми більше не спрацьовує на авторитет Кремля. Тому Володимир Путін й обмежився тезою «Кримчани зробили свій вибір». А далі прес-конференція перетворилася у досить скучне й поникле видовище. Так наприклад, у YouTube прес-конференцію по каналу «Росія 24» постійно дивилося приблизно 30 тисяч осіб — і це на всю Росію! А втім цей пропагандистський захід розглядався кремлівськими політтехнологами як старт до «президентської виборчої кампанії». І тут суть не в тому, що хтось сумнівається у її результатах. Скоріше навпаки — передбачаючи практично безальтернативне обрання Путіна, люди можуть просто не піти на виборчі дільниці. Отже — слід будь за що подбати про поліпшення явки людей [14].

Які месиджи можуть оприлюднити кремлівські політтехнологи? Найбільш козирний, очевидно, зводитиметься до того, що попри всі проблеми Росія «встала з колін» й розбудувала могутню армію. Армія добилася перемоги на Близькому Сході й повертається із Сирії. А далі що? Для піднесення бойового духу росіян ні Крим, ні Донбас більше не підходять. Звісно, у спокої Україну ніхто не полишить, але війна, судячи з усього буде й надалі утримуватися в рамках «конфлікту низької інтенсивності». Тож життя довело, що сподіваних дивідендів Донбас не приніс, але це вогнище напруги, судячи із всього, Росія й надалі буде намагатися використовувати розмінною монетою у зовнішньополітичному торзі.

А в цілому, як зазначають українські ЗМІ, дії Путіна засвідчили, що зовнішньополітичний компонент його

президентської програми буде, очевидно, не основним у ході виборчої кампанії. Навіть у регіоні Близького Сходу, де Росія позиціонує себе переможницею, у Кремля на-вряд чи знайдуться достатні ресурси щоб нарівні тягатися з Білим Домом. Не змінять ситуацію й публічні компліменти на адресу Президента США Дональда Трампа. Стосовно України позиція Путіна залишається на загал передбачуваною: вдаючись до слів «націоналістичні батальйони» і «державний переворот на Україні» він знову і знову дає сигнал підконтрольним медіа і надалі демонізувати нашу країну. Тому і його «миротворчість» сприймається громадськістю України як фальшива. У підсумку складається враження, що, з одного боку, Росія не має того впливу на події в Україні, на який вона розраховувала, а з другого — вона не збирається випускати нашу країну із сфери своєї заінтересованості.

І тут на разі слід бути особливо пильним. Зокрема варто було б прислухатися до експертної думки Андрія Ілларіонова — колишнього радника Володимира Путіна. Йдеться про величезний державний борг України, який стає дедалі більш непідйомним: а це близько 90 мільярдів доларів сукупного боргу й десь близько 60–65 мільярдів доларів де-номінованих в іноземній валюті. За цих умов над країною на-висає загроза зовнішнього управління — і то не Вашингтона чи Брюсселя, а зовсім із протилежного боку. Наприклад, якщо наш сусід із північного сходу вирішить викупити цей борг з дисконтом чи по номіналу, то в нього є всі наявні кош-ти, тому що валютні резерви Росії складають 426 мільярдів доларів. Тобто, борг України складає собою десь 15 % реаль-них золотовалютних резервів Росії.

А звідси, зазначає Ілларіонов, й реальність існуючої загрози: «Якщо б така операція була здійснена, то з макроекономічної точки зору російська економіка цього навіть не помітила б. Але в один прекрасний день, чи ранок, чи ніч Україна може проснутися й побачити, що утримувачами її боргу є не люди із Вашингтона або Брюсселя, а кредитори із Кремля. І тоді вже не лише в «ЛНР», «ДНР» і в Криму управління буде визначатися росіянами, але і в Києві. І на стороні нових кредиторів будуть не лише сила й танки, але й міжнародне право, а воно, безумовно, вимагає... і виконання фінансових зобов'язань. Це та яма, в яку затягла Україну ось ця вкрай некомпетентна грошова, фінансова політика, яка здійснювалася некомпетентною владою впродовж останніх трьох з половиною років» [6].

Але це поки що застереження на більш тривалий проміжок часу. А, повертаючись до проблем сьогоdnішнього розгляду, мусимо констатувати, що в цілому враження від прес-конференції було неперфектне: впродовж майже чотирьох годин цього щорічного шоу Володимир Путін виглядав досить непрезентабельно, навіть дещо невпевнено. Він час-від-часу кашляв, запинався, розповідав якісь плоскі анекдоти, над якими мали б сміятися співробітники його служби охорони, котрі складали з добру половину аудиторії. Спостерігачі й учасники прес-конференції мали можливість пересвідчитися, що назагал це дійство являло собою досить сумну картину. Більше того — підспудно закрадалася досада: і оцей вертеп, осмислюючи закладену в нім українську тематику, нам доведеться дивитися ще впродовж шести років?

Постає й інше запитання: невже й на цей раз жодної альтернативи — хоч би у середньостроковій перспективі?

Вибори: як карта ляже?

Ще раз хочу наголосити: самі по собі президентські вибори є внутрішньою політикою Росії, яка для нас мала б складати хіба що суто академічний інтерес. Але за однієї умови: якби Україна не фігурувала у цій політичній кампанії жупелом такої собі «провальної держави», своєрідної антитези «могучей, единой и неделимой России». А це вже міняє суть справи докорінно. Тут Україна, в разі спрямованої проти неї інформаційної агресії, має поставити надійний аргументований заслон.

На загал — ніхто не сумнівається у перемозі Володимира Путіна. Журналісти жартують, що «Путін так звик до президентських виборів, що він мало не забув оголосити про своє бажання взяти участь у тих, що призначені на 18 березня 2018 року, коли в Росії будуть відзначати четверту річницю анексії Криму. 6 грудня він, врешті-решт, заявив про те, що буде балотуватися на четвертий термін. Оскільки його рейтинг схвалення не опускається нижче 80 %, він, вірогідніше всього, залишиться президентом до 2024 року. Не дивно, що на цей раз він виступає на виборах у якості незалежного кандидата: президенту Путіну не потрібна партія, яка могла б його підтримати, тому він буде балотуватися просто як президент Путін. Його легітимність обґрунтована тим, що він управляє Росією із дня нового тисячоліття» [9].

Тут навряд чи можна очікувати якихось сенсацій. Та й навіщо, здавалось би, особливо перейматися цим, коли тимчасова економічна кон'юнктура поки що складається на користь існуючої владної верхівки. Так, за час, що минув після 2000 р., ВВП країни виріс на 75 %, промислове виробництво — на 70 %, зарплати — в 3,5 рази, пенсії — в 3,6 рази,

дитяча смертність зменшилася у 3,6 рази, а тривалість життя збільшилася з 65 до 73 років. Щоправда, мало хто знає, в чому причина такої ситуації. А суть справи досить проста: ціни на нафту знову вирости до 65 доларів, а російський бюджет на 2017 р. опрацьовувався між тим виходячи із вартості бареля в 40 доларів. От це поки що й забезпечувало широку основу для маневру [19].

Отже, складається загальне враження, що російська економіка вийшла із стану стагнації. Однак, як кажуть, диявол ховається в деталях: спершу вона вийшла, а потім знову увійшла. За свідченнями того ж Ілларіонова, дані за останні чотири місяці 2017 року показують, що криза в промисловості поглиблюється, відбувається скорочення обсягу виробництва, скорочуються найважливіші соціальні індикатори, які сьогодні на 12–15 % стали нижчими від пікових показників, що спостерігалися в Росії до початку агресії проти України й анексії Криму. Тобто, російські громадяни ось уже чотири роки платять за зовнішньополітичні авантюри, здійснювані Кремлем проти сусідів. Саме тому прогноз Ілларіонова полягає в тому, що зазначена криза, хоча й не настільки глибока, може тривати невідомо скільки: «Чого точно не буде, так це високого, стійкого й швидкого економічного росту, який тривав у Росії впродовж десятиліття між 1998 і 2008 роками. І це говорить про те, що економіка карає агресора, вона не любить авторитарних режимів» [6].

То чому ж дивуватися, коли настрої виборців найповніше характеризує слово «апатія». Одна з причин — відсутність якогось конкретного месиджу головного кандидата в президенти до народу щодо бачення ним перспектив для Росії на новий термін. Коли оглянутись, то видно, що перший

президентський термін Путіна був присвячений тому, щоб відновити порядок в Росії після ельцинського хаосу. Під час другого терміну він зосередився на економіці. Під час третього президентського терміну — перейнявся завданням зробити Росію великою на міжнародній арені. Однак перспективи четвертого терміну поки що покриті таємницею. Жодних передвиборчих гасел, а тим більше жодної домінуючої теми для активізації виборців.

А тим часом, хоч і так зрозуміло, кого виберуть у 2018 р., у російському суспільстві визріває цікавий поворот у настроях людей: їх інтересує, а що ж відбудеться в 2024 р.? І це можна зрозуміти, адже у політиці шість років — це майже ціла вічність. Підростає нове покоління, якому доведеться очікувати на пришествя «постпутінізму». Їх представнику — блогеру і антикорупціонеру Олексію Навальному поки не дали можливість вийти на сцену. Та й усі ті мітинги, що він організовує, далеко не багатолюдні. Однак, і це найважливіше, — на них приходять цілеспрямовані молоді люди, які впевнені, що прийде і їхній час.

А поки що знову заявляють про себе традиційні суперники від КПРС і ЛДПР. Щоправда, з'являється ще один несподіваний кандидат — 36-літня Ксенія Собчак. На кінець 2017 р. у російських ЗМІ головним питанням щодо кандидатури Ксенії було те, чи не є вона «проектом Кремля». Сільві Кауфман у *The New York Times* ставила навіть питання гостріше — про варіант появи Ксенії Собчак в ролі «маріонетки Кремля». Інші експерти допускають, що Ксенію Анатоліївну просто попросили взяти участь у виборах, щоб оживити кампанію й збільшити явку виборців. Інші вважають її суто фейковим кандидатом, що прокладає собі шлях до кар'єри.

Однак дехто допускає, що головна її особливість полягає в тому, що Ксенія намагається привнести в цю кампанію нові ідеї, принаймні ті, які поки що було не прийнято обговорювати в публічному просторі. Впадають в очі сумніви Собчак щодо виправданості анексії Криму, щодо безкінечного правління Путіна тощо. Так що про реальну роль цієї загадкової кандидатури, судячи з усього, можна буде робити якісь висновки лише після 9 лютого 2018 р., коли вона має представити 100 підписів на підтримку своєї кандидатури [9].

Так чи не так, але спробую віднайти свій підхід до аналізу ситуації. ***Центральним контрапунктом цього розгляду стане контекст настанов до акторів шекспірівського принца Гамлета: «А ті, хто грають комічні ролі, хай кажуть не більше, ніж їм написано».*** Якщо звернути увагу на передвиборні дебати (хоча б Жириновський — Грудінін), то тестом на політичну зрілість обох претендентів стало запитання ведучого: «Так Крим наш?». І позиція Грудініна звелась до того, що «Крим то наш», але «не слід з України робити ворога». Позиція Жириновського: «А нічого не слід і робити, бо Україна — уже ворог». Загальне враження від дебатів — ніхто з цих двох не заступив за «червону лінію», бо «не сказав більше, ніж їм написано» — КРИМНАШ.

І це показово, бо складається враження, що Україна в цій кампанії стає тим самим «каменем спотикання», на якому мають посковзнутися конкуренти Путіна. Тож глянемо на «розкручування» української тематики з точки зору окресленого вище шекспірівського контексту. Контрапункт останньої декади грудня 2017 р. полягає у виході на авансцену лицедійства ретельно підібраного виконавця такої

відповідальної комічної ролі як «Петрушка». Тут фігура мала бути яскравою, гідною з'являтися час від часу поруч із лідером нації, а разом з тим відтінити велич провідника Росії — спокійного, впевненого в собі стратега, який підняв державу «з колін» і цілеспрямовано веде її до світлого майбуття.

Раніше цю функцію «Петрушки» покладали на Жириновського. І він із нею послідовно та й досить талановито, як з погляду Кремля, справлявся. Згадати хоча б його неодноразові заклики до розчленування України та горезвісне: «Будьте ви прокляті!». Однак за нинішніх умов, коли Росія робить вигляд, що проблема Криму нібито вже «не підлягає обговоренню», а проблема Донбасу в контексті виборів стала завідомо програшною, назріла гостра потреба у оновленому контингенті акторів. Оскільки великодержавне націоналістичне поле вже давно Кремлем взяте під контроль, то, судячи з усього, хтось дійшов висновку, що слід ще поборотися й за ліберальне поле. Мовляв, хай між іншим і матінка-Європа порадіє: бо ж має Росія і свій ліберальний контингент.

Зарані перепрошую, якщо помилюсь, але висловлю припущення що діалоги для відповідальної ролі «Петрушки», судячи з усього, писалися кремлівськими політтехнологами з орієнтацією на цю справді талановиту телевізійну журналістку Ксенію Собчак. А уже в процесі виборчих перегонів ми матимемо змогу остаточно переконатися — чи скаже вона «більше, ніж їй написано», а чи діятиме чітко дотримуючись партитури?

Допускаю, що мої опоненти відразу ж викинуть на стіл козирну карту: нам в черговий раз підсовують конспірологію! То ж відразу ж зауважу — дивна річ відбувається,

коли ми нагул відхрещуємось від конспірології. А тим часом живемо у світі, який наскрізь просякнутий агентурою розвідки й контррозвідки із їхніми документами й інструкціями із грифом «таємно» і «надзвичайно таємно». Тобто, виходить так, що конспіративність як суспільно-політичне явище є, а конспірології як аналітичної дисципліни, що досліджує це явище, не має бути! І хто цьому повірить?

Інша річ, як ця конспірологія трактується. Якщо в розумінні єдиної партитури під проводом одного світового диригента, то це абсолютний маразм. А коли йдеться про десятки й сотні змов тих чи інших спецслужб та політичних структур, які пересікаються й нейтралізують одна одну, коли в результаті виходить щось третє, якого ніхто й не чекав, — то це складова частина реального історичного процесу. Тим більше, коли йдеться про Росію з давніми традиціями «тащить и не пущать».

То ж чи не краще звернутися до глибокого й змістовного діалогу Дмитра Гордона й Андрія Ілларіонова стосовно ролі Кремля в позиціюванні Олексія Навального і Ксенії Собчак. Як слідує із їх розмови, фігура Навального так чи інакше була вплетена в інтригу президентської виборчої кампанії Росії 2018 р. І зовсім не в тому плані, що цей відомий опозиційний блогер став безпосередньо виконувати кремлівські накази — адже в адміністрації президента апаратники теж не в тім'я биті. Просто вони ставили Навального в такі рамки, коли він змушений був здійснювати певні кроки, які вигідні Кремлю. Вповні зрозуміло, «що Навальний не отримує будь-яких інструкцій, але усі, хто більш-менш слідкує за політичною ситуацією у Росії, розуміють: його участь у такого роду кампаніях, як так звані вибори московського

мера у 2013-му чи то, в чому він нині задіяний, — ***це, звісна річ, розігрів громадськості на підвищення явки і формування уявлення про те, що от в РФ існують справжні вибори***» [6].

Тобто, ситуація назагал Кремлем контрольована. Тим не менше, якщо подивитися пильніше, увесь цей зовнішній спокій дещо показовий. Насамперед тому, що російська еліта уже з весни поставлена на чати — якщо явка на виборчі дільниці складе менше 50 %, це може поставити під знак запитання легітимність новообраного президента. Як пояснює керівник «Фонду ефективної політики» Гліб Павловський, «політичне життя повернулося в Росію». Більше того, воно сколихнуло світоглядний застій. Зримий показник тому — чиновницька каста останніми місяцями все більше говорить про те, що буде, коли Путін відійде, а не те, що він зробить впродовж останнього терміну. Тут особливих сподівань ніхто не покладає: немає попутного вітру в економіці, а над країною витає передчуття кінця путінської епохи. Павловський зараховує до цих симптомів все зростаюче суперництво між різними силовими структурами, яке вилилось у ряд арештів серед еліти. Усе це вплинуло на те, що вибори готуються у розрахунку на сильний патріотичний компонент — не випадково ж дату голосування перенесли, щоб вона співпала з днем насильницького приєднання Криму.

То ж як не крути, а сподівання Кремля покладаються на «кримський консенсус», коли більшість населення Росії вважає, що її президент грамотно опанував ситуацію в образі «збирача земель». І знову тут Україна на передньому плані московської агресії — збройної й інформаційної.

Нещасна Україна: так далеко від Бога, і так близько до Росії.

Cherches la femme — шукайте жінку!

Не відразу — не з перших же рядків цієї новели ми будемо шукати жінку. Хоча народний поговір напевне знає звідки усі нещастя світу: коли чоловіки ведуть себе якось незвично, або мотивація їх вчинків зовсім неясна, тоді причиною будь-якої події, біди чи злочину, як правило, зображується жінка. Така вже літературна традиція, яку приписують французькому письменнику Олександрю Дюма. І ми до неї обов'язково ще повернемося.

Але є й інша літературна традиція. І започаткував її американський письменник Курт Воннегут: «Хоча це — повість про людей, головний герой у ній — накопичений ними капітал, так само, як у повісті про бджіл головним героєм міг би стати накопичений ними мед».

То ж почнемо з другої — американської — традиції, тим більше, що її продовження безпосередньо торкається нинішньої агресії Росії проти України. Саме у зв'язку з агресією декому з росіян життя після 2 лютого вже не буде здаватися медом — головною біллю стане саме несправедно накопичений капітал. Чому саме в лютому місяці? А дуже просто: 2 лютого 2018 р. згідно законодавчому рішенню Конгресу США буде оприлюднено список громадян Росії, які володіють у Сполучених Штатах та в інших країнах Заходу велетенськими грошима й нерухомістю сумнівно-го походження. Ці люди, як правило, входять у найближче оточення президента Росії Володимира Путіна. І на сьогоднішній день це для них є головною проблемою і головною

біллю. Бо уникнути цієї проскрипції (в древньому Римі список осіб, публічно оголошених поза законом за політичні злочини) буде дуже тяжко. Як казали древні — «закон суворий, але це — закон».

Такий закон № 3364 2 серпня 2017 р. підписав президент США Дональд Трамп, зобов'язуючи тим самим адміністрацію Сполучених Штатів (представлену міністерством фінансів, Держдепартаментом та національною розвідкою) підготувати таку доповідь із відповідним списком осіб. Частина цього списку може бути закритою, бо про це було окремо застережено, а інша частина має бути відкритою. У цьому документі мають бути вказані не лише імена, але й активи та фінансові операції на території США та інших західних країн.

Чи подіє це якимось чином на російську владу? Будемо сподіватися що так, позаяк система соціально-економічних стосунків в Росії побудована за принципом влада/власність. Власність, позбувшись владного «кришування», сама по собі майже нічого не варта і може бути захоплена будь-яким черговим рейдерським наїздом. Саме тому багато людей у Москві є нині дуже стурбованими тим, що можуть опинитись у тому американському списку. Бо за ним будуть вжиті жорсткі репресивні заходи з боку такого американського органу, як FAFT (Financial Action Task Force on Money Laundering) — міжурядової організації, яка займається напровадженням світових стандартів у сфері протидії відмиванню злочинних доходів, зокрема стандартів тих санкцій, які можуть бути вжиті щодо цих людей. Реакція кандидатів до списку, зрозуміла річ, є надсадно болісною, адже йдеться не лише про них, а й про їх родичів, які люблять жити

за кордоном. Щоб не потрапити у цей список, багато хто з скоробагатків уже постаралися дистанціюватися від людей, які причетні до кримінальних і анексійних рішень в Кремлі щодо України.

Але анексія Криму й розв'язання воєнних дій на Донбасі — не єдиний злочин Росії. Як ми пам'ятаємо, світова громадськість спершу досить в'яло реагувала на агресивні дії Росії проти України. Переломним моментом стала катастрофа літака Boeing МН17, збитого екіпажем установки «Бук» протизенітної бригади Російської Федерації. На сьогоднішній день це вже доконаний факт прямої участі регулярних частин російських Збройних Сил в агресії проти України.

Слід брати до уваги й той факт, що президентська виборча кампанія Росії відбувається в обстановці, коли польська громадськість і офіційні кола Польщі ставлять питання про дорозслідування відомої авіакатастрофи Ту-154 під Смоленськом. Андрій Ілларіонов не береться зараз дати відповідь на те, ким був здійснений цей теракт, але схиляється до думки, що «причиною загибелі літака Леха Качинського стали вибухові пристрої, що виявилися на борту... Важливим завданням для будь-якого серйозного розслідування є спроба визначити, хто, коли, як установив ці вибухові пристрої всередині салону чи в обшивці. Залежно від цього можна отримати відповідь, хто насамперед несе відповідальність за загибель президента Польщі і майже 100 представників польської політичної еліти». Тут, як мовиться, є варіанти, бо й у самій Польщі йде шалена «холодна громадянська війна» між двома політичними таборами [6].

Більш радикальну версію озвучує генерал-лейтенант, герой України Григорій Омельченко. На його думку, літак

із вищим польським керівництвом було свідомо знищено Росією: «Була багатоступенева операція. Щоб вирубати електронну апаратуру, була використана високочастотна електромагнітна пушка під назвою «Ніка». А потім був постріл із гранатомета, зарядженого термобаричним зарядом. Це підтверджують висновки експертизи, ось чому Росія до нинішнього дня не віддає залишки літака і ніколи не віддасть» [16].

Я не беруся ставити остаточну крапку у цьому делікатному питанні. Життя має внести свої корективи. Поки що мова йде про те, що навіть підозра на теракт Ту-154, при наявності реального теракту Boeing MH17, хочеш-не-хочеш, а наводить на певні аналогії — скочування Росії до розряду держав-терористів. І це створює відповідну психологічну атмосферу глибокої недовіри до країни-агресора, до характеру політичної влади у підозрюваній країні, до ступеня дотримання нею демократії у здійсненні виборчої кампанії. Саме тому Андрій Ілларіонов застерігає: «я не став би використовувати термін «вибори» в Росії без лапок. Це можна назвати шоу, концертом, цирком, вертепом — як завгодно. Особливо враховуючи кандидатів, які заявили про своє бажання взяти участь у цьому дійстві» [6].

На користь концепції держави-терориста спрацьовує ще й фактор цілої низки війн, які Росія регулярно практикує щодо інших народів (НДР — 1953 р.; Угорщина — 1956 р.; Чехословаччина — 1968 р.; Афганістан — 1979 р.; Чечня — 1994 та 1999 рр.; Грузія — 2008 р.; Україна — 2014 р.). То ж слід враховувати, що впродовж усього часу існування СРСР і сучасної Росії війни були постійним фактором суспільного життя цієї імперії. В результаті сек'юритизація пройняла

ую сферу опрацювання й проведення політики. **А вже поява спеціальних інформаційних військових підрозділів в Росії засвідчила про факт інституціалізації соціального контенту повальної брехні.**

Такі от обставини об'єктивно підштовхують російських політтехнологів до винесення російських передвиборних дебатів здебільшого у площину пошуку зовнішнього ворога. Путін, зрозуміла річ, буде експлуатувати тему повернення Росії ролі великої держави. Але водночас якусь «нарізку» у цій площині мала б отримати й Ксенія Собчак. Ну хто б міг сумніватися, що найбільш благодатною «грядочкою» для Ксенії стала Україна, котра завідомо викликає значний емоційний сплеск для росіян. А оскільки сприйняття України в російській громадській думці стало останнім часом двояким, то тут і з'явився для Ксенії свій шанс.

Відомий український журналіст Павло Казарін на сьогодні вбачає в Росії такі два основні підходи до України: один — відверто агресивний прокремлівський, другий — нібито миролюбний ліберальний. У першому концепті незалежна Україна можлива лише у форматі УРСР, що назагал прийнятно для Путіна. Тобто підконтрольна, слухняна й мляво пливуча у фарватері Москви. Ну й, звісно, не без фольклорного глянцу — так щоб протяжні пісні, фрикативне «Г», борщ і сало, хитруватий гумор і шароварна добродушність. Що стосується другого — ліберального погляду, то «в ньому Україна — це такий собі демократичний Ноїв ковчег, в котрому ні елліна, ані іудея, а лише один лібералізм, вільні вибори і повна відмова від колективних ідентичностей. В обмін на це Україні обіцяють притік мізків, капіталів і сто тисяч років безтурботного щастя. І Україна

в цей самий момент підшуковує евфемізм, який позбавив би її від необхідності лаятися вголос» [7].

От десь у загальних рамках другого підходу, судячи з усього, й вишукує Ксенія Собчак свою сценічну площадку. Одна з головних її тез: «Проблема наших країн (України і РФ. — *Авт.*) у тому, що вони очікують капітуляції одна одної. Але це неможливо. Наше завдання — домовлятися. Виплати — не виплати. Не це найголовніше. **Не важливо, хто перший попросить прощення.** У Росії є, за що просити його. І я можу попросити прощення. Але щоб зробити наступний крок, нам слід спочатку домовлятися» [12].

Це положення Ксенії Собчак досить містке й потребує виваженого й детального аналізу. По-перше, як це зрозуміти, що не важливо, хто перший попросить прощення — агресор, чи жертва агресії? По-друге, коли і про що домовлятися? Агресор має звільнити захоплену територію, а тоді вже про щось і домовлятися — хоч би про збитки, нанесені агресором. Тому тут пропоновану Ксенією Собчак ситуацію важко сприйняти як оптимістичну: «Ситуацію цю ми будемо розсьорбувати ще десятиліттями. Й діти наші будуть. Це драма. Головне робити кроки один одному назустріч». Невесела, однаке, картина! Дуже вже нагадує відомий заклик Бернштейна: «рух усе — кінцева мета — ніщо». Так що коли Ксенія Анатоліївна націлюється на державну службу, то планує собі роботу на досить тривалий термін.

Але й тут знову слід наголосити на застереженні. Якщо не поставити українсько-російські взаємини у систему координат — хто є агресор, а хто є жертва агресії — то неможливо вести діалог в принципі. Тут в позиції Ксенії Собчак ніби є якесь просвітлення: вона визнає факт

«несправедливості до України», але тут же акцентує увагу на тому що «іншого шляху немає», а тому «доведеться шукати компроміс, який влаштував би обидві сторони» [12].

І знову перед нами постає проблема визначення допустимих рамок компромісу. Та, власне, між ким і ким має бути знайдений цей компроміс? І чому його доведеться шукати ще з десятків років? І тут несподівано виринає ще один «сюжет для невеличкого оповідання». Так, незалежні аналітики (Гордон, Ілларіонов) сходяться в тому, що це — однозначно проект Кремля, націлений на витиснення Олексія Навального із виборчого інформаційного поля. Цей момент не викликає у них жодного сумніву. Але тут з'являється ще один сюжет, який видається густо заправленим конспірологією, що, однак, не перекреслює його вірогідності. Йдеться про те, що Ксенія Собчак виступає під час цієї президентської кампанії лише «на розігріві» — перед виходом на наступних президентських виборах 2024 р. нового головного персонажу, яким уповні може виявитися Катерина — дочка Путіна. Цю тезу озвучила російська журналістка Наталя Геворкян, яка непогано знає оточення президента РФ, та й взагалі вважається в інформаційному полі біографом Путіна. Андрій Ілларіонов, з свого боку, вважає версію про «утоптування стежки» для політичного майбутнього Катерини найбільш раціональною.

Складається враження, що суть справи у цій версії не в тому, скільки відсотків голосів набере Ксенія на цих виборах. Головне — з'ясувати, як буде реагувати виборець на появу серед претендентів на пост президента РФ молодій жінки з шлейфом ліберальної прозахідної репутації? Наскільки російське суспільство взагалі здатне

сприймати варіант жінки на чолі країни? Попередній висновок Ілларіонова такий: «Якщо з'ясується, що пані Собчак здатна зібрати пристойну кількість голосів молодого покоління, яке орієнтується на Захід і демократичні цінності» то перспектива появи на наступних виборах кандидата, що буде «освячений як спадкоємець чи спадкоємиця, та ще й з усією фінансовою й інформаційною підтримкою, виглядає далеко не безглуздою» [6].

Отож — шукайте жінку!

Що висвітлюється у «вікні Овертона»?

Насамперед слід віддати належне і самій Ксенії Собчак, і її раднику Станіславу Белковському. З їхнього боку було враховано ряд українських сентиментів, в площині яких вони стали шукати емоційного контакту з українською аудиторією. По-перше, Белковський звернувся до наших журналістів українською мовою (яку Собчак, судячи з усього, погано розуміла але стоїчно трималася). Але коли пригадати образливу реакцію російської сторони на спробу міністра закордонних справ України Володимира Огризка говорити з Сергієм Лавровим рідною мовою через перекладача, то тут зрушення з російського боку стали вповні зримими.

Виникає запитання: які ж фактори спонукали російську сторону враховувати українську специфіку, на яку пізніше мало хто звертав увагу? І тут нам доведеться виводити дискурс на новий концептуальний рівень, що передбачає так зване розширення рамок «вікна Овертона». Концепцію вікна дискурсу було запропоновано Джозефом Овертоном у середині 1990-х років як зручну модель для оцінки суджень щодо ступеня їхньої прийнятності у разі відкритого

політичного обговорення. Ця ідея на разі отримала широке визнання у світі, а Джошуа Тревінью розвинув ідею вікна дискурсу ще й ієрархією допустимих суджень з точки зору загальноприйнятої суспільної моралі. Вважається, що в кожен окремий момент часу деякі ідеї складають чинну норму, а решта ж ідей або можуть входити в діапазон допустимих, або ж ні. Нині ієрархія суджень має такий вигляд: 1) Немислимі; 2) Радикальні; 3) Прийнятні; 4) Розумні; 5) Стандартні; і, нарешті, 6) Чинна норма. На всі ці характеристики Травінью вважав за доцільне зважати при аналізі сучасного політичного дискурсу [15].

Тобто, склалася практика, коли висловлювання, що лежать у межах вікна дискурсу, можна вважати політично безпечними й не ризикованими для публічного політика. Дотримуючись їх, він має шанс зберегти імідж передбачуваності й надійності для продовження своєї політичної кар'єри. Коли ж хтось наважиться підтримати ідеї поза рамками визначеного на цей момент вікна, то такий крок сам Овертон вважав ризикованим і потенційно шкідливим для політичної кар'єри. І тут уже, як мовиться, палка спрацьовувала на два кінці: з одного боку, ти маєш дотримуватися загальноприйнятих настанов; однак, з другого боку, тут є й ризик втратити своє обличчя, відмовитися від власних переконань.

Поява й закріплення нових ідей є справою непростю. Зміна порядку денного вимагає насамперед суттєвого зміщення й самого вікна дискурсу, що дозволило б обговорювати ідеї й рішення, які до того вважалися аж надто радикальними, навіть немислимыми. Щоб такі зміщення у політичному дискурсі стали достатньо стійкими, суспільство

мало б пережити чималий стрес і дійти висновку про необхідність глибоких структурних змін. Тут багато що залежить і від людського фактору у середовищі політиків: свідомо підтримка ідей поза «Вікном Овертона», як правило, притаманна або сильним лідерам, здатним вольовим шляхом змінити рамки дискурсу, або ж політичним аутсайдерам, яким, по-суті, втрачати нічого і вони йдуть на самопожертву.

Я б не взявся на сьогоднішній день остаточно визначати до якого типу лідерів належить Ксенія Собчак, хоч багато що говорить про те, що маємо справу з особистістю непересічною. Згадаймо, як в політикумі Росії ставилось питання про словосполучення: «в Україні» чи «на Україні». З боку Кремля поступило роз'яснення, що слід дотримуватися норм російської мови. Мало хто звертав увагу на те, що «на Україні» традиційно означало у більшій мірі географічний регіон, бо це раніше відповідало реальному рівню обмеженого суверенітету УРСР. Коли ж після 1991 р. наш народ самовизначився й набув суверенності, то загальноживаним стало «в Україні». Однак Росія це самовизначення практично саботувала, а тому продовжувала вживати «на Україні». Але от Ксенія Собчак пообіцяла, що її перший візит буде саме **«в Україну»**.

Але це все ті сюжети, які були озвучені Ксенією Собчак якраз у розрахунку на український сентимент. Коли ж подивитися на речі прагматично, то всі ми прекрасно розуміємо, що Ксенія не вийде переможницею на цих виборах, і що принаймні в найближчому майбутньому перший візит президента Росії не відбудеться ні «на Україну», ані «в Україну». Хіба що це станеться у віддаленому часі, коли Київ стане столицею широкого регіонального утворення Східної Європи

під умовною на сьогоднішній день назвою «Міжмор'я». Але сьогодні суть справи не в тому. Цим маркером — «в Україну» — Ксенія Собчак продемонструвала, що дещо виходить за рамки загальноприйнятої фразеології і цим самим уже й кидає виклик існуючому істеблішменту. А відтак і розширює «вікно Овертона», долаючи деякі стереотипи й упередження. Адже, закликає вона, в майбутньому слід «жити як рівноправні сусіди, партнери, не у відносинах «молодшого» і «старшого», це неможливо й образливо» [12].

Хочеться вірити, що подібні новації не є лише плодом роботи передвиборного штабу Собчак, але й відбивають собою ті тектонічні зрушення, які відбулися в Росії внаслідок переосмислення абсурдності агресії проти України. Тобто — «вікно Овертона» дійсно міняє формат й інформаційне наповнення. У цьому плані судження, висловлені Наталею Геворкян видаються мені досить слушними, аби до них прислухатися.

Спершу про бачення Наталею Геворкян самого характеру виборчої кампанії. В разі, коли Олексія Навального не зареєструють, прогнозувала журналістка, то це будуть фейкові вибори, в котрих Ксенії Анатоліївні, як і решті зареєстрованих кандидатів, буде відведена бутафорська роль. Її участь у цих виборах може мотивуватися як особистісним (але погодженим із владою) бажанням, так і результатом певного тиску, а також поєднанням першого й другого — амбіцій і пропозиції, від якої з різних причин неможливо було відмовитися. Договірна участь Собчак у цих виборах зовсім не означає, що її політичні амбіції теж фейкові. Судячи з усього, Ксенія Анатоліївна сподівається посісти значиму державну посаду. Не виключено, що їй щось таке й пообіцяли, якщо вона «буде правильно себе вести».

Майже як у Шекспіра — говорити не більше, ніж написано. Тут не йдеться про похвалу чи осуд політичних кроків Ксенії Собчак: нас українців мають цікавити привнесені нею ідеї, які змінюють формат «вікна Овертона» щодо України. І не більше, бо решта — це справа самих росіян.

Самі ж росіяни — та ж сама Наталя Геворкян — вважають, що Володимира Путіна можна вважати в широкому сенсі членом сім'ї Анатолія Собчака. Тобто, він допускає в межах своєї компетенції вимагати від членів сім'ї колишнього пітерського мера такої ж лояльності, яку колись він виявив до цієї сім'ї сам. «В цьому сенсі, — вважає Геворкян, — Ксенія Анатоліївна не являє собою для Путіна загрози, і уповні допускаю, що він може серйозно розглядати її перспективи на майбутнє, якщо вона вдало пройде перевірку» [4].

Отже, вважаючи Ксенію Анатоліївну жінкою розумною і з характером, нам в Україні слід завжди робити поправку на спробі з її боку зіграти на наших сентиментах. А тому варто й сприймати деякі приємні для нас слова лише як слова (в кращому випадку), а в гіршому — як солодкоголосу пісню сирени. Поява таких пісень на політичній арені Росії надихає нас ще раз на звернення до древньогрецької міфології. Тут варто нагадати читачу, що сирени своїми чарівними піснями завжди заманювали мореплавців, котрі забували про все на світі й підпливали до чарівного острова на свою погибель. Навіть Одисей уник підступних сирен лише завдяки застереженням Цирцеї: він заліпив вуха своїх супутників воском, а самого себе звелів прив'язати до щогли корабля.

Звідси мораль: слід бути пильними й сприймати навколишню дійсність Росії через політичний інтерес. І то не так особистий інтерес самої Ксенії, як через інтерес

її патрона — Володимира Путіна. Тут варто знову повернутися до згадуваного вже мною закону США № 3364, що стосується персональних санкцій проти осіб, які персонально відповідальні за кримінальні, корупційні та агресивні дії, наслідки яких щодо росіян можуть бути навіть не вповні очікуваними. Все це вносить нервозність в середовище російського політикуму. Не виключено, що у списку згаданих осіб може бути оприлюднено й прізвище Путіна. Якщо таке станеться, хоча це й не обов'язково означатиме автоматичного включення режиму санкцій щодо президента Росії, то це різко змінить якісний характер ставлення до нього з боку світових лідерів.

Андрій Ілларіонов звернув увагу на той факт, що у свій час, слідом за «списком Магнітського» готувався ще й «список Савченко», куди було внесено 80 прізвищ, і розпочинався цей список прізвищем Путіна. І от тоді, днів через 10, коли список став обговорюватися у внутрішньоурядових колах країн Заходу, Володимир Путін дав розпорядження розпочати процедуру звільнення Надії Савченко. Тобто, хоч і стримано, проте санкції діють і це приносить свої результати. «Своїми діями, — зазначає Ілларіонов, — Путін довів ситуацію до такого становища, що він просто не може піти з влади. І він уже зрозумів це. Теоретично шанс не вертатися у владу був у Володимира Володимировича у 2007–2008 роках, але він ним не скористався. Опасався, що коли піде з влади тоді, він сильно ризикує здоров'ям, майном і життям — не лише політичним, але і фізичним. А після цього повернення назад, далєбі, немає» [6].

На загал, це судження уже набуло доволі широкого розповсюдження серед аналітиків, і, здавалось би, ніякої новизни

тут немає. Проблема в іншому: як це судження сприймається у російському «вікні Овертона», наскільки воно увійшло в політичний словник кремлівського оточення. І в цьому плані для нас стають важливим маркером слова Ксенії Собчак з цього приводу, які я приведу досить широко, зважаючи на гостроту й актуальність проблеми: **«Путін тому й перебуває так довго при владі, що для нього нинішня ситуація — очевидна пастка. Він теж не знає виходу, він прекрасно віддає собі звіт у тому, що після втрати влади в Росії дуже легко й швидко можна потрапити на лаву підсудних. Він це знає краще за інших. Моє особисте переконання: він давно не тримається за цю владу через бажання правити країною. Він би вже пішов на pokій як батько нації, якщо б були гарантії, що його ніхто не зачепить»**. Однак, продовжує Ксенія Собчак, ніхто таких гарантії дати не може, а це «ще раз переконало Путіна, що довіряти нікому не можна й відпускати владу на сьогоднішній момент смертельно небезпечно. Тому ми й ходимо по замкненому колу, де Путін боїться піти, а ми не розуміємо, які гарантії можемо надати» [12].

І що ж маємо, як то кажуть, «у сухому залишку»? Попри те, що Ксенія Собчак людина непересічна й талановита, однак складається враження, що їй відведена «бутафорська роль». Не виключено, що колись може зійти і її політична зірка, але про це можна буде говорити десь після виборчої кампанії 2018 р. і то за умови, якщо вона «буде вести себе правильно» і вдало пройде належну перевірку.

Однак і тут є певні сумніви: **важко собі уявити людину, яка прагне увійти в кремлівську тусовку і при цьому характеризує ситуацію в Росії як таку, що несе у собі загрозу**

навіть президенту країни «потрапити на лаву підсудних».

Можливо це і є та роль політичного аутсайдера, приреченого на самопожертву, який, тим не менше, має притягнути до себе ліберальну молодь задля посилення впливу на неї після закінчення виборчої кампанії. Можливо саме тому вона розпочала свою презентацію із заклику до України щодо активізації діалогу на досить дивній для нас платформі: не з'ясовуючи «хто правий, а хто винуватий, хто агресор, бо це нас ні до чого не приведе, це неконструктивно».

Сумнівними, як на мою думку, є й інші заяви Ксенії Анатоліївни, зокрема ті, що стосуються перспективи вступу Росії до ЄС і НАТО. З одного боку, ніби все констатується доладу: «Як і Україна, Росія — це велика європейська країна. Я вважаю, що за глобальну мету ми маємо ставити включення Росії і в ЄС, і в НАТО. На жаль, зараз ми перебуваємо дуже далеко від цієї мети, тому що наші стосунки з Заходом повністю зіпсовані й зруйновані». Здавалось би, ну як не привітати людину на цьому шляху і не піти їй назустріч? Але тепер давайте подивимось на кого вона чіпляє ярлика політичного «спойлера» (шкідника) у світі, що не визнає права на здійснення звичних для Росії жандармських функцій: «Я дійсно вважаю, що західні лідери визначили для себе певну ціль: якщо не зруйнувати Росію, то вже точно поставити її на місце, де вона не являла б собою загрозу європейським державам і США. І це вкрай небезпечно, оскільки вони можуть наблизитися до своєї цілі» [12].

Варто лише вдуматися: виявляється, що **у світі однозначно складеться вкрай небезпечна ситуація, якщо Росія не становитиме собою загрози європейським державам і США!** Чим це твердження відрізняється від масових

переконань пересічних російських обивателів: які налаштовані на те, що Росію, мовляв, усі мають боятися. Отже, на практику виходить, що роль Ксенії Собчак у інформаційному наповненні «вікна Овертона» досить специфічна: **їй дозволено дещо розширити рамки політичного дискурсу, але в жодному разі не заступати за «червону лінію» — Захід є ворог.** А що стосується зомбованих і маніпульованих владою широких народних мас, то вони психологічно якраз і налаштовані на боротьбу із Заходом — це придає їм смислу життя й особистої значимості.

То ж Ксенія Собчак розуміє, що обивателю треба лестити, а особливо під час виборчої кампанії.

Що на порядку денному?

Впродовж президентської кампанії в Росії стрілка на манометрі політичної напруги час від часу зашкалює. Оцінки провідних аналітиків часто неймовірні. Ну, як поставитися до діагнозу українського аналітика Матвія Ганапольського: «Путін у політичному відношенні уже мертвий»? Щоправда, російський візаві Гліб Павловський дещо стриманіший: «нині не Путін задає порядок денний». Ганапольський теж з цим погоджується: «не Путін оголошує те, куди спрямується вся країна». І разом з тим Ганапольський дає середньостроковий прогноз: «все це продовжується і буде тривати до 2024 року».

Оптимізму, зрозуміла річ, такі прогнози не додають. Хіба що світло в кінці тунелю проблискує в тім, що в Росії «влада падає, і її не відвойовують, а підбирають. Путін ще не знає, що він впустив владу, що вона лежить на підлозі. Чи то підхоплять її олігархи, силові структури,

чи то підхопить її Навальний, ми дуже скоро дізнаємося, причому ще до 2024 року» [3].

Ну, до 2024 р. ще треба дожити, а Україні ще й вижити у знесилюючій війні, де наші уповання багато в чому покладаються на солідарну підтримку з боку світової спільноти. То ж багато що залежить від ставлення до російського агресора в суспільно-політичній думці Заходу. Відомий аналітик Шон Уокер із англійської The Guardian оцінює перспективи досить стримано: «Виключаючи вірогідність важкої хвороби або ж найбільш немислимого у XXI столітті — зриву виборів, Володимир Путін завершить 2018 рік, перебуваючи у Кремлі, після того, як буде переобраним на виборах у березні. Його повноваження будуть продовжені ще на шість років, і він буде правити Росією до 2024 року» [22].

На думку Шона Уокера, від Путіна можна буде чекати ще не одного сюрпризу. Все ж таки, перебуваючи при владі уже 18 років, йому до цього часу вдавалося залишатися у очах багатьох росіян людиною, яка бореться із системою, а не потурає їй. Однак це могло тривати доти, доки на настали часи падіння цін на нафту й не посилилася ефективність західних санкцій. У міру того, як ресурси виснажуються, може посилитися боротьба в рядах російської еліти.

Відповідно й Путін буде шукати нових засобів для поновлення ресурсів свого правління в Росії й забезпечення високого рівня своєї популярності. Найкоротший шлях до цього — ужорсточення репресивних заходів щодо корумпованих регіональних чиновників. Тут не йдеться про реальне прагнення з його боку покінчити з корупцією, а скоріше буде спрацьовувати необхідність показати, що батько нації перебуває «над сутичкою» й намагається укоськати

своїх підлеглих. Але поки що наприкінці 2017 р. соціологи зафіксували, що публіка втомилася і лише 58 % респондентів відповіли, що прийдуть голосувати у день виборів.

За цих обставин досить вірогідною залишається можливість посилення в Росії націоналістичної риторики, зокрема антиукраїнської. На разі усі ми вже переконалися, що психологія Путіна утримується десь на рівні XIX чи XX століть, а тому він вважає, що перемога збройними силами може створити йому хороший імідж. Отже й Україна має бути особливо пильною у ці три зимові місяці. Той авторитарний режим, який вибудував Путін за час свого правління, потребує не так заслуженої перемоги на демократичних виборах, як постійної й переконливої демонстрації сили. З точки зору Путіна, демократичне суперництво — це завжди фактор ризику, якого слід всіляко уникати. То ж головним сигналом вочевидь буде апеляція до того, що крім Путіна альтернативи у Росії практично немає. Досить згадати відому мантру першого заступника глави адміністрації президента РФ В'ячеслава Володіна: «Є Путін — є Росія. Немає Путіна — немає Росії».

А тим часом, пише у США відомий військовий аналітик Ральф Пітерс, у світі триває небезпечна гра в російську рулетку: «У великому стратегічному казино найвищі ставки у цьому році робив російський цар з камінним обличчям Володимир Путін. Він переміг у близькосхідному покері, залишився при своїх у європейській рулетці, але програв у США і в Україні. Однак ця людина грає по-крупному. І махлює» [18].

Та й справді, на Близькому Сході Путін з подвоєною енергією вів воєнні дії у Сирії і, враховуючи непевну лінію США,

у цьому регіоні російський президент залишився у виграші. Зате в Європі справи обстояли зовсім по-другому: як азартний гравець Путін розкидав фішки по всьому столу, зробивши ставку — як на правих націоналістів, так і на лівих активістів. Він фінансує політиків-початківців, підкупляє пожадливих колишніх глав держав (наприклад, экс-канцлера Німеччини Герхарда Шредера). Однак тут, пише Ральф Пітерс, гра не пішла: «не дивлячись на ці гроші, фейкові новини й кібернетичні трюки, Путіну поки не вдалося розвернути у свій бік жодну велику європейську країну. Економічні санкції ніхто не відмінює. Усі великі виграші, включаючи Францію, пішли від нього. А європейці виявляють настороженість, борючись із фейковими новинами, і покладаючи надію на НАТО, сподіваючись, що цей альянс зуміє стримати Росію. Однак нахабство Путіна гідне захвату. Він за копійки дезорганізував цілий контингент» [18].

У Сполучених Штатах Америки, де Росія вдалася до масштабних кібероперацій і розповсюдження фальшивих новин, все ж таки спрацювала американська політична система стримувань і противаг. Америка викрила махінації Кремля й розпочала масштабні розслідування, які призвели до небаченого падіння престижу Росії.

Але де вже Путін зазнав небаченого фіаско — то це була Україна. Цей шматок із аналізу Ральфа Пітерса, як на мою думку, заслуговує особливо широкого цитування: «Україна. Тут Путін помилився. Після легкої перемоги у Криму він вирішив, що зуміє так же просто добитися свого на сході України. Однак українці вчинили йому опір. Російські війська (погано замасковані) теоретично мали усі переваги, а також набагато більш сучасне озброєння. Але в українців була

ціль, і було прагнення. Вони вступили в боротьбу й зупинили російських агресорів. Тепер у Путіна немає вже ні сил, ні засобів, щоб підняти ставки у цій загарбницькій війні. Він продовжує свої махінації й виверти на Україні, однак населення цієї країни пам'ятає багатовіковий російський гніт, а також сталінські зlodіяння. Путін перегнув палку, і сьогодні не залишилося жодного шансу на об'єднання України і Росії у передбачуваний перспективі». А що вже стосується дій проросійських польових командирів із сепаратистської Лугандонії, то «їх дії стали лише наочним уроком для усіх тих, кому Путін запропонував «звільнення» [18].

Досить часто у світових ЗМІ можна зустріти думку про те, що, мовляв, Захід уже «втомився від України». Очевидно, що цей момент теж є. Вкрай погано, що Україні довелося зіткнутися з частковою втратою своїх територій, коли Росія анексувала Крим у 2014 р., а потім вторглась на Донбас. Але гірше буде, коли Україна відмовиться від внутрішніх реформ й виявиться ще більш вразливою перед російським впливом. Тоді у неї залишиться ще менше шансів щоб стати процвітаючою незалежною державою. Однак попри все, той факт, що українське питання продовжує бути в полі заінтересованості Заходу, засвідчує, що нині на карту поставлено надто багато, аби відвернутися від України і полишити її наодинці з агресією Росії.

Особливо обнадійливим є те, що США продовжують рішуче підтримувати Україну. Угода про асоціацію України з Євросоюзом може в майбутньому обернутися стійким економічним зближенням. Звідусіль поступають свідчення, що західні лідери не готові йти на оборудку з Росією в українському питанні. Але маємо всі зрозуміти,

що коли Україна буде щедалі більше демонструвати успіхи в економіці, тим легше буде, спираючись на широку громадськість, подолати спротив корумпованого чиновництва. Маємо на практиці засвідчити свою прихильність основоположним принципам, на яких тримається сила і міць демократії, в тому числі й американської. Ось головні із них, виголошених президентом США Дональдом Трампом при формулюванні принципів щодо стратегії національної безпеки: ***«Держава без кордонів — це не держава. Країна, яка не захищає благополуччя у себе дома, не може захистити свої інтереси за рубежем. Країна, яка не готова перемагати у війні, нездатна упередити війну. Країна, яка не гордиться своєю історією, не може бути впевненою у своєму майбутньому. Країна, яка не впевнена у своїх цінностях, не може зібрати свою волю в кулак заради їх захисту»*** [21].

Поділяючи ці принципи можна заручитися підтримкою США у веденні непростих переговорів з Росією. Так Джон Хантсман — посол Сполучених Штатів Америки в Російській Федерації — з оптимізмом дивиться на перспективу знаходження відповідної динаміки й ритму в американсько-російських переговорах щодо мирного урегулювання українсько-російських стосунків. «Посування вперед по Україні, — зазначає він, — було б дуже хорошим результатом для нас. Це питання турбує не лише Америку, за цим слідкує уся Європа. Деякі європейські країни, насамперед Німеччина і Франція, активно беруть участь в урегулюванні цього питання в рамках так званого «норманського процесу». Але якщо говорити саме про США, то для нас Україна має першорядне значення, якщо ми хочемо

добитися поліпшення відносин з Росією. І я намагаюсь донести це до моїх друзів у російському уряді. Я намагаюсь говорити з ними якомога більш відверто про речі, які дійсно важливі, на яких ми маємо сфокусувати увагу, щоб добитися прогресу. Україна — це дійсно ключове питання. Будь-який крок до відновлення нормальних відносин між США і Росією буде проходити перевірку Україною...» [26].

Отже, виходить так, що на порядку денному, принаймні на рівні американсько-російських стосунків, визначальною є все таки українська тематика. І це зрозуміло: ігноруючи українське питання проблему європейської безпеки ми ніколи не вирішимо.

Заступити за «червону рису»

Один із найбільших гріхів, згідно поучень Серафима Саровського, є гордіня, «коли хто вважає, що не заслуговує того гріха, у котрий упав». До честі Ксенії Собчак, вона визнала, що стосовно до України російські владні структури «порушили міжнародне право, поступили абсолютно жакливо, поставили самі себе в ситуацію, де Росія виявилася ізгоєм». Більше того, зазначає вона, «Росії є за що просити прощення в Україні, і я особисто можу попросити прощення, хоча я й не приймала рішення» [12].

Такі заяви вселяють надію — значить все-таки якісь зрушення в російському суспільстві відбуваються. Є ще люди, здатні заступити за «червону рису». З одною лише засторогою: як усі ці миролюбні заяви будуть сприйняті широким електоратом країни. Справа в тім, що росіяни у переважній своїй більшості вважають, що не несуть відповідальності за перебіг подій у своїй країні. Лише 3 % з них вважають

себе повністю відповідальними, а ще 10 % вважають, що несуть часткову відповідальність за стан справ у країні. Ось і Ксенія Собчак застерігає, що «я не приймала рішення», а тому, мовляв, гріх не на мені. І в цій позиції немає нічого дивного — нас ніхто не вчив громадянській відповідальності, ніхто нам не вкладав у свідомість, що коли ти є учасником політичних подій своєї країни, то ти неминуче несеш політичну (не кримінальну!) відповідальність за ті кроки, до яких вдається твій уряд. І маєш, врешті-решт, спокутувати цей гріх. І насамперед спокутувати своєю любов'ю до істини. Як про це мовиться у Святому письмі: «і пізнаєте правду, — а правда вас вільними зробить» (І в. 8:32).

Між тим складається враження, що в Росії мало хто бажає пізнати правду, а ще менше прагнуть свободи. Як показали соціологічні дослідження кінця 2017 р., більшість росіян перейняті зовсім іншим — 64 % опитуваних переконані в особливій ролі російського [русского] народу в світовій історії. Нагнітання великодержавного шовінізму принесло свої результати, бо в 1992 році цей показник складав лише 13 %. У тому що росіяни такий же народ, як і всі інші, на разі переконані лише 32 % респондентів. І це при тому, що ще 25 років тому такої думки дотримувалися 80 % жителів Росії. То ж чи усвідомить «наділений особливою місією народ» необхідність покаяння в скоєних гріхах?

Судячи з виступів і заяв офіційних осіб Росії щодо України, переконуєшся, що все тече, але в імперському мисленні нічого не змінюється. З одного боку, в інформаційному полі Росії чуються стенання, що «в російському суспільстві накопичується втома від міжнародної напруженості», що знову «править бал ідеологічний раж і геополітичний запал»,

що на повну потужність включилася система упізнання «свій-чужий». Але при цьому всьому панує зомбована телебаченням переконаність, що лише одна Росія й стоїть на сторожі права і утвердження справедливості в усьому світі. І навпаки — лише Україна є тим каменем спотикання, що заважає нормалізації міжнародної обстановки.

Потрібні аргументи? Їх більш, ніж досить. Наведемо «джентльменський набір» політичних мантрів заступника міністра закордонних справ РФ Григорія Карасіна. Коли до Карасіна ставиться запитання про резолюцію Генасамблеї ООН щодо порушення Росією прав людини в Криму, у його відповіді так і чується чиновницька погорда носія «історичної місії» до профанів: «Україні слід розбиратися не з Кримом, а з ситуацією на південному сході країни. Для нас кримське питання закрите, ми його вирішили для себе назавжди. І, звичайно, ми будемо виступати проти подібних резолюцій».

Що стосується Донбасу, то з боку заступника міністра раз-по-раз повторюються одні і ті ж заявлені настанови: 1) головним завданням миротворців має бути лише забезпечення безпеки спеціальної моніторингової місії ОБСЄ; 2) про перекриття миротворцями кордону між Донбасом і Росією «не може бути й мови»; 3) перед тим, як вирішувати питання про зупинення вогню й відведення озброєнь, виявляється, слід спершу «зрозуміти, чи вважає Київ Донбас частиною України», бо, мовляв, «я в цьому не впевнений». Перелік подібних «незрозумілостей» можна продовжувати, однак і так очевидно, що процес деокупації Донбасу російськими урядовцями штучно гальмується, а проблема Криму взагалі виводиться за дужки.

І ще одне, — нав'язливо тиражується давно набридла усім теза про якусь заборону в Україні користуватися російською мовою: «вони [жителі Донбасу] не хочуть жити під диктатом влади, котра позбавляє людей прав розмовляти російською мовою». Тут, як мовиться, слід уже заступнику міністра ставити діагноз, бо подальший діалог на серйозному рівні з високопоставленим урядовцем країни, де відсутня бодай одна повноцінна українська школа, взагалі втрачає будь-який сенс [8].

Врешті-решт, що взяти з чиновника МЗС? Це його робота — повторювати тези, які узгоджені на вищому рівні з адміністрацією президента РФ. Буде йому дана вказівка — зміниться аргументація, зміниться й сама тональність її донесення. Інша справа — представники академічної науки, які, здавалось би, мають вищу ступінь свободи у викладі своєї точки зору. Тим більше, коли йдеться про таку наукову величину як академік Олексій Арбатов — керівник Центру міжнародної безпеки Інституту світової економіки і міжнародних відносин ім. Є.М.Примакова. Відомий в наукових колах як прихильник Realpolitik, він описує ситуацію, що склалася довкола України, у межах цієї ж реальної політики: «при усьому драматизмі гуманітарної сторони кризи і насилля на південному сході України, суть перебігу подій проста: США і Євросоюз тягнуть Україну до себе, а Росія її не відпускає, прагнучи залишити країну (чи хоча б її частини) в орбіті свого впливу» [1].

Виклад, зрозуміла річ, досить плоский і прямолінійний. Арбатов і сам це відчуває, а тому й застерігає, що тут знехтувано соціально-економічним і внутрішньополітичним виміром подій у самій Україні. А там більшість українського

суспільства виступає за демократичні реформи й інтеграцію із Заходом. Саме в цьому люди вбачають перспективу виходу із багаторічного соціально-економічного застою й злиднів, подолання корупції, зміни неефективної системи влади. Однак цьому курсу протистойть меншість південного сходу України, що складає десь 10–15 % усього населення. Цей контингент населення відстоює курс на збереження традиційних відносин з Росією. От з цього протистояння, мовляв, і виник внутрішньополітичний розкол; «відбувся Євромайдан і його розстріл, насильне повалення законної влади, відділення Криму й громадянська війна на південному сході» [1].

Виникає законне питання: невже представник академічної науки впритул не бачить факту агресії Росії проти України, а зводить все до тези про «громадянську війну»? Бачить, але в дуже вузькому діапазоні. І то так, щоб виправдати агресивну політику Росії, яка нібито була лише реакцією на несправедливе ігнорування інтересів Росії з боку США: «Хоча Вашингтон нині огульно звинувачує у всіх бідах Москву, вона має лише опосередковане відношення до інтернаціоналізації кризи та кримських подій. У 2012–2013 рр. масових протестний рух в Росії *був сприйнятий* її новим правлячим класом як інспірована Заходом спроба «кольорової революції». *Судячи з усього, із цього зробили висновок* про небезпеку подальшого зближення із США і Євросоюзом. Тому *було відмінено курс* на «європейський вибір Росії», котрий часто офіційно проголошувався в 1990-ті рр.. і в перший період правління Путіна, починаючи з Петербурзького саміту Росія — ЄС у травні 2003 р. аж до 2007 року... Саме на фоні зазначеної зміни російської

орієнтації намір Києва підписати угоду з ЄС **було сприйнято в Москві як серйозну загрозу** її «євразійським» інтересам» [1].

Виділені мною курсивом мовні звороти доводять, що Україна з свого боку не дала жодного приводу до агресії з боку Росії. В Арбатова йдеться лише про російську «оптику бачення» проблеми — Росією **було сприйнято, із цього зробили висновок, було відмінено** тощо. А тим часом, мовляв, Вашингтон і його союзники по НАТО теж винуваті, бо ніяк не відповідали на ці нові уявлення і віяння у російській політиці. І от раптом, неждано-негадано: «після приєднання до Росії Криму й початку війни на південному сході України їх реакція [Сполучених Штатів] була подвійно жорсткою... Трагедія з малайзійським лайнером у липні 2014 р. надала кризі небувалої емоційної гостроти глобального масштабу, **хоча причини катастрофи до цих пір не з'ясовані**» [1].

Такі одкровення навіть прикро читати: високий достойник російської науки, академік, заступник голови Комітету по обороні Державної думи (1994–2003 рр.) і раптом заявляє, що **«причини катастрофи до цих пір не з'ясовані»**. Увесь світ ознайомлений з результатами доповіді, опублікованої прокуратурою Нідерландів. У ньому йдеться про те, що Boeing 777 рейсу МН17 був збитий 17 липня 2014 р. в Донецькій області ракетою серії 9М38, яка застосовується у зенітно-ракетному комплексі «Бук». Установка була доправлена з Росії і запущена з території, яку на той час контролювали бойовики «ДНР». Фрагменти ракети серії «Бук» були виявлені як під час розтину тіл членів екіпажу, так і в одному із віконних отворів кабіни літака. Невже і ці дані не переконують [2]?

А втім, таке «незнання» легко вписується у запропоновану Володимиром Путіним формулу: у Донбасі НАСТАМНЕТ. Дуже прикро, але представнику російської академічної науки О. Арбатову не вистачає сміливості переступити ту «червону рису», яку визначила офіційна пропаганда Кремля. То хто ж тоді повірить у його прогноз щодо майбутнього України: «Чи то Росія і Захід домовляться про якийсь взаємоприйнятний майбутній статус України і характер її відносин при збереженні нинішньої територіальної цілісності, або ж країна буде розірвана на частини із щонайтяжчими соціальними й політичними наслідками для Європи і всього світу» [1]?

Як пишеться у Святому письмі — «не копай яму іншому». Тут апологетам путінської Росії було б варто згадати історичну долю розвалу радянської імперії.

В очікуванні розплати

Втім, ностальгія на предмет колишньої радянської імперії — річ надто енергозатратна. Відчуття «особливої історичної місії» Росії є тою «розкішшю», що виснажує людські сили. За даними Левада-Центру, уже 58 % опитуваних на кінець 2017 р. шкодували за розпадом СРСР. І це при тому, що й інших турбот вистачає. До того ж наростає відчуття неминучості розплати. Судячи із підсумків опитування стосовно сподівань на наступний 2018 р., то 35 % росіян очікують у найближчому майбутньому масових заворушень і протестів населення, що на 14 % більше, ніж у попередньому році. Крім того, 63 % респондентів очікують нових гучних корупційних скандалів і відставок членів уряду та інших високопоставлених чиновників. Майже четверть

опитуваних висловлюють побоювання щодо вірогідності війни із Сполученими Штатами або ж із усіма країнами НАТО відразу — а це на 13 % більше, ніж згідно даних за 2016 р.

Можна допустити, що наростаюче відчуття тривоги з'явилося не на порожньому місці. Як відомо, до кінця січня 2018 р. адміністрація США має представити Конгресу так звану «Кремлівську доповідь» — список високопоставлених російських чиновників і бізнесменів, які є наближеними до влади. Укладення такого переліку передбачено законом «Про протидію противникам США за допомогою санкцій» (CAATSA), підписаним президентом Трампом у серпні 2017 р. Як зазначає колишній головний координатор санкційної політики Держдепартаменту США, а нині експерт вашингтонського Atlantic Council Деніел Фрід, «ця доповідь — відповідь США, і насамперед американського Конгресу на те, що відбулося у 2016 році, коли Росія втрутилася у наші вибори. І не лише в наші, але і в політичні процеси в Європі. Вона також відображає стурбованість американських законодавців діями Росії на зовнішньополітичній арені, включаючи політику щодо України» [25].

Після того, як закон у США було прийнято, настав час глибокої стурбованості уже з боку російських бізнесових кіл. Їх можна зрозуміти. Якщо людину вносять в SDN (Specially Designated National List — список громадян особливих категорій), то американським фізичним і юридичним особам забороняється співробітничати з нею, в тому числі вступати з нею у фінансові відносини. На практиці це означає, що люди, стосовно яких уведено санкції, більше не зможуть володіти банківськими рахунками в доларах або рахунками

в іншій валюті, якщо трансакції банку, де зберігаються їх вклади, ідуть через США. Одним словом — вони позбавляються доступу до всього, що пов'язано із фінансовою системою США. І не тільки. Як правило, якщо влада США вносить людину в SDN, то цей клієнт втрачає доступ до більшості західних банків. Такою є загальна практика. Це те, що стосується функціонування механізму санкцій.

Але тут є значно більший діапазон аналізу: ухвалення закону в серпні 2017 р. стало справді рубіжною подією. Тим самим американська сторона на найвищому рівні й у найбільш концентрованому вигляді сформулювала політику щодо Росії, і що не виключено — на досить тривалий період. От в цьому документі й було закладено ряд нових, принципово важливих моментів.

По-перше, з часів після холодної війни ***Росія вперше була віднесена до числа противників США поряд із такими державами як Іран та Північна Корея.*** При цьому в законі ніяк не згадується Китай, який нині у Вашингтоні розглядають скоріше конкурентом, але аж ніяк не противником.

По-друге, закон підтвердив вірність Вашингтона статті 5 Північноатлантичного пакту про взаємну допомогу. Було зазначено про готовність надати підтримку в галузі кібер-безпеки не лише членам НАТО і Європейського Союзу, але й країнам, що бажають до них приєднатися: Грузії, Молдові й Україні. Зобов'язання щодо цих держав можуть бути розширені навіть без їхнього формального членства в НАТО. Що для нас найважливіше — ***Конгрес підтвердив, що Сполучені Штати ніколи не визнають приєднання Криму до Росії, поставив вимогу до Москви відізнати визнання незалежності Абхазії й Південної Осетії, змінити***

політику стосовно Східної України й Придністров'я, припинити воєнне втручання у Сирію.

По-третє, закон передбачає також обмеження практично для усіх галузей російської економіки, які мають вихід на міжнародний ринок. Іншими словами: **якщо раніше американці більш чи менш послідовно прагли включити російську економіку в процеси глобалізації й перетворити її в частину світової, то нині взята принципово інша лінія — максимальне обмеження й ізоляція на міжнародних ринках.**

По-четверте, закон створює принципово нову ситуацію з питань про санкції: якщо раніше вони розглядалися як надзвичайні заходи, то віднині вони стають нормою з мінімальним числом виключень. А це означає одне: **якщо раніше США прагли до інтеграції вищих верств російського суспільства в транснаціональну еліту, то тепер мова йде про їх максимальне обмеження й ізоляцію.**

Зазначені зміни, акцентує увагу завідуючий кафедрою європейської інтеграції СПбДУ Костянтин Худолій, вимагають переоцінки ставлення Росії до України. Росія має дати собі раду й зрозуміти, що криза навколо України стала шоком для сучасних міжнародних відносин. Всупереч сподіванням Кремля, «шанси на двосторонню (Росія — США) чи тристоронню (Росія — США — КНР) «велику оборудку», свого роду «Ялту-2», котрі й раніше були невеликі, нині майже щезають. І справа не лише в тому, що ХХІ століття — це вік геоекономіки, а не геополітики. Зачислення Росії до противників виключає для американських політиків укладення будь-якої «великої оборудки»... **Самоочевидно, що Сполучені Штати ні формально, ні практично**

не визнають яку-небудь іншу частину пострадянського простору чи якусь іншу територію російською сферою впливу» [27].

Судячи з цього аналізу, в середовищі університетської науки Росії поступово визріває реалістичне сприйняття проблем нашого часу. Хоча для того, щоб вийти з інтелектуального тупика імперського посттоталітарного мислення потрібен час, добра воля й проривні ідеї.

Здається, що такі проривні ідеї час від часу стали все частіше з'являтися в сучасній російській історіографії. Взяти б, наприклад, книгу Сергія Сергєєва «Русская нация, или Рассказ об истории ее отсутствия» (М.: Центрполиграф, 2017). Зокрема привертає увагу трактування автором книги процесів суспільної самоорганізації в Російській імперії Романових: «Росіяни створювалися Російською державою як *служилий народ*, на плечах котрого повинна була триматися велика імперія», хоча «ніяких прав йому не було передбачено».

В подальшому цій книзі я сподіваюся приділити більше уваги, а зараз зверну увагу саме на український контент у викладі його самим автором книги С. Сергєєвим. Йдеться про трактування **невдачі щодо русифікації українського народу, а отже — провалу ідеї створення «триєдиного русского народа» у складі великорусів, білорусів та малоросів**. Це осмислення історичного досвіду є повчальним, а отже й заслуговує на більш широке цитування: «Як я розумію, йдеться про Україну і про те, чи можливою була її русифікація. Думаю, в принципі можлива, але при наявності привабливого загальноросійського національного проекту, підтримуваного державою, насамперед у справі

створення масової російськомовної школи. Але і з тим, і з іншим трапилися великі проблеми. Модель «служилого народу» була для українців із їхнім міфом про козацькі свободи малопривабливою, але нічого іншого де-факто великороси (принаймні до жовтня 1905 року) запропонувати не могли. А початковою народною освітою уряд практично не займався не лише в Україні, а і в Великоросії. Тим не менше я думаю, що, не станься війни і революції, у проекту «великої російської нації» був шанс: адже обидві названі вище проблеми при Столипіні стали вирішуватися — Росія демократизувалася, початкову освіту планували зробити всезагальною. Інша справа, що цьому проекту довелося би витримати жорстку конкуренцію із вже досить впливовим українським національним проектом, і який би з них переміг, важко сказати. Але сталося те, що сталося, а потім була більшовицька українізація, а потім — кримсько-донецька криза. Так що «велика російська нація» залишилася у безповоротному минулому» [23].

Поки що, вдаючись до вислову класика «процес пішов» і щиро радіючи за академічну думку Росії, я все ж поділяю стурбованість автора з приводу того, що «увесь жах російської історії полягає якраз у відчутті «вічного повернення» одного і того в різних обличчях. Адже те, що ми публіцистику XIX століття читаємо із відчуттям того, що це «прямо як про нас», — це ж ненормально!».

Отже, в російській історіографії врешті-решт стали визнавати факт історичної поразки проекту «великої російської нації» у складі великоросів, білоросів і малоросів. І цей факт заслуговує на увагу, хоча ця тенденція ще й не стала домінуючою. А жаль.

Прозріння

Про ненормальність ситуації свідчить і розуміння того, що подолати успадковану нами атмосферу тоталітаризму, у якій виросло декілька поколінь, виявляється значно складніше, ніж того хотілось би. Чи не найбільш повно суть політичного дискурсу в нинішньому посттоталітарному суспільстві описує уже цитований нами раніше російський дослідник Віктор Макаренко. У його викладі тоталітарні режими — «це змови, які мають своїм джерелом ненависть, страх, заздрість і прагнення помсти, домінування і грабежу». Однак, в епоху масової демократії посттоталітарні суспільства змушені врешті-решт вдаватися до своєїрідної мімікрії. В цьому контексті концепція **«змови серед білого дня»** дає нам уявлення про те, в яку форму нині еволюціонує колишнє тоталітарне суспільство. Адже у цій перехідній ситуації маємо наочний приклад змови колишніх апаратників КДБ, про справжні цілі котрих знає лише вузька група, створена із керівників і провідних членів цієї своєїрідної «партії» силовиків [11, с.6–19].

Тут слід зважати на те, що оскільки ця самозвана еліта змушена діяти нині публічно (адже надворі масова демократія!), то вона вдається до створення так званого публічного дискурсу. При цьому збереження таємниці суворо забезпечується дотриманням правила: «будь-яке публічне висловлювання є криптограмою й брехнею. До них відносяться теоретичні висловлювання, політичні обіцянки, офіційна теорія (релігія) і договори, які укладає еліта. Посвячені усе це знають, приймають, розшифровують і розрізняють прикриття від істини. Усі решта [профани] приймають публічні заяви за істину. І тим самим вони виявляють себе як такі,

що не гідні розпізнати таємну істину й увійти у еліту». Тобто, профани залишаються по той бік «вікна Овертона» [11, с.13].

І не останню роль у цій системі брехні й потурання ненависті відіграє фігура лідера нації. Згідно концепції «змови серед білого дня» уся соціально-політична сфера отруєна брехнею. При цьому члени еліти розуміють сокровенні прагнення свого керівника, знають таємні й реальні цілі людей свого кола. Саме тому вони й не переймаються протиріччями й необґрунтованістю публічних заяв вождя: вони знають, що їх спільною метою є обман маси, своїх противників, всіляких «інших». Вони захоплюються своїм керівником, який підносить брехню до найвищої філософської категорії й практичного знаряддя утримання влади.

То чи є вихід із ситуації? Звичайно є, і прикладів тому — безліч.

Апелую знову до представників академічної науки, для яких «сіяти розумне, добре, вічне» є життєвою програмою й покликанням. Звертаю увагу на те, що публікуючи статтю «Зрозуміти Україну», Дмитро Тренін позиціонував себе не директором «Центру Карнегі» у Москві, а провідним науковим співробітником Національного дослідницького Інституту світової економіки і міжнародних відносин ім. Є.М. Примакова РАН. У такому позиціюванні я вбачаю прагнення виступити від імені національного, а не зарубіжного центру і цим самим засвідчити своє громадянське ставлення до проблеми і міру своєї відповідальності перед Батьківщиною.

Передам у тезовому викладі головні думки статті, хоча матеріал настільки густий, що заслуговує на більш

прискіпливе вивчення його в подальшому. Насамперед про ставлення Треніна до широко тиражованої у російських ЗМІ тези про нібито відсунення української проблематики на узбіччя світової суспільно-політичної думки. Ідучи проти течії, Дмитро Тренін констатує: **«Українська криза призвела до політичного зіткнення Росії і США, відчуженню Росії від країн Європейського союзу.** Вона підвела рису під не однократними спробами РФ «вбудуватися» у Євро-Атлантичне співтовариство, стати частиною «розширеного Заходу». Наслідки кризи мають фундаментальне значення і для самої Росії, її національної самосвідомості і геополітичного самовизначення. **Події в Україні завершили постімперський період російської історії,** в ході якого ще існували надії на глибоку реінтеграцію колишніх радянських республік, **і відкрили епоху становлення Російської Федерації як окремої і самодостатньої держави, що розглядає інші країни колишнього СРСР як близьких сусідів, але не як частину єдиного геополітичного простору на чолі з Москвою»** [24].

Сприйняття суверенітету України російською суспільно-політичною думкою після агресії Росії проти України зазнало серйозної еволюції. Більше того — на державному рівні українська проблематика стала суворим екзаменактором на зрілість російського політичного класу. У перші роки незалежності українська тематика зводилася здебільшого до розмірів ракет, кількості кораблів плати за «газову трубу». Найсуттєвішою помилкою було те, що Україна сприймалася не іноземною державою, а такою, що пов'язана з Росією «нерозривною» сув'яззю. Більше того — домінувала думка, що Україна є частиною ядра історичної Росії, а її

незалежність — як перехідний стан. В помаранчевій революції 2004–2005 рр. Москва побачила лише результати зовнішнього втручання Заходу, як спроби «витиснути» Росію з ключової позиції на пострадянському просторі. Реагуючи на ініціативи України щодо членства в НАТО, Москва провела «червону лінію», попередивши Захід про можливість порушення нею територіальної цілісності України. Обрання президентом України Віктора Януковича було сприйнято Кремлем як поворотний пункт у справі утворення Євразійського союзу, в якому Україні була призначена важлива роль.

Напередодні кризи 2013–2014 рр. Росія підмінила політику щодо України завідомо програшними політтехнологіями, підштовхуючи Януковича до розгону Майдану, введення надзвичайного становища. Результати від цього, на думку Треніна могли б стати трагічними: Україна при цьому потрапила б під санкції Заходу, так само як і Росія «за підтримку маріонеткового й репресивного київського режиму». А далі ситуація стала б диктувати свою логіку: «Для зміцнення цього режиму Москві довелося б посилати в Україну спеціалістів із галузі безпеки, включаючи спецназ. Це спровокувало б широке незадоволення й масовий спротив не лише в Галичині і на Волині. В результаті Росія потрапила б у капкан, вибратися з котрого у неї не було б можливості без катастрофічних наслідків для неї самої» [24].

Як зазначає Тренін, усі ці події складають собою щонайважливіший урок для Росії: «сприймати Україну всерйоз, комплексно, і вивчати її уважно, без емоцій». Для цього слід усвідомити основоположну помилку російських політтехнологів і визнати, що «практично вся українська

еліта — політична, економічна і культурна; західна, південно-східна чи київська — просякнуті духом «самостійності», мрією про здійснення самостійного українського політичного проекту, відмінного і окремого від російського» [24]. Цей проект не може бути здійснений в режимі інтеграції з Росією. Більше того — формування україномовної політичної нації взагалі можливе лише за умови максимальної віддаленості України від Росії. Тобто, додам від себе, все це в комплексі й складає національний інтерес України.

У Москві всього цього ще не усвідомили. Між тим, на думку Дмитра Треніна, становлення незалежних України і Білорусі є нормальним і природним процесом. Більше того: «незалежна українська держава і незалежна українська нація — благо для Російської Федерації, оскільки їх становлення полегшує Росії вихід із перехідного постімперського стану... створює кращі умови для формування власне російської політичної нації» [24].

При усіх цих нових підходах до проблеми взаємовідносин з Україною Дмитро Тренін залишається російським громадянином, який не поспішає потрапити під статтю кримінального кодексу за невизнання Криму територією Росії. У його порадах державним владним структурам значиться: **«Принциповою позицією Москви має залишатися забезпечення прав населення ДНР/ЛНР при одночасному визнанні суверенітету й незалежності України у її міжнародно-визнаних кордонах — за виключенням Криму, що став частиною Російської Федерації»**. Визнання російського статусу Криму з боку України й міжнародного співтовариства, а також умови такого визнання — питання віддаленого майбутнього. Зараз важливим є підтвердження

того, що Росія розглядає Донбас як частину української держави і заінтересована в деескалації конфлікту з наступною поетапною стабілізацією становища в регіоні» [24].

В ключі подальшого продовження діалогу, вважає Тренін, слід дійти порозуміння, що найближчим часом Україна не стане членом НАТО, а це зніме питання про федералізацію України й переведе питання про українізацію навчального процесу на рівень самих громадян України без втручання Росії. Викладаючи ці думки Треніна, я не готовий сприйняти їх як визнання програмою до дії. Та, власне, вони апелюють до Росії, а не до України, яка має своє власне бачення шляхів урегулювання відповідно до своїх національних інтересів. До того ж це є ще одним яскравим свідченням того, що *«червону лінію» щодо Криму не дано перетнути навіть такому визнаному аналітику як Дмитро Тренін.*

Для мене головне завдання полягало в тому, щоб ознайомити українського читача з перебігом внутрішньополітичного російського дискурсу з проблем взаємин з Україною під час президентської виборчої кампанії в Росії. Саме тому вважаю за доцільне звернути увагу на один із уроків України для Росії у викладі Дмитра Треніна: **«Головний урок для Росії полягає в необхідності уважно спостерігати, глибоко вивчати і намагатися зрозуміти Україну, яка, навіть обернена на захід, залишається важливим сусідом. Оскільки конфлікт України з Росією ще дуже далекий від вирішення, а Крим ще може стати східноєвропейським аналогом Ельзас-Лотарінгії, головне завдання російської політики на українському напрямі у зримому майбутньому може полягати в упередженні війни і поступовому розвитку діалогу. Під розмови про братство і єдність Росія заплатила велику**

ціну за ігнорування реальної України. Пора вчитися сприймати її всерйоз» [24].

Не вдаючись до полеміки з приводу шляхів урегулювання на Донбасі та в Криму (це — питання окремого розгляду), можна лише привітати представників академічної науки Росії із першими, хай і не завжди послідовними, спробами переосмислити своє ставлення до України. Однак, констатує російський дослідник Віктор Макаренко, і до сьогоднішнього дня «проблема істини й брехні є центральною» і залишається такою в Росії для «описання під таким кутом зору усіх соціальних інститутів і політичних закладів. «Жити не по брехні», до чого закликав О.І. Солженіцин, не вийшло (поки що, чи назавжди?..) [11, с.16].

Покута: «Що йому Гекуба?

При безнастанному пошуку істини щодо долі України, час від часу в пам'яті спливає сакраментальне запитання Вільяма Шекспіра в трагедії «Гамлет»: «Що він Гекубі, що йому Гекуба, щоб побиватись так?». То хто ж вона для нас — оця сама Гекуба?

Не стану заморочувати читача глибинною філософією давньогрецької міфології. Якщо лаконічно, то Гекуба — цариця Троянська, перша провидиця і узагальнений образ нещасної матері й дружини, що втратила своїх дев'ятнадцять синів, дочку і чоловіка, та все ж таки знайшла собі втіху у служінні людству, у заступництві за усіх нещасних і скривджених. Відтак у народній пам'яті Гекуба стала символом жіночого горя, до якого не можна залишатися черствим.

Небайдужість до долі Гекуби стала своєрідним тестом на людяність. Кожен народ трактує образ Гекуби по-своєму.

У нашого народу символом жіночого горя є сама Україна. Звернемось до щоденників Олександра Довженка. Дорікаючи так званій національній еліті за низький рівень патріотизму та й політичної культури в цілому, він з гіркотою писав: «Ми — вічні парубки. А Україна наша — вічна вдова. Ми удювині діти».

То ж чи не пора покласти край цій ганебній традиції парубкування? Чи не пора возвеличити Україну, взявшись до праці, ставши гідним її високої скорботи по утвердженню людської правди і справедливості? Чи не пора піднятися у боротьбі за долю України до високої філософії Тараса Шевченка:

Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.

Список використаних джерел

1. Арбатов А. Крушение миропорядка [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Krushenie-miroporyadka-19205>
2. Выводы международной комиссии по крушению МН17. Полный текст доклада [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://gordonua.com/publications/vyvody-mezhdunarodnoy-komissii-po-krusheniyu-mh17-polnyy-textst-doklada-152169.html>

3. Ганапольский: Путина больше нет, он выполняет ритуальную роль [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://gordonua.com/news/politics/ganapolskiy-putina-bolshe-net-on-vypolnyaet-ritualnuyu-rol-224842.html>

4. Геворкян Н. Выбор Ксении [Электронная версия]. — Режим доступа: <https://www.svoboda.org/a/28809308.html>.

5. Генсекретарь ООН прокомментировал обмен пленными между Украиной и боевиками [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://24tv.ua/ru/gensekretar_oon_prokomentiroval_obmen_plennymi_mezhdu_ukrainoj_i_boevikami_n907897

6. Илларионов: Собчак выступает на разогреве перед выходом главного персонажа, которым вполне может оказаться дочь Путина [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://gordonua.com/publications/illarionov-sobchak-vystupaet-na-razogreve-pered-vyходом-glavnogo-personazha-kotorym-vpolne-mozhet-oka...>

7. Казарин озвучил два главных подхода россиян к Украине [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://obozrevatel.com/abroad/79043-kazarin-ozvuchil-dva-glavnyih-podhoda-rossiyan-k-ukraine.htm>

8. Карасин Г., Черненко Е. «Мы не станем рисковать тысячами жизней наших украинских соседей» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/diplomacy/Мы-ne-stanem-riskovat-tysyachami-zhiznei-nashikh-ukrainskikh-sosedei-19275>

9. Кауфман С. Подготовка к «постпутинизму» началась [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://inosmi.ru/social/20180105/241135957.html>

10. Кучма заявил, что есть проблемы с обменом из-за нежелания заложников возвращаться на Донбасс

[Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://24tv.ua/ru/kuchma_zajavil_cho_est_problemy-s-obmenom_iz_za_nezhelanija_zalozhnikov_vozvrashhatsja_na_donbass_n901008

11. Макаренко В. Читая Александра Койре: феномен эволюции национальной философии к системе тотальной лжи // Политическая концептология. — Ростов-на-Дону. — 2017, № 4. — С. 6–19.

12. «Мой первый визит как президента будет в Украину. России есть за что просить прощения у Украины». Главные заявления Собчак на пресс-конференции [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://gordonua.com/publications/rossii-est-za-cho-prosit-proshcheniya-u-ukrainy-glavnye-zayavleniya-sobchak-na-press-konferencii-222972.html>

13. На пресс-конференции Путина собралось рекордное количество журналистов [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://24tv.ua/ru/na_press_konferencii-putina_sobralos_rekordnoe_kolichestvo_zhurnalistov_n902094

14. Новости Украины. Пресс-конференция Путина — Путин соврал не раз, и не только об Украине: несколько важных моментов из выступления [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://apostrophe.ua/article/world/ex-ussr/2017-12-14/putin-sovral-ne-raz-i-ne-tolko-ob-ukraine-neskolko-vajnyih-momentov-iz-vyistupleniys-glavy...>

15. Окно Овертона [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%D0%9E%D0%BA%D0%BD%D0%BE_%D0%...

16. Омельченко: Польский самолет с президентом Качинским на борту уничтожила Россия, поэтому обломки она никогда не отдаст [Электронная версия]. — Режим

доступа: <http://gordonua.com/publications/omelchenko-polskij-samolet-s-prezidentom-kachinskim-na-bortu-unichtozhila-rossia-poetomu-odlomki-ona-niko...>

17. Передача Крима Україні — Циклопедія. [Електронний варіант]. — Режим доступу: <http://cyclowiki.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B4...>

18. Питерс Р. В грі в русську рулетку Путін в цьому році переміг, зазнав поразки і зіграв вничью [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://inosmi.ru/politic/20171025?240612181.html>

19. Президентські вибори в Росії: зовнішня політика заважає в тінь економіку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://inosmi.ru/politic/20171224/241076006.html>

20. Прес-конференція Путіна: головні цитати про Україну і не тільки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://24tv.ua/ru/press_konferencija_putina_2017_citaty_putina_ob_ukraine_i_ostalnih_n901802

21. Річ Тромпа про безпеку: Америка — перш за все [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://inosmi.ru/politic/20171219/241045134.html>

22. Росія в 2018 році: перевибори Путіна і чемпіонат світу, а що ще? [Електронна версія]. — Режим доступу: <http://inosmi.ru/politic/20171230/241130010.html>

23. Тесля А., Сергєєв С. «Більша російська нація» залишилася в безповоротному минулому [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.globalaffairs.ru/print/global-processes/Bolshaya-russkaya-natsia-ostalas-v-bezvozvratnom-proshlom-18858>

24. Тренин Д. Понять Украину [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Ponyat-Ukrainu-19123>

25. Фрид Д., Черненко Е. «Фигуранты этого перечня не сразу столкнутся с практическими последствиями» [Электронная версия]. — Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/diplomace/Figuranty-etogo-perechnya-ne-srazu-stolknutsya-s-prekticheskimi-posledstviyami-19245>

26. Хантсман Дж. «Любой шаг к восстановлению наших отношений будет проходить проверку Украиной» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/diplomacy/Lyuboi-shag-k-vosstanovleniyu-nashikh-otnoshenii-budet-prokhodit-proverku-Ukrainoi-19178>

27. Худoley К. Россия и США: путь вперед [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/print/number/Rossiya-i-SShA-put-vpered-19120>

28. Шмеман А., прот. Дневники. — 2-е изд., испр. — М.: Русский путь. — 2007. — с.480.

Vasyl Tkachenko

Doctor of Historical Sciences, Professor

Disregard of the truth: sin and expiation

When Vladimir Putin came to power in Russia, the attitude towards Ukraine is determined by the Kremlin's fundamental reorientation from an international policy of «Europeanization of Russia» to a national reaction towards global processes. Russia's

turn to orthodoxy took place in both an ideology and politics. The domination of bureaucratic arbitrariness creates, on the one hand, the oppressive atmosphere of the spiritual regime of a servility, and, on the other, stimulates the emergence of a marked stratum of an independent academic thought. Last, however, is compelled to take into account the existence of legally fixed «red lines» such as «Crimea is our» or «we are absent there». Hence, these deformations greatly influenced the image of Ukraine in the socio-political thought of Russia.

Keywords: *presidential campaign in the Russian Federation, politicization of history, system of total lies, moral choice.*

Кочубей Лариса Олександрівна
доктор політичних наук, професор

**Соціальна політика української держави:
виклики соціальної диференціації в Україні
та виконання державою регулятивної функції
щодо соціальної сфери**

У статті проаналізовано соціальну диференціацію як перешкоду до консолідації українського суспільства у контексті проблем із безробіттям, бідністю, етнокультурною та мовною диференціацією, гендерною нерівністю тощо. Простежено політику держави з питань соціального захисту на законодавчому рівні.

Ключові слова: соціальна політика, соціальна диференціація, держава, Україна.

Україна належить до країн із значними масштабами розшарування населення за доходами — за експертними оцінками значення коефіцієнта Джині тут перевищує 45 %, хоча по країнах Єврозони він перебуває на рівні 20–25 %. Поглиблення нерівності в доходах значною мірою є результатом розвитку ринкових механізмів. Однак існує межа, за якою зростання поляризації доходів важко пояснити різницею в продуктивності або в індивідуальних здібностях людини. Значне та необґрунтоване розшарування населення за доходами не тільки знижує ефективність зусиль у боротьбі з бідністю, викликає соціальне напруження

в суспільстві, а й може стати перешкодою на шляху до економічного зростання [1].

Соціально-статусне розшарування населення України є чи не найбільшою перешкодою для його консолідації. Диференціація суспільства проявляється різними сторонами, найбільш гостро проявляє себе диференціація за рівнем. Ідеальним для швидкого і продуктивного розвитку суспільства вважається перевага у структурі населення середнього класу — соціальної групи людей, яка має стабільні доходи, достатні для задоволення широкого кола матеріальних і соціальних потреб, яка приймає активну участь у політичному і культурному житті країни. За даними інформаційного агентства ВВС Україна в економічному плані до середнього класу себе відносить близько 50 % населення. Втім, треба мати на увазі, що за західними критеріями, такими можуть вважатися лише 10 % [2] населення. За даними ООН, 60 % українців перебувають за межею бідності (відповідно до стандартів ООН в світі встановлена межа бідності на рівні 5 доларів на день (приблизно 4000 гривень на місяць). Це вдвічі вище, ніж середня пенсія в Україні і на 20 % більше мінімальної зарплати [3].

Для України характерна ще одна проблема — значне розходження доходів сільського та міського населення. Так, у першій групі населення вони є помітно нижчими за доходи міських жителів. Це пояснюється різницею в оплаті праці сільської та міської груп населення, яка становить 1,5 рази й більше. Тобто, відбувається диспропорція доходів і витрат за територіальною та галузевою ознаками.

З початком перебудовчих процесів в Україні, як і в інших постсоціалістичних країнах, виникла нова соціальна

структура, відбулись процеси нового соціального розшарування, одним з найбільш ранніх та очевидних проявів якого стало розшарування за рівнем доходів. Відбулась стрімка ескалація процесу поляризації доходів у суспільстві. З одного боку, виникла верства «нових» багатіїв, яка характеризується не тільки небувалим рівнем своїх доходів, а й високою концентрацією майна (зокрема, дорогої нерухомості, престижних авто тощо). З іншого боку, формується «соціальне дно», яке відзначається не тільки низьким рівнем матеріальної забезпеченості, а й частковою соціальною деградацією та, фактично, соціальною ізоляцією і дезорієнтацією. В низи суспільства ризикує потрапити переважна більшість населення України [4].

Рівень трудових доходів можна визначити та оцінити на основі таких показників: річний або середньомісячний дохід, що залишається у розпорядженні після сплати податків та зборів; середньомісячний дохід на кожного члена сім'ї; структура видатків сім'ї. Показник річного або середньомісячного доходу, що залишається у розпорядженні населення, є одним із основних при визначенні рівня соціальної диференціації і в різних країнах розрізняється досить суттєво. Так, у США співвідношення доходів (бідних і багатих) складає 1:6; у Франції — 1:10; у Японії і Німеччині 1:3; у скандинавських країнах — 1:2,5; у Росії — 1:15,5. В Україні цей показник за різними оцінками розрізняється від 10 до 100 разів [5].

На окрему увагу у соціальному регулюванні України заслуговує критерій індексу людського розвитку, що є узагальнюючим показником соціально-економічного розвитку. Його складові — очікувана тривалість життя при народженні,

грамотність дорослого населення і повнота охоплення навчання у початковій, середній і вищій школі, валовий внутрішній продукт на душу населення. За індексом людського розвитку (0,743) Україна у 2017 р. посідала 84-те місце серед 188 країн і територій, у 2015 р. була на 81-му місці [6].

Прожитковий мінімум — це основа соціальних гарантій доходів населення. Прожитковий мінімум — вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Присутні ознаки так званої патріотичної диференціації. За даними опитування Центру Разумкова, дві третини (67 %) громадян вважають себе патріотами України, 10 % відповіли на це питання негативно, 10 % — відповіли, що це залежить від ситуації, а 13 % вагалися з відповіддю [7]. До того ж важливо визначитися, як зарахування людиною себе до рангу патріотів співвідноситься з її відповідними діями. Тобто, патріотизм може бути тільки декларативним. Інше опитування, проведене Центром разом із фондом «Демократичні ініціативи», показало, що 7,7 % опитаних впевнені, що масові виступи в разі погіршення рівня життя або необхідності захисту своїх прав неминучі, 27,7 % вважають, що протести, швидше за все, відбудуться, 35,3 % вважають протести малоймовірними, тільки 18,2 % впевнені, що їх не станеться [8]. Таким чином, незважаючи на те, що 67 % населення є патріотами, вони не підтримують загальну політику держави, а відтак можуть проявити

невдоволення у вигляді бунту. Якщо це станеться, то Україна може втратити свою незалежність.

Вітсутня політична єдність народу. Соціологічні дослідження, проведені в кінці квітня 2017 року, показали, що якби вибори президента відбулися в середині березня, то в першу трійку увійшли б Юлія Тимошенко (12,7 %), Петро Порошенко (11,3 %) і Вадим Рабінович (8,5 %). Серед партій найбільш високі рейтинги, згідно з опитуванням, у «Батьківщини» (11,5 %), «Солідарності» (10 %), партії «За життя» (8,5 %) і «Опозиційного блоку» (8,1 %) [9]. Головними причинами такої статистики, зокрема низького рівня довіри до поточної влади, є нездатність керівництва вирішити три найважливіші з точки зору суспільства проблеми: завершити війну в Донбасі, викоринити корупцію, провести ефективні реформи, що дозволяють подолати економічну кризу. Загальний рівень довіри до влади та до її здатності змінити поточну ситуацію на краще вкрай низький, що дестабілізує внутрішню ситуацію у країні та не сприяє її загальному розвитку. Популярність Юлії Тимошенко пов'язана, імовірно, з тим, що вона пропонує на вигляд прості та зрозумілі шляхи вирішення проблем і має радикальну риторичу, хоча і не підтверджену діями.

Україні притаманна етнокультурна диференціація. Абсолютна більшість громадян України (92 %) вважають себе етнічними українцями, 6 % — етнічними росіянами, 1,5 % віднесли себе до інших етносів, свідчать дані опитування Центру Разумкова. Тобто, відбулося зростання частки респондентів, які ідентифікують себе як етнічних українців, зі зниженням віку опитаних (87 % серед тих, кому 60 і більше років, до 96 % серед тих, кому від 18 до 29 років)

і зниження частки етнічних росіян (з 10 % до 3 %). Втім, треба мати на увазі корекцію на біетнічність: 74 % опитаних в Україні відчувають свою належність тільки до однієї етнічної спільноти, а 12 % — одразу до двох або кількох, 6 % не відчувають приналежності до жодної, 8 % — не визначилися. Якщо серед етнічних українців 77 % відчувають свою приналежність тільки до однієї етнічної спільноти, то серед етнічних росіян таких лише 39 %, відразу до двох або кількох національностей — відповідно 10 % і 30 %, до однієї національності — 5 % і 20 % [10].

Актуальним для України та світу лишається питання гендерної нерівності. Як зазначає генеральний директор компанії «Група фінансових рішень» Любов Цимбал: «Жінки претендують на заробіток порядком нижче, ніж чоловіки, причому останнім часом (2013–2015 рр.) спостерігається тенденція до збільшення розміру в оплаті праці. У 2015 р. жінки отримали зарплату на 34 % нижчу, ніж чоловіки. Хоча частка працюючих жінок, які мають вищу освіту, значно перевищує відповідний показник для чоловіків, у більшості галузей жінки займають більш низькі посади, які не вимагають високого рівня кваліфікації з обмеженими можливостями професійного зростання. Цим частково пояснюється факт низького середнього заробітку» [11].

Найскандальнішою в суспільстві залишається тема сексуальної орієнтації. Минулого року було складено єврорейтинг щодо рівня прав і свобод ЛГБТ-спільноти в Європі: «за ним (13,3 %) Україна опинилася на шостому місці» [12].

Ще однією важливою проблемою є працевлаштування. За різними статистичними даними станом на 2017 р. за кордоном живе та працює близько 7 мільйонів українців.

І це при тому, що, за підрахунками експертів, населення України станом на 2017 р. становить близько 35 мільйонів осіб [13]. Нелегально працевлаштовані за кордоном українці не мають медичного страхування, постійної зарплатні, законодавчо обґрунтованого соціального захисту.

За даними Інституту соціології НАН України, у липні 2015 р. частка респондентів, які зазначили, що, на їхню думку, зараз люди найбільше бояться втратити роботу, зросла з 60,2 % у 2014 р. до 70,3 % у 2015 р. [14].

У зоні ризику виокремлюють три групи людей: молоді спеціалісти, люди з обмеженими можливостями або ментальними розладами та жінки.

Відсутність діалогу та спеціальних замовлень від певних галузей на кількість спеціалістів призводить до того, що все більше випускників ВНЗ або працюють не за фахом, або виїжджають за кордон. Щоб такого не траплялось, потенційні роботодавці мають вести діалог із провідними університетами та надавати «замовлення» на спеціалістів певної сфери.

Люди з обмеженими можливостями або з ментальними розладами часто не можуть отримати навіть гідної освіти, а в подальшому і робочого місця. По-перше, місто не пристосоване для комфортного пересування такого типу громадян, а перехід до дистанційної роботи відбувається дуже повільно і далеко не у всіх галузях.

Ставлення більшості до людей з обмеженими можливостями або ментальними розладами залишається насторожено-негативним. В українських реаліях мінімальна пенсія за інвалідністю зараз складає близько 1300 грн. на місяць, що є недостатнім для забезпечення навіть базових потреб [15]. Отримати роботу для них є життєвою

необхідністю. Між тим, за даними Міністерства соціальної політики, в Україні працевлаштовано приблизно 731 тисячу осіб з інвалідністю, а це тільки 30 % від їх загальної кількості. При цьому для 70 % працевлаштованих людей з інвалідністю не потрібно створювати додаткових умов.

Дискримінація за гендерною ознакою на роботі є також звичною в Україні. У лютому 2017 року сайт «rabota.ua» провів анонімне опитування щодо дискримінації на роботі. В опитуванні взяли участь близько 500 респондентів. Результати опитування досить невтішні: 57 % учасників опитування визнали, що у них був досвід дискримінації на роботі, 45,1 % вказали на стать як на мотив дискримінації в їхньому випадку, у 61 % учасників їхня боротьба проти дискримінації була безрезультативною, тільки 14 % можуть похвалитися тим, що їм вдалося відстояти свої права [16].

Дуже часто на співбесіді ставлять питання щодо життєвих обставин, відповіді на які можна використати для відмови: «коли ви плануєте народжувати дітей?», «чи є у вас місцева «прописка»? і т.п.». У такий спосіб роботодавці намагаються приховати свої упередження.

Заради справедливості треба відзначити, що держава намагається подолати дискримінацію при працевлаштуванні. Зокрема, прийнятий закон «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Крім того, статтею 11 Закону «Про зайнятість населення» заборонено в оголошеннях (рекламі) про вакансії зазначати обмеження щодо віку кандидатів, пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі, висувати вимоги, що надають перевагу одній із статей, а також

вимагати від осіб, які працевлаштовуються, надання відомостей про особисте життя. Окрім того, на сьогодні держава зобов'язує роботодавців не чинити перешкоди громадян віком від 45 років. У законі про пенсійне забезпечення встановлені квоти на працевлаштування людей старших за 45 років, які покликані побороти дискримінацію за віком. Адже нині людей віком близько 50 років беруть на роботу неохоче, а права на пенсію такі громадяни ще не мають [17].

Наступний вимір досліджуваного питання — мовна диференціація, яка в нашій країні пов'язана з регіональною. Вирішення «мовної дилеми» України криється у мовній толерантності, бажанні розуміти емоції і рацію іншої сторони. Найбільшу проблему становлять люди старшого віку, котрі народилися та виховувалися у Радянському Союзі і для яких українська мова відповідно до засвоєного радянського стереотипу є мовою сільської місцевості, неінтелігентної громади, меншини. Позиція таких людей зрозуміла: вони звикли розмовляти російською або суржилом, їм комфортно і головне, їх розуміють, тому вивчати якусь іншу мову вони не вважають за потрібне.

І якщо «перевиховання» українців старшого віку є непростим завданням, то українізація навчального процесу та дозвілля для дітей від садочка до університету має бути обов'язковою. Частка школярів, що здобувають освіту українською мовою, у 2014/15 році досягла 90,8 % і зростає за рік аж на 9 %. Проте, це зростання пов'язане перш за все з тим, що статистика більше не враховує шкіл на окупованих територіях. Реальне ж зростання числа учнів, що навчаються українською, становить десяті частки відсотка, а в деяких

областях цей показник навіть знизився. Найменше школярів навчаються українською мовою на Донеччині (59 %), найбільше — на Рівненщині (100 %) [18].

Окремі акти законодавства, прийняті у післяреволюційний період, містять норми, спрямовані на повернення українській мові належного суспільного статусу. Такою є, наприклад, норма Закону «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р., що визначає мовою вищої освіти українську мову. Однак для системного приведення законодавства у відповідність з Конституцією необхідне прийняття сучасного європейського мовного закону, який би належно захистив як українську мову, так і мови меншин і гарантував би функціонування української мови «на всій території України в усіх сферах суспільного життя», як це визначено статтею 10 Конституції України.

Під час опитування, яке проводила соціологічна група «Рейтинг», респондентів просили назвати три найважливіші проблеми для України та, окремо, особисто для них. Воєнні дії на Донбасі щоразу опинялися у топ-3. Однак якщо у відповідях про загальноукраїнські проблеми війна завжди на першому місці, то в особистому рейтингу (тема важлива особисто для окремої людини, а не країни в цілому) тільки на третьому. Окрім того, з липня 2015 р. до жовтня 2016 р. показники знизилися відповідно з 63 % до 53 % та з 45 % до 35 % [19]. Серед основних проблем, на які неодмінно вказують українці, — корупція в держорганах, безробіття і контроль за зростанням цін. Серед загальноукраїнських частіше стали згадувати соціальний захист бідних, низький рівень виробництва та злочинність. Серед особистих — падіння курсу гривні.

Вочевидь, такі відповіді є реакцією передусім на економічні негаразди.

Більшість державних службовців не проводять необхідну роботу для консолідації суспільства в умовах війни. До цієї роботи входить прийняття основних законів для функціонування демократичного суспільства, забезпечення та підтримка робочих місць та умов праці для усіх верств населення, визначення чіткого політичного курсу.

Соціальна нерівність не зумовлена якимось одним фактором, а є багатовимірною і виявляється у найрізноманітніших ланках суспільства та сферах суспільного життя: нерівність батьків і дітей, керівників і підлеглих, лідерів і послідовників — усе це способи організації суспільства, моделі впорядкування суспільних стосунків. Тобто, соціальна диференціація — це процес появи функціонально спеціалізованих інститутів і розподілу праці [20]. Адже люди завжди розуміли, що розподіл функцій і праці підвищує ефективність суспільства, тому в усіх суспільствах існує певний розподіл статусів і ролей. При цьому члени суспільства мають бути розподілені усередині соціальної структури так, щоб заповнювалися різні статуси і виконувалися відповідні ним ролі.

Соціальна диференціація стає такою собі основою соціальної градації — суспільних розшарувань, поділів [21]. Ті, хто перебувають у привілейованому становищі, намагаються зберегти свої переваги, а ті, хто займає нижче становище, хочуть змінити його на краще.

Нерівність властива для всіх типів людського суспільства. Нерівності, відтак, є потужним джерелом суспільної енергії, яке підживлює, стимулює позитивні суспільні процеси,

але й може призвести до неконтрольованого вибуху і суспільної катастрофи. Для нормального функціонування суспільства необхідне оптимальне поєднання всіх видів діяльності, але деякі з них, з точки зору суспільства є важливішими, ніж інші, тому в суспільстві завжди мають бути спеціальні механізми для заохочування тих людей, які виконують більш важливі функції, наприклад, через нерівномірність в оплаті праці, надання певних привілеїв тощо.

Науковці підкреслюють пряму залежність доступу до власності від доступу до влади. Від того, хто отримує контроль над значимими суспільними ресурсами, залежить характер формування еліт і характер розподілу соціального капіталу [22]. Звідси випливає потреба у сильному середньому класі, здатного ослабити поляризацію суспільства. Представники середнього класу, маючи власність і гідний життєвий рівень, не спокушаються лише на обіцянки, як це, на жаль, трапляється з біднішим прошарком суспільства, якому немає що втрачати, і тому він не задумується над наслідками своїх дій.

Соціальні прошарки сучасного українського суспільства не володіють закріпленими у законах привілеями і формально мають однакові політичні права [23]. Але діють чинники, за допомогою яких відбувається соціальний поділ. На процес розшарування українського суспільства, різке збідніння основної його частини, збагачення малочисельної групи та поляризацію значний вплив мали соціально-економічні трансформації, які відбулися в 90-х роках минулого століття. Так, через лібералізацію цін, проведену у 1992 р., доходи населення різко скоротилися, виникла велика різниця між мінімальною та середньою заробітною платою, різко

впала купівельна спроможність доходів населення (близько 70 % бюджету домогосподарство витрачало на придбання їжі) [24]. Перехід до ринкових засад економіки спричинив масове безробіття, що, в свою чергу, стало причиною зростання соціального хаосу та злочинності, загального падіння моралі («вмінням за будь-яких обставин заробити гроші») тощо. Ці та інші зміни не дали змоги сформуватися в Україні середньому класу як гаранту соціально-економічної стабільності, а, навпаки, тільки підживлювали зростання напруги між полюсами бідних та багатих, поглиблювали прірву у нерівномірності розподілу доходів та доступі до суспільно-економічних благ.

Важливим елементом, що характеризує належність до середнього класу, є можливість отримувати та удосконалювати професійні знання. В Україні 53 % опитаних вважають, що їх професійні знання потрібні і будуть застосовуватись у найближчі 5 років [25]. Однак у працівників немає достатньої мотивації для підвищення професійного рівня у зв'язку із відсутністю прямої залежності між рівнем професійної освіти і рівнем оплати праці.

За деякими експертними оцінками, отриманими в ході моделювання рівня доходів населення, реальний рівень диференціації українського суспільства знаходиться на позначці майже 50 % [26]. Саме нерівність у доходах є сьогоденною невід'ємною характеристикою українського суспільства. Вже понад десятиліття зберігається не тільки суттєвий розрив між різними майновими групами, а й значна «відірваність» за рівнем матеріальної забезпеченості представників найзаможнішої групи населення від решти. Доволі високі показники

диференціації українського суспільства свідчать про істотну поляризацію суспільства. Порівняно з показниками більшості Європейських країн основні показники диференціації в Україні не перебувають у межах середніх значень, що є свідченням існування складних проблем, які мають викликати суспільне занепокоєння.

Як зауважують О. Хомра та Т. Русанова, в основі критеріїв соціальної безпеки повинні бути «...порогові значення — граничні величини, вихід за межі яких перешкоджає нормальному перебігу соціальних процесів і призводить до формування негативних руйнівних тенденцій у забезпеченні соціальної безпеки» [27]. Наша країна наблизилася саме до такого порогового значення. Так, низький рівень демографічної безпеки репрезентований коефіцієнтом природного зменшення населення. В Україні залишається суттєвим перевищення кількості померлих над народженими: на 100 померлих — 57 народжених [28].

Як правило, загрозу становить не лише саме явище, а насамперед системні чинники, що його зумовлюють й призводять до неефективності впровадження державної соціальної політики, невідповідності між визначеними соціальними пріоритетами та ходом реформування економіки країни.

Одним із беззаперечних аргументів для формування соціального ринкового господарства та євроінтеграції у більшості населення країн з перехідною економікою виступає високий рівень добробуту та ефективна система соціального захисту, що існує в розвинутих країнах.

Питання зміни переконань українців після 2014 року, що поділив історію держави на «до» та «після», досить активно обговорюється в українському суспільстві. Залишається

актуальною небезпека виникнення та поглиблення конфліктів у суспільстві на ґрунті помітних розбіжностей між мешканцями різних регіонів, пов'язаних із вибором на пряму подальшого геополітичного розвитку держави, відновленням територіальної цілісності України та вибором моделей співіснування з жителями окупованих регіонів, досягненням примирення та порозуміння.

Для покращення ситуації та привертання уваги до проблем соціальної диференціації суспільства експерти радять здійснити ряд заходів, серед яких будуть, перш за все, розробка адекватної сучасним реаліям нормативно-правової бази [29], а також створення інформаційно-консультативних компаній на місцевому рівні з метою ознайомлення людей з їх правами та обов'язками. Більш глобальною задачею можна вважати створення сприятливого інвестиційного мікроклімату для вкладення іноземного капіталу в економіку. Для цього дуже важливою є підтримка саме центральної верхівки влади та правильна політика у даному векторі. Такі дії будуть сприяти формуванню нового типу економічного світогляду сучасного громадянина, зможуть обмежити вплив монопольних утворень і зменшити тиск на малі підприємства, зменшити соціальну прірву у країні.

Наразі перед урядом України стоїть важливе питання подальшого здійснення соціального, економічного, демографічного розвитку держави, тобто реформування законодавчо-нормативної бази соціального забезпечення населення відповідно до стандартів, на які націлений євроінтеграційний вектор. Тим більше, що «Оскільки держава як соціально-політичний інститут виникає, насамперед,

для задоволення загальносоціальних потреб суспільства, то соціальна функція держави є стрижневою, визначальною в діяльності державного апарату. Це означає, що найкращою буде така держава, в якій якнайповніше задовольняються загальносоціальні потреби» [30].

Політика держави з питань соціального захисту формується, в першу чергу, на законодавчому рівні. За роки незалежності України прийнято значну кількість законів України, указів Президента та інших нормативно-правових актів із питань соціального захисту населення України. На сьогодні правовий простір у цій сфері регулюється більше ніж двомастами нормативно-правовими актами, серед яких закони України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991 р.), «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (2003 р.), «Про статус та соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (1991 р.), «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (2001 р.), «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (1993 р.), «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (2000 р.), «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» (2000 р.) та інші [31].

Зараз діяльність українського уряду спрямована на проведення комплексу заходів та реформ, які б сприяли позиціонуванню України як держави, де рівень життя українців відповідав стандартам Євросоюзу. Серед найбільш гострих проблем — пенсійне забезпечення, щодо якого прийнято закон № 6614 про пенсійну реформу [32], прийнятий Верховною Радою України 3 жовтня 2017 р. Складовою частиною пенсійної реформи є обов'язкове осучаснення

пенсій, тобто їх перерахунок відповідно до зростання середньої заробітної плати, з якої сплачуються внески. Уряд пропонує з 1 жовтня 2017 р. перерахувати раніше призначені пенсії із використанням показника середньої заробітної плати на рівні 37 64,40 грн.

Важливим рішенням є посилення ролі страхового стажу для визначення права на пенсію і можливість одноразової сплати страхових внесків. Також передбачене скасування обмеження виплати пенсій для пенсіонерів, які працюють, і солідарної пенсійної системи невластивих видатків. Крім того, нова реформа надає гарантії для інвалідів із дитинства, дітей-інвалідів, пенсіонерів, які не мають повного стажу, і осіб, які не мають права на пенсію.

Запропонований Кабінетом міністрів України законопроект № 6614 від 22 червня 2017 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій», який розроблявся більше року Міністерством соціальної політики України, не вирішує найбільшої проблеми солідарної системи пенсійного страхування в Україні, а саме, цей законопроект не передбачає скасування однієї з форм пенсійної несправедливості, внаслідок якої для більшості звичайних «чорних» українських громадян кожен місяць їхньої офіційної роботи після 1 липня 2000 р. впливає не на збільшення, а на... зменшення розміру майбутньої пенсії. Запропонований урядовим законопроектом механізм «осучаснення» пенсій разом із зниженням величини оцінки одного року страхового стажу з 1,35 до 1 % призведе до цілковитої катастрофи солідарної пенсійної системи в Україні і викличе величезну хвилю невдоволення мільйонів звичайних українських пенсіонерів.

А запропоноване Урядом з 1 січня 2018 р. одноразове (без перехідного періоду) підвищення необхідного страхового стажу для призначення пенсій за віком з 15-ти до 25-ти років з наступним щорічним підвищенням до 35-ти років стане величезним стресом для мільйонів українців передпенсійного віку і втратою ними надії на забезпечення в старості. Крім того, ухвалення вказаного урядового законопроекту не призведе до повного скасування пенсійних привілеїв та припинення ганебного поділу українців на звичайних «чорних» та привілейованих «білих» пенсіонерів [33].

В Україні у 2000 році було прийнято Закон «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [34], у якому зазначено, що основні державні соціальні гарантії встановлюються з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. Державні соціальні гарантії — встановленні законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановленні законодавчо, що забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму.

Основні соціальні гарантії в Україні :

- мінімальний розмір заробітної плати,
- мінімальний розмір пенсій за віком,
- мінімальний розмір заробітної плати робітників різної кваліфікації в установах та організаціях, що фінансуються з бюджетів усіх рівнів,
- стипендії учням професійно-технічних та вищих навчальних закладів,

- індексація доходів населення з метою підтримання достатнього життєвого рівня громадян та купівельної спроможності їх доходів під час зростання цін,
- забезпечення пільгових умов задоволення потреб у товарах і послугах окремим категоріям громадян, які потребують соціальної підтримки.

Ухвалити новий Трудовий кодекс в Україні намагаються щонайменше протягом останніх 15 років [35]. За останньою інформацією, уряд бажає внести до Трудового кодексу такі зміни: право працедавців законно слідкувати за робочим процесом своїх підлеглих, використовувати відеокамери, диктофони та інші технічні засоби (щоправда, лише після попередження); тестування і конкурси під час найму.

Проект нового ТКУ обіцяє українцям і певні покращення. Зокрема, деякі люди зможуть працювати вдома. Також якщо роботодавець невчасно виплачуватиме своїм працівникам зарплату, гарантійні або компенсаційні виплати, то він змушений буде сплатити їм пеню. Розмір такої компенсації залежатиме від подвійної ставки НБУ у розрахунку на рік за кожний день затримки. Позитивною новацією є і введення окремої норми, яка регулює оплату праці в разі виконання понаднормових робіт і роботи в понаднормовий час, збільшення тривалості щорічної оплачуваної відпустки.

28 вересня 2017 року набув чинності новий Закон України «Про освіту» [36]. Основні зміни в освітньому законодавстві України: повернення до 12-річної освіти, можливість шкільної автономії шляхом розроблення освітніх програм за умови регулювання їх Міносвіти, навчання для вчителів не менше 150 годин упродовж 5 років, яке сплачується державою

або місцевими органами влади, легалізація платних уроків, гарантування права на освіту для осіб з особливими потребами.

Найбільші суперечки викликала 7 стаття про мову навчання, яка передбачає обов'язкове навчання державною мовою протягом усього шкільного курсу та суттєве збільшення викладання предметів українською мовою для національних меншин. У Європі, особливо в прикордонних до України країнах, зокрема в Угорщині та Румунії, дане положення викликало гостру критику.

19 жовтня 2017 р. Верховна рада ухвалила також законопроект про медичну реформу. Нова медична реформа передбачає зміну моделі фінансування. Серед ключових пунктів ухваленого закону: страхова медицина, плата лікарям за надані послуги, вибір сімейного лікаря та міжнародні протоколи лікування.

Реформа передбачає створення системи державного соціального медичного страхування. Застраховані особи можуть отримати медичні послуги та ліки повністю або частково за рахунок коштів державного солідарного медичного страхування в закладах охорони здоров'я будь-якої форми власності та в осіб-підприємців.

У Законі «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» робиться акцент на загальні принципи рівності та недискримінації закріплені Конституцією України. Так, стаття 24 Конституції говорить: «Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження,

майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [37].

Крім того, закон «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» містить узагальнююче визначення поняття «дискримінація», подає чіткі визначення її ключових форм та забороняє будь-які форми дискримінації стосовно відкритого переліку індивідуальних і групових ознак.

Як повідомляє сайт ВРУ, «зміни і доповнення внесено до законів «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», та «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», до Цивільного процесуального кодексу України з метою врахування міжнародних стандартів та рекомендацій у сфері захисту прав та свобод людини і громадянина, а також зауважень, висловлених міжнародними експертами до базового закону про дискримінацію. Щоправда, було обійдено мовчаниною питання дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності особи. Згодом, 12 листопада 2015 р., Верховна рада України прийняла поправку до Трудового кодексу про заборону дискримінації секс-меншин, хоча на сайт Верховної ради інформацію про цю поправку так і не внесли.

Наполягаючи на недосконалості законодавчого забезпечення права на соціальний захист, не маємо на увазі недостатню кількість законів. Навпаки, існує занадто багато законів та підзаконних нормативно-правових актів, які нерідко суперечать один одному.

Проаналізувавши соціальну диференціацію на теренах України на даний час, можна зробити такі висновки:

- громадяни України негативно налаштовані щодо існуючої влади, ситуації, режиму;

- більшість населення незадоволена існуючим ходом справ; невдоволення поки що не виливається у масштабні протестні виступи, однак негативний потенціал накопичується;

- населення України вкрай неоднорідне за всіма показниками, що негативно позначається на формуванні національних ідентичностей;

- різноманітні погляди та переконання населення наразі ведуть до послаблення держави, її вразливості до дії зовнішніх чинників, а також загального непевного стану на зовнішній арені.

Головним завданням соціальної держави є втілення основних принципів: загального добробуту, соціальної справедливості, солідарності, соціальної безпеки. Необхідною умовою ефективного функціонування соціальної держави є реалізація соціальної відповідальності всіх її суб'єктів.

Основними напрямками державного правового регулювання мають бути, згідно пропозицій фахівців, удосконалення чинного законодавства України, внесення змін і доповнень, необхідних для приведення його у відповідність з основними положеннями та принципами соціальної держави; впровадження попередньої наукової і суспільної експертизи проектів законів та інших нормативних актів з позицій їхньої відповідності соціальним вимогам; забезпечення реалізації системи державних соціальних стандартів та соціальних гарантій, які визначені Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії»; підвищення правового статусу соціального партнерства, як одного з важливих інструментів реалізації основних завдань соціальної держави [38].

Актуалізація питання регуляції державою соціальної сфери обумовлена кардинальними змінами, характерними для розвитку всіх складових сучасного суспільства. Адже саме державне управління сьогодні являє собою важливий вид людської діяльності. Результатом його функціонування є забезпечення збереження та розвитку суспільства. Від того, як якісно держава здатна регулювати соціальну сферу залежить успішний розвиток практично всіх суспільних підсистем і структур суспільства, реалізація інтересів і можливостей людей, їх безпека і майбутнє [39]. Завдання держави також прослідковується і в управленні змінами, яке розглядається як інструмент, що приводить до поліпшення якості життя населення. Для впливу на означені процеси і функціонує регулятивна функція держави.

Участь України в загальносвітовому цивілізаційному процесі зумовлює необхідність пошуку владою справедливого суспільного устрою, встановлення ефективного балансу між державою та індивідом. Це є однією з головних проблем регулятивної політики соціальної сфери, оскільки у глобалізованому світі третього тисячоліття лише ефективна реалізація людського потенціалу може дати Україні шанс відбутися як незалежній цивілізованій державі.

Демократичні перетворення в системі суспільних відносин, залучення громадян до процесу розробки і прийняття рішень не означають зменшення ролі держави як регулюючого фактору і не знімають з неї відповідальність за політичну стабільність і безпеку життєдіяльності населення країни. Загалом сама концепція відповідальності дозволяє здійснити найбільш точний підхід для регулювання та зміни вектору дії держави, спрямування її ресурсних

потенціалів з урахуванням співвіднесення політичних трендів зі існуючими проблемами нерівності. По-друге, право на гідний рівень добробуту кожен працездатний індивід може мати тільки в тому випадку, якщо він виконує свої обов'язки громадянина, зокрема в частині здійснення трудової діяльності.

Вирішення проблем регуляції соціальної сфери, що постають на шляху демократичних перетворень українського суспільства, має спиратись на європейську систему цінностей. Демонструючи проєвропейське прагнення, Україна започаткувала процес змін, покладаючи в основу свого подальшого розвитку інтереси людини і втілення в життя ідеалів і принципів, котрі є спільним надбанням країн — членів Ради Європи, які йдуть шляхом економічного та соціального прогресу, збереження та подальшого здійснення прав людини та основних свобод [40]. Перш за все, це стосується пошуку оптимальних співвідношень регулятивних дій держави, дослідження їхньої природи, мети та наслідків для розвитку суспільства.

Зміна політичних форм регулювання є актуальним трансформаційним процесом, що притаманний не лише українським та європейським країнам, а стає глобальною ознакою [41]. Інституційні й політичні регуляторні трансформаційні процеси спостерігаються в усіх розвинених капіталістичних суспільствах. У контексті глобалізації відбуваються глибокі зміни у технології, формах виробництва, організації держави, окреслюються інші цілі, критерії та механізми державного втручання.

Раніше в Україні регулятивний механізм соціальної сфери характеризувався відсутністю національної стратегії.

По суті, держава зняла з себе відповідальність за ті соціальні процеси, що відбуваються в суспільстві, за формування соціальних відносин між різними соціальними групами, за створення національного соціального капіталу, за соціокультурний розвиток громадян і підвищення якості їхнього життя. Разом з тим, держава покликана своєю соціальною політикою інтегрувати цілі різних суб'єктів, підпорядковувати їхню діяльність загальносуспільним цілям, спрямованим на задоволення потреб більшості населення в соціальному прогресі.

Звідси, регулятивна функція держави, зважаючи на свій зміст та ціль, виконує завдання, які мають на меті консолідувати суспільство та створити максимально сприятливу атмосферу для комфортного життя.

Для досягнення найбільш ефективної регуляції у соціальній сфері ми могли б зацентрувати свою увагу на таких факторах, як відповідність мети діяльності системи державного управління очікуванням суспільства. Окрім того варто звернути увагу на позитивну тенденцію у забезпеченні прозорості діяльності системи державного управління (е-декларації і т. д.) та загальне удосконалення організаційно-правової бази діяльності системи державного управління з урахуванням факторів глобалізації та міжнаціональної інтеграції.

Реалізація регулюючої функції держави по забезпеченню соціально-гуманітарного розвитку суспільства, політичної стабільності, безпеки життєдіяльності громадян має здійснюватися за допомогою соціальних інститутів на різних організаційних рівнях [42], але особлива роль в їх реалізації належить органам державного управління та місцевого

самоврядування, професіоналізм, майстерність і креатив яких є важливим ресурсом управління змінами.

В Україні донині існує доволі істотне розшарування суспільства за рівнем матеріального добробуту. Основною його причиною залишається нерівність у розподілі доходів між членами суспільства, що підживлює соціальну напругу між групами «бідні» та «заможні». При цьому заможні віддалилися не тільки від бідних, що є логічним, а й від середнього класу, оскільки їх доходи зростають більш швидкими темпами, ніж у інших. Проведення ж порівнянь доходів та витрат свідчить про наявність «тіньових джерел». На даний момент регулююча функція держави у сфері доходів населення не є достатньо результативною. Причина цьому в усталених механізмах функціонування багатьох сфер життя, в обмеженості державних коштів, у недостатніх управлінських інноваціях [43]. З іншого боку, саме інновації мають дати той поштовх, який в майбутньому повинен змінити механізми роботи економічної, політичної, соціальної та інших сфер життя, і, якщо не сприяти зниженню розшарування населення в суспільстві, то принаймні зробити його правовим та достатнім задля забезпечення соціального розвитку держави. Звісно, певний позитивний ефект від інновацій щодо диференціації українського суспільства нині вже прослідковується, насамперед через підвищення ролі та ефективності інноваційного способу мислення [44]. Проте рушійний фактор політики держави у цій галузі має бути більш новаторським.

До засобів впливу держави на розвиток соціальної сфери відносяться: правове забезпечення соціального захисту населення, прийняття відповідних законодавчих

та нормативних актів; прямі державні витрати із бюджетів різних рівнів на фінансування соціальної сфери (розвиток освіти, науки, медичне обслуговування, охорона навколишнього середовища тощо); соціальні трансферти у вигляді різного роду соціальних субсидій; впровадження ефективної прогресивної системи оподаткування індивідуальних грошових доходів населення; прогнозування стану загальнонаціональних і регіональних ринків праці; створення мережі центрів служб зайнятості й бірж праці; встановлення соціальних і екологічних нормативів і стандартів; контроль за їх дотриманням; державні програми з вирішення конкретних соціальних проблем (боротьба з бідністю, освітні, медичні, екологічні та інші); державний вплив на ціни та ціноутворення; обов'язкове соціальне страхування в різних формах; пенсійне забезпечення; розвиток державного сектору економіки та виробництво суспільних товарів і послуг; підготовка та перепідготовка кадрів; організація оплачуваних громадських робіт; соціальне партнерство.

Соціальна політика безпосередньо пов'язана з людиною та її особистими інтересами. Тому, приймаючи рішення соціального спрямування щодо управління трудовим потенціалом суспільства, керівництво держави несе високу суспільну відповідальність. Повного узгодження суспільних і особистих інтересів можна досягнути лише через реалізацію багатьох соціальних рішень. Такі рішення мають приймати керівники усіх рівнів управління.

Зазвичай найголовнішою проблемою здійснення соціальної політики, яка, як правило, і визначає межі її здійснення, є проблема фінансування соціальних витрат. Згідно зі світовою практикою, джерелами прямого та непрямого

фінансування соціальної сфери є безпосередні бюджетні видатки, «податкові видатки» у вигляді пільг, відшкодувань, відстрочок, страхові внески до державних та недержавних страхових фондів, усупільнення коштів підприємств у вигляді їх зобов'язання щодо виконання соціальних функцій, благодійність приватних осіб, фірм та організацій, громадські ініціативи — різного роду фонди та збори, особисті кошти та зобов'язання громадян; кредити, надання державного майна для функціонування соціальної сфери, використання державної інфраструктури тощо.

При складанні соціального бюджету в Україні за джерелом фінансових надходжень соціальні витрати поділяються на три групи:

1. Витрати, що фінансуються за рахунок бюджетних виплат (пільги ветеранам війни та праці, кошти на виплату щорічної разової допомоги ветеранам війни, соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям з дітьми, інші види соціального захисту, житлові субсидії, охорона здоров'я, витрати, пов'язані з ліквідацією аварії на ЧАЕС).

2. Витрати, що фінансуються за рахунок страхових внесків (короткотермінові допомоги Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, витрати Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, витрати Фонду страхування від нещасних випадків на виробництві).

3. Видатки з різних джерел (видатки Фонду соціального захисту інвалідів за рахунок Державного бюджету і, частково, платежів підприємств, пенсії та короткострокові допомоги з Пенсійного фонду за рахунок пенсійних страхових внесків).

На даний момент Україна потребує нової моделі соціальної політики, яка б повною мірою забезпечувала потреби населення у соціальному захисті. При цьому необхідно враховувати досвід інших країн, хоча і копіюючи їх.

Визначальна лінія соціального забезпечення періоду реформування полягає в створенні системи допомоги не лише для осіб літнього віку і нездатних заявити про себе на ринку праці, а й для широких верств населення з низькими доходами, але в межах схеми, яке може фінансово підтримуватися. Досвід демонструє, що політика соціального захисту малозабезпеченого, але працездатного населення має тимчасовий характер. Різні види часткового субсидування, зусилля, спрямовані на скорочення безробіття, є, з одного боку, наслідками, а з іншого боку — необхідністю перехідної економіки. Від тимчасових заходів потрібно поступово відмовлятися у міру того, як набирають силу і швидкість ринкові механізми, оскільки дія цих заходів пов'язана із втручанням держави в процес ціноутворення і в ринок праці.

У контексті зазначеного пасивність та фінансова неспроможність існуючої соціальної політики обумовлюється надмірно великою кількістю цілей і малою кількістю засобів їх досягнення.

Вітчизняні соціальні програми та стратегії, які розроблялись в рамках соціальної політики в останні роки, втрачають свою актуальність та доцільність в контексті нового глобального виклику — економічної кризи, внаслідок якої обмежуються ресурси, загострюються і без того перманентні проблеми оплати праці, безробіття, підтримки вразливих категорій населення тощо. Зміна соціально-економічного

простору на сучасному етапі ставить перед соціальною політикою набагато складніші завдання, ніж навіть кілька років тому. Тому визначення ролі та можливостей соціальної політики як інструменту пом'якшення соціальної нерівності в умовах соціально-економічної кризи, розробка напрямів та соціальних стратегій пом'якшення соціальної нерівності є надзвичайно актуальним завданням.

Щодо соціальної диференціації, хотілося б зазначити, що вона теж потребує заходів щодо її згладжування. Це є пріоритетом соціальної політики разом з формуванням «середньої верстви населення». Реалізація цієї мети передбачає, по-перше, політику сприяння економічному зростанню та підвищенню на цій основі платоспроможного попиту. По-друге, треба реформувати систему надання соціальних виплат громадянам на підставі адресної соціальної допомоги бідним і малозабезпеченим громадянам, скасувати пільги забезпеченим і працюючим громадянам, суттєво змінити систему соціального та пенсійного страхування, удосконалити та посилити діяльність служб соціального захисту для боротьби з бідністю.

Підсумовуючи, варто зазначити, що сьогодні в Україні існують серйозні невирішені проблеми у соціальній сфері, такі як низький рівень зайнятості і масовий характер безробіття; бідність; незадовільний рівень пенсій, а також посилення диференціації суспільства, що провокують виклики національній безпеці держави. Недостатність засобів соціальної політики обумовлена слабко розвинутою ринковою інфраструктурою, відсутністю традицій регулювання ринкової економіки, недовірою населення до державних інституцій.

Прийнятим урядом реформам закидають популізм. Запропоновані законопроекти експерти називають радше тактичними, аніж стратегічними. Наприклад, пенсійна модель, безумовно, матиме позитивний вплив на зuboжілих українських пенсіонерів зараз, проте вона дуже ускладнить життя майбутнім пенсіонерам.

Визначальна лінія соціального забезпечення періоду реформування полягає в створенні системи допомоги не лише для осіб літнього віку і нездатних заявити про себе на ринку праці, а й для широких верств населення з низькими доходами, але в межах схеми, яку можливо фінансово підтримати.

Важливо звернути увагу на комунікаційні проблеми у період реформування, які не дають повного розуміння впроваджених законів, а також понижує довіру громадян до урядових рішень. Уникнути цього можна, супроводжуючи зміни у законодавстві PR-кампаніями, які б охоплювали пресу, електронні портали та телебачення. Належне інформування громадськості, розуміння нею причини та мотиви прийнятих реформ краще сприяли б розвитку соціальної політики України.

Нині в Україні спостерігається тенденція руйнації системи соціальної політики в цілому. Країна знаходиться в нестабільному стані як в економіці (закордонні кредити, монополізація економіки, неефективний розподіл фінансових потоків, «чорні» заробітні плати, корупція), так і в соціальній сфері (обсяг коштів, які спрямовуються на соціальний захист населення, залежить від фінансових надходжень до бюджету держави). Через економічну кризу держава

не здатна забезпечити соціальний захист населення на належному рівні.

Загалом Система соціального забезпечення в Україні не відповідає загальноприйнятим світовим вимогам необхідного рівня соціального захисту населення. Причиною цього є поглиблена соціально-економічна криза і недоліки у системі соціальної допомоги громадянам.

Сьогодні Україна перебуває в умовах незадовільної соціальної безпеки, низького рівня добробуту громадян та постійного пониження життєвого рівня населення. Основною причиною таких негативних явищ є різке розшарування індивідів і груп згори до низу горизонтальними стратами за ознаками нерівності в прибутках, власності, рівні освіти, обсягу влади, професійному престижі та стилі життя [45]. Неефективне регулювання державою соціальної сфери призводить до загроз національній безпеці України та створює низку викликів, які потребують нагального вирішення.

Серед найбільш важливих точок ризику експерти називають: неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; кризу системи охорони здоров'я і соціального захисту населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб; загострення демографічної кризи; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації суспільства.

Питання великої деформації за величиною доходів найгостріше впливає на соціальну рівновагу. Для бідних

відчуження від держави пов'язане зі згортанням її соціальних функцій, передусім безкоштовного медичного обслуговування та освіти [46].

Загострює ситуацію анексія Криму, бойові дії на сході і масштабна внутрішня міграція майже 2-х мільйонів вимушених переселенців (суб'єкти «раптової бідності»). За версією американського ділового видання Bloomberg, Україна у 2017 р. залишається в десятці найбідніших країн і майже 60 % населення перебуває за межею бідності. Під час презентації звіту ПРООН щодо людського розвитку представник програми розвитку ООН в Україні Ніл Уокер вказав також 2,8 млн людей з інвалідністю, на 60 % населення, що перебуває нижче межі бідності [47].

Законодавча база щодо соціального захисту потребує певної систематизації (кодифікації) для полегшення роботи з нею, а також необхідно, щоб Україна ратифікувала лише ті міжнародні правові акти, статті яких вона зможе реалізовувати. Системі соціального забезпечення в Україні необхідна модернізація, потрібно співпрацювати з іноземними фондами, створювати і підтримувати національні організації і фонди, які здійснюють соціальне забезпечення населення. Вдосконалення соціальної сфери необхідно починати з інформаційної просвіти, щоб громадяни України знали свої права та зобов'язання країни перед ними. Підвищити ефективність функціонування системи соціального забезпечення в Україні можна за допомогою закордонного досвіду, але підлаштувавши його до ментальної свідомості населення України. Реформувати систему соціального забезпечення необхідно на всіх рівнях, починаючи з напрямків соціальної політики.

Населення України вкрай неоднорідне за всіма показниками, що не може позитивним чином впливати на загальний розвиток та успіх країни; різноманітні погляди та переконання населення наразі ведуть до послаблення держави, її вразливості до дії зовнішніх чинників, а також загального непевного стану на зовнішній арені (так як процес руйнування йде зсередини); наразі соціальна диференціація не діє на благо України та не сприяє її розвитку, адже розриви між різними класами занадто значущі.

Список використаних джерел

1. Політика становлення середнього класу // Про зовнішнє і внутрішнє становище України у 2010 році: Послання Президента до Верховної Ради України. — Київ, НАДУ, 2010. — С. 104–121.
2. Зануда А. Средний класс в Украине: немногочисленный и невлиятельный. — 2013. — 5 июня // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/ukraine_in_russian/2013/06/130605_ru_s_ukraine_middle_class.
3. Близько 60 % українців живуть за межею бідності — ООН. — 2017. — 30 березня. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.unian.ua/society/1850746-blizko-60-ukrajintsiv-jivut-za-mejeju-bidnosti-oon.html>.
4. Бабак І. Регіональна нерівність життя українського населення: соціальний вимір // Психологія і суспільство: Український науково-економічний та соціально-психологічний часопис. — 2009. — № 3.

5. Інноваційний розвиток в Україні: наявний потенціал і ключові проблеми його реалізації. Аналітична доповідь центру О. Разумкова // Національна безпека і оборона. — 2004. — № 7. — С. 11.

6. Блерта Чела. Индекс людського розвитку: Україна падає, що робити. В Україні протягом 1990–2015 років валовий національний дохід на душу населення впав на 31,9 %. Вихід один: реформи. — 2017. — 13 квітня // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwj3hOer7bzXAhVHOpoKHYn1AiMQFggmMAA&url=https%3A%2F%2Fwww.epravda.com.ua%2Fcolumn%2F2017%2F04%2F13%2F623821%2F&usg=AOvVaw2o6P_hctn5OmkL-nBl7Ikf.

7. Опитування: 68 % громадян України вважають рідною мовою українську. — 2017. — 12 квітня / Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/>.

8. Протестные настроения в Украине возросли: опрос. — 2016. — 24 мая // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://news.liga.net/news/politics/10869654-protestnye_nastroeniya_v_ukraine_vozrosli_opros.htm.

9. Політолог: Протестні настрої в суспільстві роблять Рабіновича і партію «За життя» фаворитами наступних виборів. — 2017. — 20 квітня // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ednist.info/news/60735>.

10. Более 90 % граждан считают себя этническими украинцами. — 2017. — 19 апреля // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zn.ua/UKRAINE/>

bole-90-grazhdan-schitayut-sebya-etnicheskimi-ukraincami-245309_.html.

11. В мире иллюзий: Почему гендерное равенство в Украине — это фантастика // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://womo.ua/v-mire-illyuziy-pochemu-gendernoe-ravenstvo-v-ukraine-eto-fantaziya/>.

12. Судя по еврейтингу равноправия, геем в Украине живется непросто // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://strana.ua/news/12385-ukrainu-popala-v-shesterku-s-konca-v-evropejskom-rejtinge-ravnopraviya-lgbt-menshinstv.html>.

13. Бойко М. Україна без українців: до чого призведе заробітчанство // Вголос. — 2017. — 4 жовтня // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiJ4YrH6bzXAhXnJJoKHZrqD8YQFggmMAA&url=http%3A%2F%2Fvgolos.com.ua%2Farticles%2Fukraina-bez-ukraintiv-do-chogo-pryzvede-zarobitchanstvo_284902.html&usg=AOvVaw3flgWvXQVjyDWRjk0YaDL-

14. Яценко Л. Д. Ризикогенні фактори соціальної напруженості в Україні / Л. Д. Яценко, О. О. Коломієць, К. О. Ковязіна // Національний інститут стратегічних досліджень // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/soc_napruzh-b1dbb.pdf.

15. Дожити до пенсії: розмір виплат і тривалість життя пенсіонерів в Україні та світі / Слово і Діло. — 2017 — № 21 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.slovoidilo.ua/2017/04/21/infografika/suspilstvo/dozhyty-pensiyi-rozmir-vyplat-tryvalist-zhyttya-pensioneriv-ukrayinita-sviti>.

16. Як уникнути дискримінації під час пошуку роботи. Коаліція з протидії дискримінації в Україні // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://discrimi.net/more/articles/discrimination-work>.

17. Держава зобов'яже роботодавців бати на роботу людей віком від 45 років — Рева. — 2017. — 13 жовтня / Право на владу: політичне ток-шоу // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://tsn.ua/video/video-novini/derzhava-zobov-yazhe-robotodavciv-brati-na-robotu-lyudey-vikom-vid-45-rokiv-reva.html>.

18. Аналітичний огляд «Становище української мови в 2014–2015 роках» / MediaSapiens. — 2015 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/research/analitichniy_oglyad_stanovische_ukrainskoi_movi_v_20142015_rokakh/.

19. Голуб А. Порівняно з 2013-м / Андрій Голуб // Український тиждень // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/180947>.

20. Новые социальные неравенства / Под. ред. С. А. Макеева. — Київ, 2006. — С. 355.

21. Танчин І. Соціологія: Навч. посіб. / І. Танчин. — Львів, 2005. — С. 360.

22. Сьомій С. Н., Остроухов В.Б. Небезпечна прірва між багатими і бідними // Політика і час. — 2007. — № 12. — С. 27.

23. Оксамитна С. М. Освітня нерівність: вплив соціального походження в інституційному контексті сучасної України / С. М. Оксамитна // Наукові студії Львівського соціологічного форуму «Традиції та інновації в соціології»: Збірник наукових праць. — Дрогобич, 2009. — С. 45.

24. Нерівність в Україні: масштаби та можливості впливу / за ред. Е. М. Лібанової. — Київ, 2012. — С. 404.

25. Інноваційний розвиток в Україні: наявний потенціал і ключові проблеми його реалізації. Аналітична доповідь центру О. Разумкова // Національна безпека і оборона. — 2004. — № 7. — С. 13.

26. Сіденко В.Р. Основні показники економічного та соціального розвитку України// Економіст. — 2008. — № 1. — С. 23; 27; Дані досліджень інтернет-аудиторії України — 2017 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://inau.ua/proekty/d-oslidzhennya-internet-audytoryyi/>.

27. Хомра О. У. Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії / О. У. Хомра, Т. Є. Русанова // Стратегічна панорама. — 2005 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/book/title.htm>.

28. В Україні кількість померлих істотно перевищує кількість народжених. Держстат. — 2017. — 19 квітня // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://health.unian.ua/country/1882274-v-ukrajini-kilkist-pomerlih-istotno-perevischue-kilkist-narodjenih-derjstat.html>.

29. Європейська інтеграція / уклад.: М. Яхтенфукс, Б. Колір-Кох ; пер. з нім.. — Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2007. — 394 с.

30. Соціальні функції держави як фундаментальна категорія державно-управлінської науки // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2011-4/doc/1/01.pdf>.

31. Джерела права соціального забезпечення // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://buklib.net/books/22856/>.

32. ЗАКОН УКРАЇНИ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення пенсій» // [Електронний ресурс]. — 2017. — Режим доступу до ресурсу: <http://pensii2017.info/show/osuchasnennia-pensii-1>.

33. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо встановлення справедливого порядку обчислення пенсії, запровадження єдиних принципів нарахування пенсій та скасування привілеїв у пенсійному забезпеченні» // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62221&pf35401=428770>.

34. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» // Відомості Верховної Ради України 2000. – N 48. — ст.409 // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwj33vrzi7rXAhWnNpoKHTYqBL0QFggrMAE&url=http%3A%2F%2Ffirbis-nbu.gov.ua%2Fcgi-bin%2Ffirbis_nbu%2Fcgirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2Fstvttp_2014_2_74.pdf&usg=AOvVaw07hvyO161yzkDYozqJLzRv

35. Перевозицкова Т. Новий Трудовий Кодекс: головні плюси та мінуси. 2017. — 2 червня // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://tsn.ua/blogi/themes/law/noviy-trudoviy-kodeks-golovni-plyusi-ta-minusi-939033>.

36. Крамарчук О. Закону «Про освіту» не змінюватимуть // Урядовий кур'єр. — 2017. — 14 листопада // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/zakonu-pro-osvitu-ne-zminyuvatimut/>.

37. ЗАКОН УКРАЇНИ про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.

38. Дементов В.О. Механізми регулювання соціальної сфери в соціальній державі // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2009-1/doc/2/11.pdf>.

39. Сурмін Ю. П. Методологія галузі науки «Державне управління» : Моногр. / Ю. П. Сурмін — Київ, 2012. — С. 139.

40. Європейська соціальна хартія [від 3 трав. 1996 р.] // Бюл. Законодавства і юрид. практики України. — 2006 — № 7.

41. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [від 4 листоп. 1950 р] // Офіційний вісник України. — 2006. — № 32. — С. 237.

42. Тенденції та перспективи європейської інтеграції України: державно-управлінські виміри : моногр. / В. В. Корженко, Н. М. Мельтюхова, Г. Є. Одінцовата ін. — Харків, 2007. — С. 268.

43. Бульба В. Г. Соціальні функції держави : моногр. / В. Г. Бульба. — Харків, 2011. — С. 264.

44. Седляр М.О. Інновації як фактор змін на різних рівнях економіки / М.О. Седляр // Вісник Хмельницького національного інституту. — 2012. — № 2. — Т. 1. — С. 130.

45. Скуратівський В., Линдюк О. Соціальна безпека українського суспільства та шляхи її забезпечення // Вісник НАДУ. — 2016. — С. 194–204.

46. Хомра О. У. Соціальна безпека: виклики, загрози, критерії // Стратегічна панорама. — 2004. — № 1. — С.73–79.

47. Близько 60 відсотків українців живуть за межею бідності — ООН. Інформаційне агентство УНІАН.

2017. — 30 березня // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.unian.ua/society/1850746-blizko-60-ukrajintsiv-jivut-za-mejeyu-bidnosti-oon.html>.

Larysa Kochubei

Doctor of Political Sciences, Professor

Social policy of the Ukrainian state: the challenges of social differentiation in Ukraine and the implementation of the state's regulatory function in the social sphere

The article analyzes social differentiation as an obstacle to the consolidation of Ukrainian society in the context of unemployment, poverty, ethnocultural and linguistic differentiation, gender inequality, etc. The policy of the state on social protection issues at the legislative level is traced.

Keywords: social policy, social differentiation, state, Ukraine.

Метельова Тетяна Олександрівна

кандидат філософських наук, доцент

Політика пам'яті як інструмент формування ідентичності: трансформації в умовах глобалізації (на прикладі Туреччини та Індії)

Політика історичної пам'яті є одним з найпотужніших засобів формування ідентичності й суспільної консолідації. Як і решта елементів внутрішньої політики держав, політика пам'яті в сучасному світі також зазнає трансформацій у бік її співмірності з такою системою цінностей, яка сприяє толерантній взаємодії народів і підвищує імідж держави на міжнародній арені. На прикладі двох держав — Республіки Туреччина та Республіки Індія розглянуто форми і способи здійснення перетворень у політиці пам'яті в останні десятиліття, виявлено їх напрями, проаналізовано їх позитивний і негативний вплив на соціум. Показано, що політика історичної пам'яті жорстко корелює з політичним дискурсом країни, однак дедалі більше реагує на зовнішні виклики. Зміни в політиці пам'яті означають і зміни в семантичній організації простору країни. Водночас широкий політико-культурний і, відповідно, меморіальний плюралізм не є гарантією соціальної злагоди. Встановлено важливі для України складники досвіду здійснення політики пам'яті в зазначених країнах, які можуть бути враховані в розбудові відповідного напрямку державної політики нашої країни.

Ключові слова: політика історичної пам'яті, Республіка Туреччина, Республіка Індія, глобалізація, семантика і архітектоніка простору.

У ситуації динамічних змін, зустрічі з найрізноманітнішими викликами сучасності в усіх сферах суспільно-політичного життя здатність соціальних систем до адаптації значною мірою забезпечується спроможністю їхніх владних еліт консолідувати суспільні сили для розв'язання стратегічних і поточних завдань. Політика пам'яті — один з потужних інструментів формування культурних і ідеологічних основ суспільної консолідації і переформатування ідентифікацій у необхідному для того напрямі. В умовах глобалізації і все більшого посилення впливу «геополітичного довкілля» на внутрішню політику країн навіть ті суб'єкти міжнародного життя, які досі вирізнялися соціокультурною ригідністю, вимушені шукати й випрацювати нові, адекватні сучасним умовам, форми власної ідентифікації і відповідні їм «політики пам'яті». Виявлення закономірностей, напрямку, способів здійснення таких перетворень, міри їх позитивного чи негативного впливу на соціум є актуальним завданням соціогуманітаристики, важливим передусім з огляду на потребу прогнозування й врахування викликів, з якими вже стикається і стикатиметься в майбутньому наша країна, та потенційні можливості використання світового досвіду у цій царині для розв'язання власних проблем.

Однак зазначені новації у сфері політики пам'яті в конкретних країнах світу досі не знайшли свого належного узагальнення ані у вітчизняній, ані навіть у світовій науковій літературі, хоча масштабний фактологічний матеріал уже накопичено й представлено в дослідженнях широкого кола авторів, серед яких Я. Алассад, А. Атік, Л. Бакшеева, А. Даллакян, Д. Маккеллоу, В. Малахов, П. Мошняга, Н. Понаріна, Д. Хелд та ін. Особливо цінною в цьому контексті,

багатою на конкретику й цікаві спостереження та узагальнення є відома книга «Many Globalizatoins: Cultural Diversity in the Contemporary World», що побачила світ 2002 р. під редакцією П. Бергера і С. Гантінгтона й у російському перекладі 2004 р. відома під назвою «Многоликая глобализация». Водночас прикметно, що процеси трансформації ідентифікацій під впливом глобалізації привертають увагу передусім як загальносвітова інтенція і розглядаються у контексті дослідження самої глобалізації (С. Айзенштадт, А. Аппадурай, Е. Балібар, С. Бенхабіб, З. Бауманн, У. Бек, Р. Брубейкер, І. Валлерстайн, С. Гантінгтон, Е. Гідденс, Р. Дарендорф, М. Кастельс, Р. Робертсон, Дж. Розенау, С. Телбот, М. Уотерс). Власне культурному аспекту глобалізації та її впливу на культурну політику в цілому, тематично найближчому до нашої проблеми, присвятили свої праці Ш. Айзенштадт, А. Аппадурай, Д. Белл, П. Бергер, М. Вотерс, У. Ганнерз, Д. Голдблатт, Е. Макгрю, Дж. Маккормік, В. Малахов, Дж. Розенау, Е. Сміт, Дж. Томлісон, С. Телбот, Т. Тернер, В. Тішков, Дж. Томлісон, Д. Хелд, С. Хоффман, М. Файерстоун, Т. Шринівас, які зосередили увагу на виявленні та дослідженні різноспрямованості векторів динаміки культурного розвитку, гібридного характеру взаємодії культур у сучасних умовах.

Найширша палітра досліджень у розвідках зарубіжних науковців, пов'язана з проблемами впливу світових глобалізаційних процесів на внутрішню культурну політику, пов'язана з Європейським Союзом (У. Альтерматт, М. Андерсон, Д. Арель, Е. Вілсон, В. Галецький, Ч. Гордон, Р. Дарендорф, М. Демоссер, С. Драгоевич, С. Зеттерхолм, Р. Ітвел, Є. Кейман, В. Кімліка, Е. Клаус, Д. Макеллоу, Ф. Матарассо, Р. Мейер, І. Нойман, Е. Озбудун, Е. Оттоленгі, Е. Паін,

Е. Райтер, К. Рамфорд, М. Сореа, С. де Сузи, Ж.-К. Тебо, Ч. Тейлор, Д. Уельш, Дж. Хартлі, С. Хоффман, П. Шеффер, Дж. Шоттер, Д. Якобс та ін.).

Однак практична експлікація глобалізаційних процесів у площину політики пам'яті в окремих країнах світу, а тим більше країнах не європейських, відображена фрагментарно й здебільшого в оглядових роботах радше публіцистичного, ніж наукового жанру (для прикладу: Є. Бахревский, Х. Гонсу, С. Горохов, Д. Корольов, Ч. Хьон). В українському науковому просторі роботи, що піднімали б зазначену проблему, відсутні. А проте сьогодні, коли проблема консолідації українського суспільства стоїть як ніколи гостро і докладаються великі зусилля для її розв'язання, дослідження досвіду інших країн, де цілеспрямоване застосування політики пам'яті є, з одного боку, вельми відчутним, а з іншого, відбувається в умовах «не європейськості», умовах панування відмінних від європейських систем цінностей і соціально-культурних пріоритетів, є вельми корисним саме тому, що проникнення притаманної відкритим суспільствам європейської ціннісної системи в іншоціннісне середовище здатне продемонструвати межі й можливості життєздатності її самої.

Нас цікавитиме, таким чином, зміни в політиці пам'яті в останні десятиліття, яких зазнали країни не європейського регіону, які свідомо встали на шлях продуктивного вписування себе у світ, що глобалізується. У даному випадку це — Турецька Республіка та Республіка Індія, спільні тим, що обидві почали розбудову своєї державності у XX ст., маючи багатий і надзвичайно тривалий історичний досвід проживання на своїх територіях мультиетнічного і полірелігійного населення. Однак від самого початку становлення

державності цих країн практики проведення політики пам'яті, що безпосередньо впливали з загальних векторів культурної політики, були кардинально відмінними.

Відтак **метою цієї статті** є виявлення й концептуалізація трансформацій ідеології і форм здійснення політики пам'яті в Туреччині та Індії наприкінці ХХ — початку ХХІ ст.

Така мета зумовлює розв'язання **наступних завдань**: надати огляд змін у політиці пам'яті як складнику культурної політики та інструменту формування ідентифікацій у Республіці Туреччина та Республіці Індія наприкінці ХХ — початку ХХІ ст.; виявити спільне та відмінне в способах проведення політики пам'яті у цих двох державах; виокремити внутрішні та зовнішні чинники, що спричиняють таку відмінність в обох країнах; установити зв'язок новацій у формах та спрямованості політики пам'яті в Туреччині та Індії з глобалізаційними впливами; встановити важливі для України складники досвіду здійснення політики пам'яті в зазначених країнах.

Попри свої багаторічні претензії на вступ до Євросоюзу, донедавна культурна політика Туреччини в цілому викликала чимало претензій. Ще 2007 р. лондонська штаб-квартира Міжнародної групи з прав нацменшин опублікувала повідомлення, в якому звернула увагу на те, що Туреччина не визнає багатомільйонну етнічну, релігійну та мовну групу населення — нацменшини, що проживають у цій країні. У повідомленні стамбульського сайту «Ай терт» з посиланням на агентство ANF наголошувалося, що в країні дискримінації зазнають курди, вірмени, лази, румуни та інші представники нацменшин. У номері того ж дня газета «Радикал» представила читачеві офіційну позицію турецької держави щодо етнічних і релігійних меншин країни: «Якщо хтось

скаже, що він є громадянином Туреччини і в той же час є турком або лазом, грузином, черкесом, вірменином, євреєм, греком, алава, ассірійцем, езидом, християнином, то держава відповідає так: якщо ви мої громадяни, то всі ви турки і за віросповіданням суніти. Іншого права я тобі не даю» [12]. Численні публікації обґрунтовували зібраними фактами адресовані Туреччині звинувачення, представлені в повідомленнях Міжнародної групи з прав нацменшин та щорічних доповідях з прав людини (Annual Report of the Human Rights Foundation of Turkey). Та, однак, перші півтора десятиліття нового століття, попри вже усталений погляд на Туреччину як порушницю прав і свобод її громадян, принесли істотні зміни, в тому числі в тривалій дискримінаційній культурній політиці і, відповідно, у політиці пам'яті. І пов'язані вони були не в останню чергу з поширенням явища, що отримало назву «новий османізм» [32], появу якого було спричинено як внутрішніми процесами й проблемами в житті країни, так і глобалізаційними впливами — передусім потребою подальшого посилення економічних зв'язків з відкритим світом і ствердження себе в колі інших держав як сильного рівноправного партнера з репутацією правової і демократичної держави.

Слід згадати, що проголошення 29 жовтня 1923 р. Турецької Республіки на руїнах Османської імперії поставило перед новонародженою державою вкрай гостре завдання формування політичної нації. Османська імперія ніколи не була національною державою (турки в ній у будь-яку добу не складали більше половини населення, а в деяких регіонах були очевидною меншиною) й являла собою, як і будь-яка імперія, багатоетнічний конгломерат, цілісність

якого забезпечувалася, з одного боку, імперською централізацією, з іншого — доволі м'якою політикою щодо етнічних та релігійних меншин, здійснюваною впродовж віків. Відповідно за відсутності стійкого етнічного ядра і наявності досить аморфної османської спільності в імперії не сформувалася й не могла сформуватися національна самосвідомість, як не виникло тут і національної інтелігенції [4]. З підйомом національних рухів наприкінці XIX — початку XX ст. в умовах соціально-політичної нестабільності й загрози країн, що посилилися внаслідок Першої світової війни, раніше толерантна політика імперії щодо її різноманітних меншин дедалі більше набувала дискримінаційного характеру: не лише переслідувань, а й масових знищень зазнавали курди, кавказькі етноси, а вірменів, асирійців, греків і курдів-єзидів було піддано геноциду [49], що, зрештою, зіграло не останню роль у падінні Османської імперії.

З моменту виникнення Туреччини як модерної держави її перший очільник Мустафа Кемаль — харизматичний лідер турецької національно-визвольної боротьби, який прийняв ім'я Ататюрк (батько тюрків) і постать якого дуже швидко перетворилася на символ турецької державності, рішуче провадив політику формування єдиної нації на світських (європеїзованих) засадах. У рамках такої політики османське минуле беззаперечно відкидалось і засуджувалось. Доволі швидко Оттоманську спадщину, проголошену періодом відсталості і культурного занепаду, було витіснено з турецької національної пам'яті [33, Р. 7], а місце єдиного «справжнього минулого», яке сакралізувалося, міфологізувалося й відігравало конститутивну роль для політики пам'яті, посіла історія Республіки часів Ататюрка.

Ідеологічне підґрунтя кемалістської внутрішньої політики становила остаточно сформована в 30-х рр. минулого століття й закріплена конституцією 1937 р. так звана «доктрина шести стріл», спрямована на формування виключно тюркської ідентифікації нації на світських засадах і, відповідно, культурну асиміляцію інших етносів та не легітимність релігійних груп. Така ідеологічна база досі залишається незмінним стрижнем кемалізму. Її засадничими принципами проголошувалися: 1) революційність, або курс на вестернізацію і боротьбу з пережитками традиційного суспільства, опора на прогрес і просвітництво та розрив з культурними традиціями (заміна арабського алфавіту латиницею, запровадження одягу західного зразка, заборона носіння фески, надання жінкам виборчого права тощо); 2) республіканізм як ствердження демократичного конституційного ладу, що спирається на принцип виборності влади і її підзвітності народу; 3) політичний націоналізм, дистанційований від пантюркізму, з опертям на ототожнення етнічного й громадянського, що підтримувався патріотичним вихованням громадян у дусі відданості титульній нації — туркам; 4) народність, що розумілась як суверенітет народу й єдність турецького суспільства на основі міжкласової солідарності; 5) лаїцизм, тобто світський характер держави, що зреалізувався в скасуванні шариатського права, забороні на релігійну освіту, закритті медресе, забороні проісламських партій тощо; 6) етатизм — керівна роль держави в економіці, націоналізація економіки при збереженні дрібного приватного сектора.

Політика жорсткої секуляризації Туреччини, що проводилася кемалістами, була не співмірною із забезпеченням дотримання громадянських прав у турецькому суспільстві. Період

беззаперечного панування ідеології кемалістів ознаменувався занепадом етнічних і релігійних меншин, позбавлених елементарних прав: гарантій недоторканності життя і власності, права на вільний вияв своїх поглядів і відправлення релігійних обрядів. Стаття 66 конституції Турецької Республіки досі визначає громадян країни не як громадян, а як турок і послуговує правовим знаряддям фактичної дискримінації меншин.

Упродовж десятиліть (понад 80 років) кемалізм залишався непорушною і беззаперечною ідеологічною основою внутрішньої та зовнішньої політики країни і наріжним каменем політики пам'яті, спрямованої на сакралізацію постаті самого Ататюрка і ствердження відповідної семіотичної картини державного простору. Офіційно, згідно конституції країни, він і до сьогодні зберігає свої позиції. Однак, за останні два десятиліття з приходом до влади Партії Справедливості та Розвитку (ПСР) внутрішня і зовнішня політика Туреччини зазнали істотних змін, а принципи, закладені Ататюрком, залишаючись недоторканими де-юре (критичне ставлення до постаті та діяльності Ататюрка у згоді з чинним донині законом № 5816 от 25.07.1951 р. підлягає кримінальному переслідуванню [14]), де-факто відходять у минуле. Як зазначає відомий тюрколог В. Аватков, «Туреччина вже далеко не повною мірою світська держава, етатизм ліквідовано, республіканізм в його кемалістському розумінні піддається сумніву (у багатьох політичних акторів з'являється бажання перейти від парламентської до президентської республіки), а принцип неподільності нації викликає неприйняття значної частини населення» [1, с. 19].

Нові акценти у внутрішній культурній політиці країни, пов'язані з поступовим поширенням процесу повернення

до ісламських цінностей і одночасною своєрідною легалізацією ідентичностей інших меншин, набули виразних ознак з призначенням у травні 2009 р. на посаду міністра закордонних справ Ахмета Давутоглу. Ще 2001 р. побачила світ його робота «Стратегічна глибина. Міжнародне становище Туреччини», де було викладено основні концептуальні ідеї стратегії перетворення Туреччини на світову державу, що були цілком співмірними із засадами «нового османізму», який у зовнішній політиці орієнтується на зниження залежності Туреччини від Заходу і західних організацій з одночасним поглибленням відносин з ключовими країнами в інших геополітичних регіонах та виходом країни на провідні позиції у відношеннях на «постосманському» просторі. Прикметно, що проводячи на посаді очільника зовнішньополітичного відомства політику в дусі «нового османізму», сам А. Давутоглу не визнавав своєї причетності до цієї течії та офіційно засуджував використання терміна «неоосманізм» щодо нового політичного курсу Туреччини [39].

Значна частина дослідників процесів «неоосманізації країни», як подеколи називають курс нинішнього президента Туреччини Реджепа Тайїпа Ердогана, вбачають у них загрозу тотальної ісламізації країни та її перетворення з вестернізованої (європеїзованої) на типово східну¹. Однак, якщо зважати на факти, можна побачити, що певна ісламізація країни під приводом демократизації має й зворотній бік — її демократизацію під виглядом ісламізації, особливо в плані відхо-

¹ 2013 р. під час масових протестів проти ініційованої владою вирубки парку на майдані Таксिम у Стамбулі для звільнення місця під відновлення знесених 1940 р. Таксिमських військових казарм часів Османської імперії газета New York Times назвала Р.Т. Ердогана останнім оттоманським султаном, висловлюючи побоювання в перетворенні Туреччини на ісламізовану авторитарну країну [20, р. 4]

ду від уніфікаторської політики щодо національних і релігійних меншин та розширення громадянських прав їх членів.

Посилення позицій ісламу, хоч би як дивно, впливає з послідовного застосування європейських рекомендацій щодо демократизації турецького суспільства. Євроінтеграційні прагнення Туреччини, виявлювані з 1963 р., коли держава підписала с ЄЕС договір, в якому визнавалося її право вступити в союз, посилилися наприкінці минулого століття. Неоосманізм значною мірою і був ідеологічною відповіддю на євроінтеграційний виклик, адже в його контексті ЄС для Туреччини — це не просто Захід, а нинішній «власник» її втраченого візантійського складника. А отже перманентна євроорієнтація кемалізму в межах неоосманізму не втрачалася, однак, переосмислюючись, набувала нового звучання, втрачалася лише її безальтернативність. Водночас ренесанс османської історії створював можливість апелювати до притаманної їй толерантності в міжетнічних і міжрелігійних відношеннях і, таким чином, уможлиблював рух у бік відповідності європейським вимогам.

Євроінтеграційні зусилля Туреччини зрештою зрезультувалися 2000 р. у визнанні її кандидатом на вступ до ЄС за умови, що країна, зокрема, реформує законодавство про захист прав людини. А отже реформування країни в напрямі її лібералізації було значною мірою умовою реалізації її євроінтеграційної орієнтації. У серпні 2002 р. парламент затвердив програму реформ у цій сфері і в жовтні 2004 р. Єврокомісія рекомендувала розпочати переговори про вступ Туреччини в ЄС.

Без цілеспрямованої антирелігійної політики, з послабленням уніфікаторських та асиміляційних механізмів іслам почав обіймати більш важливе, ніж наприкінці минулого століття,

місце в житті Туреччини. Разом з тим і з тих же причин поряд з певною ісламізацією відбувався перегляд як етнокультурної політики, так і політики пам'яті в бік їх осучаснення і цивілізованості. У перше десятиліття XXI ст. Туреччині вдалося подолати побоювання етнічного сепаратизму і почати діалог та співробітництво з численними етнічними та релігійними меншинами всередині країни. За Лозаннським договором 1923 р. Туреччина, як відомо, офіційно визнавала меншинами лише константинопольських вірмен, греків і євреїв [2]. З того часу до кінця минулого століття в питаннях побудови взаємин з етнічними меншинами в країні практичних змін не відбувалося. Як визнають дослідники, протягом усього періоду необмеженого панування кемалістської ідеології усі етноси, крім турків, перебували фактично під заборонаю [5]. Навіть 2003 р. при ратифікації Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 р. парламент Туреччини прийняв застереження про те, що положення Пакту застосовуватимуться відповідно до релевантних положень Конституції Турецької республіки 1982 р. і Лозаннського договору 1923 р., в яких ідеться не про національні, а про релігійні меншини. Водночас визнання прав меншин обмежувалося різними конституційно закріпленими умовами. Відтак, можна констатувати, що процес відходу від притаманної кемалізму уніфікаторської культурної політики йде суперечливо й важко. Однак іде.

Найбільшою меншиною і «головним боєм» керівництва країни були й залишаються курди (за різними оцінками, курдська громада Туреччини становить сьогодні від 1 до 25 млн осіб [41, р. 2]), які вже впродовж тривалого часу (понад століття) домагаються ствердження свого права на культурне

й політичне існування. Перемігши 2002 р. на парламентських виборах, Партія Справедливості й Розвитку (ПСР, заснована в серпні 2001 р., вперше в історії Туреччини запропонувала курдам програму національно-культурного розвитку, започаткувала викладання курдською мовою, дозволила курдські ЗМІ, з електронними включно. Тоді ж офіційно були зняті обмеження на вивчення мов усіх національних меншин. 2013 р. в країні запрацював перший курдський телевізійний канал [33, р. 16–60] Сьогодні державне мовлення здійснюється також мовами мусульманських меншин країни, народів Балкан, туркменською та арабською мовами.

Слід зазначити, що процесу лібералізації в питаннях етнічних меншин сприяло, хоч би як дивно, загострення курдської проблеми у 2005 р. після прийняття Іраком нової Конституції, за якою іракські курди, що компактно мешкають на півночі країни, отримали де-факто широку автономію. Перетворення Іракського Курдистану на практично незалежний від Іраку протекторат США справило потужний вплив на активізацію курдських політичних сил Туреччини, що викликало велике занепокоєння політичної еліти країни й, як наслідок, відкрило зелене світло законодавчим перетворенням у ній та посиленню позицій Р.Т. Ердогана. Здійснені ним на посту прем'єра новації в цій царині «практично скасували світський характер Турецької держави, проголошений Ататюрком, повертаючи Туреччину на те саме ідеологічне перехрестя, на якому вона вже була в 1918 році» [11].

Однак «перехрестя» початку нового тисячоліття має істотні відмінності від свого історичного попередника, який, зрештою, вилився в авторитарний кемалізм, де «світська єдність нації» трималася на військових і забезпечувалася політикою

жорсткої асиміляції. Справа в тім, що на тлі курдської загрози й позірної ісламізації країни турецький армійський націоналізм дедалі більше трансформується в бік антиамериканського арійського євразійства, схожість якого на євразійство російського реакціонера Олександра Дугіна й навіть безпосередній зв'язок з ним відзначають аналітики [11]. Сьогоднішні перетворення всередині країни, за прем'єрства й президентства Р.Т. Ердогана, визначаються не лише переходом країни «до експансіоністської ідеології, заснованої на поєднанні помірнього ісламу і пантюркізму» [1, с. 10] і перетворення Туреччини на потужну регіональну або надрегіональну державу з подальшим приєднанням до клубу світових держав. Відзначаються вони й боротьбою з військовою політичною силою, яка була кістяком турецького державництва впродовж всієї новітньої історії, а в сучасних умовах дедалі більше перетворюється на реакційну силу, що стоїть на заваді перетворенням. Не лише євроінтеграційні, а й значно ширші зовнішньополітичні амбіції Туреччині в умовах світу, що глобалізується, не можуть не викликати й потреби в новому ідеологічному, політико-юридичному й соціокультурному ґрунті забезпечення національної консолідації й переході до більшої лояльності влади до етнічних і релігійних меншин.

Процес діалогу з курдами йде складно, проблема надто застаріла, однак, навіть після чергового загострення в протистоянні з Курдською робітничою партією, визнаною в Туреччині терористичною організацією [9], та посилення з 2015 р. військових зіткнень з курдськими радикалами, «новий османізм» не бачить загрози в культурній самотності курдського населення, надаючи їм право висловлювати свою етнокультурну визначеність, однак категорично

заперечує й придушує будь-які силові дії з боку курдів, підкреслюючи, що насильством нічого досягнути неможливо. Сьогоднішня Туреччина та її лідер готові визнавати курдську культурну самобутність і мовні права, однак неготові надати їм права політичні — самоврядування та широкої автономії, вимоги чого ще більше посилилися з часу набуття курдськими силами статусу одного з основних учасників міжнародної коаліції, яка веде боротьбу проти ІГІЛ в Іраку і Сирії [30]. У чому й полягає основна причина загострення курдської проблеми в останні роки на тлі загальної лібералізації в етнорелігійній сфері.

2013 р. правляча ПСР, очолювана нинішнім президентом Турецької республіки, а тоді — її прем'єр-міністром Р.Т. Ердоганом оприлюднила програмний партійний документ під назвою «Цілі 2023 [19], в якому одним з провідних принципів задекларовано розбудову «політичного простору на культурному консенсусі» [19, р. 5], переорієнтацію з кемалістського ототожнення держави й нації на європейське розуміння нації як політичного утвору, воля якого реалізовується в державі¹, та забезпечення діалогу з усіма етносами й групами. «Ми вважаємо відмінність наших людей багатством, — зазначено в документі. — Ми прагнемо зберегти та розвивати нашу різноманітність та множинність, що залишилась у спадок від спільної історії, культури та цивілізації нашої нації. Наша найважливіша мета — життя громадян нашої країни в мирі та злагоді. Нові кроки, які ми зробимо найближчим часом, зміцнять по-

¹ «У чинній Конституції присутнє поняття «нація держави». Нова Конституція змінить це поняття. Нація не може належати державі, натомість держава належить нації. Нова конституція є перехідним процесом від поняття «нація держави» до поняття «держава нації», — йдеться в документі [19, р. 19].

чуття належності наших громадян до Турецької Республіки, а також назавжди забезпечать продовження життя в гармонії» [19, р. 28]. За мету ставилося прийняття конституції, яка б гарантувала забезпечення громадянам їх культурних, етнічних й релігійних прав [19, р. 26].

Забігаючи наперед, слід, проте, констатувати, що масштабні зміни до конституції країни, затверджені квітневим референдумом 2017 р., задекларованих раніше новацій не принесли: вони торкнулися лише політичної моделі держави (переходу від парламентської республіки до президентської), розподілу владних повноважень між суб'єктами владно-політичного життя й запровадження механізмів, що обмежували б традиційний для кемалізму вплив на військових на політику. Не розв'язано проблему й з відкриттям телеканалів мовами етнічних меншин: 12 березня 2017 р., за місяць до референдуму, під час проведення санкціонованого владою мітингу П'юралістична демократична партія Туреччини та Федерація черкеських товариств країни зажадали від влади країни створити державний телеканал з черкеським мовленням в обмін на підтримку ініційованих владою конституційних змін [16]. Однак ситуація й сьогодні продовжує залишатися невизначеною.

Процес лібералізації культурної сфери суспільного життя не відповідав засадничим принципам кемалізму. Відтак на порядок денний було висунуто пошук іншого ідеологічного опертя. Ним і стала нова політика пам'яті — переосмислення давньої історії Османської імперії, нащадком котрої сьогодні вважає себе Туреччина. Повертаються з забуття історичні події багатовікової давнини: з 2011 р. в країні на державному рівні святкується важлива подія в історії

Османської імперії — 29 травня 1492 р., день завоювання Стамбулу Мехметом II. Науковці цілком підставово оцінюють такі зміни як «один із сигналів про реінтеграцію історії Османської імперії в турецьку національну пам'ять, яку було стерто з моменту заснування Турецької Республіки» [33, р. 5]. За визначенням Т. Бора, «нова інтерпретація національної історії ...оспорює історичні дискурси, що виникли з кемалізму та його послідовних націоналістичних відгалужень» [22, Р. 437.]. З таким висновком погоджується й А. Чинар, доводячи, що «ісламістські виклики офіційній національній історії спонукали до включення Османської історії до національної пам'яті» [23, р. 144–151].

Попри вже згадувану кримінальну відповідальність за критичне ставлення до спадщини й постаті Ататюрка, в інтелектуальних колах країни (за поміркованого ставлення до цих тенденцій з боку влади) шириться критичне переосмислення кемалістського періоду життя країни. У цьому контексті показовою стала поява 2004 р. серйозного наукового видання «Корпоративістська ідеологія в кемалістській Туреччині: прогрес чи порядок?» за авторством Тахи Парли і Ендрю Девісона [38]. Автори дослідження піддають фундаментальній переоцінці ідеологію кемалізму. Шляхом текстового і контекстуального аналізу промов Ататюрка та офіційних документів ними показано авторитарно-корпоративістський характер кемалізму і несумісність політичних, економічних, соціальних та культурних цілей кемалістської версії турецького націоналізму з ліберальною демократією. Більше того: автори доходять висновку про часткову близькість кемалізму до фашистської ідеології, нетерпимої до інакомислення та опозиції, звертаючи увагу на те, що в такій близькості

немає нічого дивного, адже кемалізм розвивався в ті ж часи, коли формувався фашистський режим в Італії. Автори не заперечують величезного внеску кемалізму й особисто його автора Кемаля Ататюрка в становлення сучасної Турецької держави, однак стверджують, що час його минув.

Переосмислення кемалістського минулого здійснюється й у художніх творах. Поява у 2011 р. так званої документальної драми «Мустафа», присвяченої постаті Ататюрка не як сакрального історичного діяча, а як передусім людини, викликала у творчих, наукових і політичних колах Туреччини бурхливі суперечки. Така «індивідуалізація історії» чи не вперше дозволила публічно зіштовхнути різні історичні дискурси, підняти проблему «когнітивної історичної пам'яті» й здійснила свій внесок у процес переформатування турецької ідентифікації [32].

Задля опертя нової культурної політики на традиційну основу відбувається реактуалізація «імперських спогадів»¹, іде пошук у власному минулому історичних прецедентів вияву толерантного ставлення до інших народів і етносів: набувають поширення згадки про відомий випадок з наданням султаном Баязидом II притулку євреям, вигнаним з Іспанії згідно Альгамбрського едикту 1492 р.² [43, р. 430–435], про указ султана Мехмета II Фатіха (1444–1446 рр. правління) про да-

¹ Термін Волкера Дж.В., запроваджений ним в науковий обіг у роботі «Тіні імперії: історична пам'ять в пост-імперських державах- правонаступниках» [47].

² Широко відомий приписуваний Баязиду вислів щодо цієї події: «Ви ризикнете назвати Фердинанда мудрим правителем, але він той, хто збіднює свою власну країну і збагатив мою!». Після вигнання євреїв з Іспанії Баязид пригрозив смертю всім, хто відмовить їм у в'їзді в імперію. Згодом євреї Аль-Андалусії довели справедливість цих слів, здійснивши свій значний внесок у розвиток Османської імперії у вигляді впровадження нових ідей, технологій і майстерності. Так, перша друкарня в Константинополі була відкрита сефардськими євреями в 1493 р. [25, Р. 82].

рування автономії релігійним меншинам в Османській імперії. А отже, притаманна імперії м'яка політика щодо меншин дозволяє використовувати історичну пам'ять як інструмент створення соціокультурного й ідеологічного ґрунту для розв'язання нинішніх наболілих проблем.

Відтак налагоджується діалог з іншими етнічними громадами, де також розпочалися процеси культурного відродження. ПСР сприймає його спокійно і заохочує активність етнічних меншин. Показовим є випадок з вимогами ромської громади видалити з фразеологічних словників турецької мови негативні приказки та стійкі словосполучення із застосуванням слова «циганський».

Змінюється мовленнєва політика. Певний час на початку 2000 рр. на каналі ТРТ існувало мовлення черкеською (третьою за чисельністю тих, хто нею розмовляє, в країні) та лазькою мовами — три години раз на тиждень. Щоправда, коли 2004 р. держава відмовилася від монополії на мовлення і дозволила здійснювати його приватним каналам, громадам було запропоновано відкривати їх власними силами, відтак державне мовлення мовами меншин було припинено. Свій канал спромоглася відкрити лише курдська громада [16]. Загалом покращала мовна ситуація й у сфері освіти: у 2002 р. були зняті обмеження на вивчення мов національних меншин і в культурно-просвітницьких центрах (дернеках) і почалося викладання не лише курдської, а й мов черкеських народів. У Стамбульському університеті відкрито факультет черкеської філології, планується відкриття відділення кабардинської мови в університеті в Кайсері. У 2011 р. уряд Туреччини вперше виділив гранти на видавничі потреби для газет і журналів, що видаються національними меншинами [5].

Пакет заходів з демократизації, прийнятий турецьким урядом у вересні 2013 р., надає національним меншинам право на отримання освіти рідною мовою, з 2014 р. початкові школи з курдською мовою навчання відкрито у провінціях Диярбакир, Ширнак і Хаккарі. Загалом прогрес в освітянській галузі є беззаперечним: з 2003 р. державні витрати на освіту зросли багаторазово, кількість університетів у країні подвоїлася. Сьогодні в кожному ілі¹ є свій університет, а термін обов'язкового шкільного навчання збільшений з 8 до 12 років. У 2004 р. за культурні й освітні реформи, розпочаті Р.Т. Ердоганом, коли він перебував на посаді прем'єр-міністра країни, він був визнаний газетою European Voice «європейцем року» [8].

Розпочався діалог із релігійними меншинами. Якщо у свою бутність мером Стамбула (1994–1998 рр.) Р.Т. Ердоган зі скандалом закривав молитовний будинок алевітів, то вже 2010 р. він особисто узяв участь у алевітських святах як почесний гість. На джафарітському релігійному святі він проголосив: «Немає і не може бути будь-якої переваги людини над людиною, сунніта над шиїтом, джафаріта над суннітом, турка над курдом, лазу над черкесом, аджема (перса) над арабом. На цій землі всі ми єдині, ми разом, ми — брати» [26].

Донедавна туристичні агенції Туреччини, з огляду на позиціонування себе Туреччиною як європейської країни, робили наголос на висвітленні лише античних пам'яток культури і майже не згадували про візантійські старожитності. Цьому сприяв і посилений приток до країни греків, які через економічні проблеми в Греції мігрували в сусідню

¹ Іл — адміністративно-територіальна одиниця Туреччини, область, яких у країні на сьогодні 81.

крану в пошуках роботи, та відвідини грецькими туристами Стамбулу (щорічно — понад мільйон жителів Греції). Однак сьогодні в контексті активного звернення до Османської спадщини дедалі більше реактуалізується її візантійський складник: нині Туреччина позиціонує себе як до певної міри нащадок і античного світу, і Візантійської імперії, що сприяє відновленню християнських, візантійських пам'яток і в рекреаційній сфері спричиняє посилення реклами турів об'єктами, пов'язаними з історією християнства.

Нову політику пам'яті характеризує гнучкість у національно-релігійних питаннях, які за останні роки розв'язуються через відродження етнокультурних пам'яток меншин та відмови від їх суцільної тюркизації: у 2011 р. уряд Туреччини прийняв безпрецедентне рішення про повернення власності, конфіскованої у релігійних меншин, починаючи з 1936 р. У перелік власності, яку влада поступово повертає християнським і юдейським громадам, потрапили колишні монастирі, будівлі лікарень і шкіл, цвинтарі. За повідомленням ВВС, у 2013 р., Р.Т. Ердоганом особисто було гарантоване повернення конфіскованих земель монастирю Сирійської православної церкви Мор-Габриель (святого Гавриїла) [17]. Скасовано закон 1974 р., яким релігійним організаціям меншин заборонялося здобувати нову власність, внаслідок чого по всій країні реконструюються й навіть відкриваються нові православні храми. У листопаді 2015 р в Аланії відбулося урочисте освячення нової Православної Церкви на честь Ікони Божої Матері Пісідійської, в якому взяли участь Вселенський Патріарх Варфоломій, а також делегації священнослужителів з Греції та інших країн. Це — перший

християнський храм, побудований у Туреччині з моменту розпаду Османської імперії [15].

Однак до сьогодні одним з найболючіших етнокультурних питань Туреччини є вірменське, що пов'язано з послідовними домаганнями дискримінованої впродовж десятиліть вірменської громади домогтися визнання Туреччиною геноциду вірмен 1915 р. Активізація Туреччини на зовнішньополітичному векторі спричинила й спроби пом'якшити вірменську проблему. Туреччина нині активно займається гуманітарними питаннями вірменської громади, відновленням пам'яток вірменської архітектури, хоч і досі на офіційному рівні заперечує факт геноциду [27].

У країні постійно відбуваються події, центральне місце в яких займають вірмени, посилюється присутність вірменського питання в інформаційному полі. Ще у 2004 р. у Стамбулі відкрито перший у країні музей вірменської громади міста. Значною подією була реставрація і подальше відкриття в березні 2007 р. вірменського храму Сурб Хач («Святий Хрест»), на острові Ахтамар та проведення там першої літургії, на яку вперше в історії Туреччини прибула офіційна делегація з Вірменії. Усю складність процесу нормалізації взаємин з вірменською громадою ілюструє той факт, що хрест на церкві було встановлено лише через кілька днів після першої літургії [3]. У жовтні 2011 р. після реконструкції відкрито ще одну вірменську церкву Св. Кіракос — пам'ятку архітектури XVI ст., яка є найбільшою вірменською церквою на всьому Близькому Сході. Прикметно, що 70 % витрат на її реконструкцію оплачено з коштів спеціально створеного стамбульськими вірменами фонду, а 30 % виділила місцева влада. Відновлюється й церква Святої Трійці в провінції

Ескішехір та церкви в Малат'ї [3]. У 2011 р. випускникам історичного факультету Єреванського держуніверситету дипломи були вручені в кафедральному соборі XI ст. древньої вірменської столиці Ані. Повертаються до життя й вірменські топоніми на території Туреччини. Те, що Туреччина дозволяє такі символічні заходи, говорить про її відкритість для обговорення й розв'язання наболілої вірменської проблеми.

Міністерство освіти Туреччини з 2011 р. дозволило приймати у вірменські гімназії Стамбула дітей від змішаних турецько-вірменських шлюбів, раніше вони могли вчитися виключно в турецьких школах. В останнє десятиліття кілька представників вірменської громади були призначені або отримали запрошення на важливі державні посади: професору Дарону Аджемоглу, який входить до десятки найцитованіших економістів світу, наприклад, було запропоновано пост посла Туреччини у Франції, від якого він, щоправда, відмовився (натомість 2014 р. ввійшов до складу Експертної ради при Міністерстві економіки України). Активізувалися і хемшин (вірменський субетнос, який сповідує іслам). Ще на рубежі тисячоліть подібні події неможливо було собі уявити.

У той же час дуже різкою залишається реакція громадськості Туреччини на виступи окремих діячів культури з визнанням турецької провини за вірменський геноцид. Так, 2006 р. мав місце кричущий прецедент переслідування Нобелівського лауреата з літератури Орхана Памука, який всупереч офіційній історії публічно визнав, що в Османській імперії мав місце геноцид вірмен [13]. Як зазначає Д. Блоксгам, відмова визнавати геноцид досі залишається для офіційної Туреччини незмінною позицією у вірменському питанні [21, Р. 207.]. Разом з тим не можна

не побачити, що й ця надзвичайно болюча історична проблема дедалі більше стає предметом відкритого обговорення в науковому та творчому середовищі Туреччини, принаймні в контексті інтерпретацій історичної пам'яті в мистецтві та конкуруючих історичних дискурсів [27].

Глобалізація принесла з собою кінець гегемонії світської культури, що прагнула до збереження одноманітного культурного життя, формуючи платформу, на якій культурні форми і об'єкти, що вже було зникли, знову повертаються до життя. Відбувається поживлення місцевих художніх традицій, культурних об'єктів і символів, до життя повертаються автохтонні топоніми. Поступово культурне життя набуває дедалі більшої демократичності й різноманітності. Під впливом цих процесів і ісламська ідентичність більше не являє собою консервативного конструкту, що не піддається жодним змінам. На тлі захисту ісламських традицій і їх легалізації¹ та урізноманітнення культурного життя в цілому представники ісламу також піддаються впливу загальних глобалізаційних і цивілізаційних процесів: представники ісламських громад різних напрямів почали вживати такі поняття, як мода, музика, мистецтво і туризм [10, с. 335–336]. Унаслідок проникнення в життя Туреччини інших, не традиційних (вестернізованих) форм побутового споживання виникли й нові форми «споживчої ісламської ідентичності, представники якої ведуть себе так, як і всі, хто живе в умовах економіки, інтегрованої в рамки торгової культури: користуються тех-

¹ Законом 2007 р. жінкам дозволено носіння хіджабу в університетах. І хоча 2008 р. Конституційний суд Туреччини скасував це рішення парламенту, у вересні 2013 р. парламент знову скасував заборону на носіння хусток жінками в державних установах [18].

нологічними досягненнями і розуміють символічну владу грошей. У цьому сенсі представники соціальної групи, орієнтованої на іслам, є такими ж носіями нової культури споживання, як і представники тих верств, які дотримуються тієї чи іншої світської ідеології: вони відносяться до цієї культури не як до певного зла, проникаючого з Заходу, але як до основи свого соціального статусу і влади» [10, с. 336].

В умовах сучасного світу поступове перетворення Туреччини на поліетнічну та полікультурну цивілізовану державу, культурна політика якої відповідає стандартам Євросоюзу, залучення до «османського проекту» історичної пам'яті нетурецьких спільнот — таких, як «гірські турки» Курдистану або сирійські туркмени, виглядає цілком відповідним історичному моменту, а сама Туреччина, разом з позитивною репутацією прогресивної країни, отримала й змогу просунутись уперед на шляху переговорів про вступ до ЄС. А проте, здійснювана під приводом подолання наслідків державного заколоту внутрішньополітична боротьба останніх років, супроводжувана масовими арештами та утисками свободи слова, болюче вдарила по раніше створеному іміджу: побоювання, що Туреччина скочується до авторитаризму, вже призвели до іміджевих і, відповідно, зовнішньополітичних втрат.

Отже, запровадження під впливом глобалізаційних процесів європейських стандартів у ставленні до етнічних, релігійних та інших меншин потребує й відповідного переосмислення історичного минулого. Водночас наслідки такого переосмислення створюють додатковий «простір маневру» в зовнішньополітичній діяльності і позиціонуванні себе не лише як сильного, а й респектабельного

міжнародного актора, підвищують репутаційні здобутки країни. Рух від асиміляційної щодо меншин політики у бік відповідності вимогам сучасного світу, у напрямі лібералізації етнорелігійного життя спирається на потужне використання політики пам'яті — зі зверненням до спільного минулого з відповідною символікою, ритуалами, масовими заходами, поверненням топонімів тощо.

Інші вектори розвитку політики пам'яті демонструє Республіка Індія. Від початку свого ствердження як незалежної держави Індія, внаслідок своєї багатокультурності, етнорелігійного, мовного й світоглядного розмаїття, як і Туреччина, зіштовхнулася з нагальною потребою формування спільної державної ідентичності у територіальних громадах, кожна з яких мала свою, віками й тисячоліттями сформовану і вельми відмінну від інших, групову ідентичність. Відтак пошук засобів і механізмів розв'язання проблеми співжиття різноманітних соціокультурних груп і формування їх спільної ідентичності як основного засобу забезпечення національної злагоди в країні був для Індії одним з найголовніших державо- й націотворчих завдань, розв'язання якого становило запоруку її перетворення на сучасну розвинену країну й потужного світового актора.

Нагадаємо, що в країні нараховується кілька сотень етносів і племінних груп, лише лінгвістичних груп за офіційною статистикою — 1562. Не менший ступінь розмаїття і в релігійній картині країни: на початок 2017 р. населення загальною чисельністю понад 1,34 млрд (що становить майже 18 % усього населення планети) [47], складалося на 80,5 % з послідовників індуїзму, 13,4 % — представники мусульманської громади, ще 2,34 % є послідовниками християнства. Також

у країні існують великі релігійні громади сикхів (1,87 %), буддистів (0,77) і джайністів (0,41) (за даними перепису населення 2001 р.) [46]. Кожна з цих груп має свою багату історію й культуру, як і історію непростих на різних етапах взаємин з іншими. Ситуацію надзвичайно ускладнювало й існування величезної кількості практично ізольованих одна від одної каст. Цей історичний спадок зумовлював інші, ніж згодом застосовані Європою при розв'язанні аналогічного завдання — створення наднаціональної ідентичності громадян ЄС, підходи для формування національної індійської ідентичності за збереження етнокультурного розмаїття і забезпечення максимально толерантного співжиття груп і корпорацій. Таке завдання потребувало комплексних заходів, що й було здійснено з застосуванням правового, політичного й культурного інструментарію, в тому числі й інструментів загальнодержавної політики історичної пам'яті як потужного засобу формування ідентичності.

Водночас Індії, незалежна державність якої, на відміну від турецької, стверджувалася уже в повоєнний час, вдалося уникнути виражених авторитарних інтенцій у внутрішньополітичному житті. На відміну від Туреччини, Індія від самого початку визначила своє опертя на минуле як спільне минуле всіх етносів. Застосовуваний для того правовий інструментарій становив загальне тло й умову для використання решти, вирізнявся своєю специфічністю і мав яскраво виражену регіональну спрямованість. Фактично в Конституцію Індії вписано 17 різних наборів законів, цільовим чином модифікованих для її численних мовних і релігійних громад, частково локалізованих в різних частинах країни. У восьмому розділі Конституції закріплено наявність не однієї чи кількох,

а кільканадцяти, зокрема, 22 офіційних мов, що перетворює Індію на країну з найбільшою кількістю офіційно визнаних мов у світі. Стаття 345 Конституції регулює використання мов за тричленною формулою, за якою в кожній територіальній громаді як офіційні використовуються гінді, англійська та мова більшості [44]. Аналізуючи конституційне закріплення групового розмаїття з розширенням його рамок далеко за межі культурного поля — на адміністративне й політичне, Лайон Кьоніг (Lion König) влучно характеризує його як «диференційований режим громадянства» і «композитну культуру», оскільки держава «невідворотно сприяє культурі більшості» [31, р. 14].

Держава на конституційному рівні підтримує правовий плюралізм, визнаючи роль і норми юридичних інститутів різних локальних громад. З моменту створення Конституція в ній визначено реєстр племен і каст (Scheduled Casts and Scheduled Tribes), що не лише отримують різноманітну державну підтримку, а й мають квоти у 22,5 % місць у державних установах і навчальних закладах: 15 % — для зареєстрованих каст, 7,5 % — для зареєстрованих племен. Починаючи з 70-х рр. XX ст., резервуються й місця в загальнонаціональному парламенті, отже здійснюється так звана позитивна дискримінація, за якої меншини або історично ущемлені групи, незалежно від кількості їх членів, мають більший обсяг прав у порівнянні з іншими. Останнє зумовлює виражену присутність етнокультурних, мовних і релігійних груп у політичному житті країни, їх можливість реалізовувати корпоративні й регіональні інтереси на державному рівні. З 1978 р., конституційний реєстр племен і каст підлягає регулярному перегляду в бік його збільшення: спеціальна комісія визначає

списки груп, що потребують допомоги держави, розмір і форми такої допомоги. У результаті розширення «списку груп з особливими правами» до категорії «інші відсталі класи» (Other Backward Classes) нині належить більшість — 52 % громадян країни, з яких 43,8 % — члени індуських каст і громад, 8,4 % — «історично пригноблених» не індуських [46]. Позитивним наслідком такого підходу стало широке залучення громад до політичного життя країни.

Релігійне розмаїття і релігійна рівність також не є суто правовими, формальними й декларативними принципами, вони підтримуються на рівні буденної громадської й державної практики: статус неробочих святкових днів мають п'ять індуїстських, чотири мусульманських, два християнських, одне буддійське, одне джайністське й одне сикхське свято (практика, практично невідома країнам Європи). А отже індійська версія культурного співіснування розмаїтих складників у рамках однієї держави демонструє вихід культурного розмаїття в державно-політичну площину й дивовижне поєднання двох взаємовиключних для Європи культурних політик: політики ексклюзивності й інклюзивності — виключення й включення. Конституційне забезпечення максимально широкого громадського самоврядування в поєднанні з виходом громад на державно-політичний рівень дозволило гармонізувати ці взаємовиключні для Європи дві стратегії.

Індія послідовно проводить політику не втручання в релігійні справи будь-яких громад і підтримку поважного ставлення до їхніх особливостей, семіотики відповідного простору та символічних для кожної громади постатей. Норми приватного права також варіюються від громади до громади, ними регулюються питання шлюбу, розлучення, усиновлення,

опіки, право заповіту й наслідування тощо. Водночас держава націлена на захист універсальних принципів та прав людини й громадян, і залишає за собою право втручатися у внутрішні справи громад з метою відстежування тих обрядів і звичаїв, які суперечать правам людини, й примусу до їх змін. Держава може втручатись у функціонування релігійних шкіл або ж вимагати й стимулювати реформування приватного права громад з метою додержання гендерної рівності. Таким чином, держава виступає гарантом того, що стосунки між релігійними і політичними інститутами регулювалися би послідовним дотриманням прав людини. Громадам країни гарантовано визнання їхнього звичаєвого права й практики життя, їхніх свят і святинь, водночас такі практики мають узгоджуватися з дотриманням демократичних прав і свобод. Індійською державою здійснюються заходи з метою домогтися внутрішнього реформування заснованих на звичаї законів громад що входять у суперечність з правами людини. «Включення звичаєвого права до правової системи не може слугувати виправданням для збереження звичаїв, що порушують права людини, хоч би якими традиційними чи «витоковими» вони уявлялися» [7, с. 68].

З перших же кроків індійської державної незалежності на теоретичному рівні йшов пошук альтернативи панівним «ексклюзивним» коммуналістським версіям націоналізму — гіндутві, що обстоює принцип формування загальнодержавної індійської ідентичності на ґрунті культури й історії індуїстських громад (так званий культурний націоналізм), і мусульманській, що надає перевагу ісламському складнику в історії Індії. Нею стала «інклюзивна» ідея надконфесійної нації, переведена в практику державної політики визнання

й зміцнення «єдності в розмаїтті» — гандістської інтерпретації стародавнього принципу «сарва дхарма Самбхава» («sarva dharma sambhava»), що стверджує право рівно шанобливого ставлення до будь-якої віри на підставі традиційного індійського уявлення про спільні корені всіх релігій. Слід також зауважити, що саме поняття секуляризму в індійській традиції означає не відділення релігійного життя від державного, а уважне й поважне ставлення з боку держави до всіх релігій, що можуть існувати пліч-о-пліч — диференційовані чи не диференційовані на регіональному рівні.

Потужний вплив комуналістських версій в Індії було не в останню чергу зумовлено специфічними стосунками Індії з власним минулим. Як зазначає відомий індолог Є. Ю. Ваніна, «небагато знайдеться суспільств, які перебували б у таких складних і суперечливих взаємовідносинах зі своїм минулим, як Індія» [6, С. 9]. Адже значну частину свого минулого країна «забувала» і повертала з забуття через віки зі сторонньою допомогою і при тому «на кожному з історичних етапів являла собою різноманітну палітру ідентичностей: релігійних, конфесійних, етнокультурних, лінгвістичних» [6. С. 9]. Ще одна з особливостей взаємин Індії з власною історією — міцна вплетеність давнини в політичну сучасність: далеке минуле періодично оцінюється й переоцінюється, його обговорення викликає жорсткі конфлікти, аж до кривавих зіткнень, а політичні дебати в парламенті з якогось актуальної проблеми можуть бути перервані суперечкою щодо тлумачення подій кількасот річної давнини. Нарешті багата джерельна база країни досі залишається мало дослідженою й несистематизованою, і незрідка знаходяться документи, здатні докорінно змінити погляд

на ту чи ту історичну подію. А отже, якщо на державному рівні пошук у власному минулому загальноіндійської версії, в рамках якої історія Індії — це історія взаємодії індуїстів з мусульманами, спрацьовував, то на нижчих — регіональному, етнокультурному і релігійному рівнях ідентифікація зазнавала розщеплення на індійський (гіндутву¹) та мусульманський² варіанти.

Політика історичної пам'яті як інструмент впливу держави на забезпечення міжгромадської злагоди й порозуміння, проваджувана Індійським національним конгресом (ІНК) — найбільшою і найстарішою політичною силою, що перебувала при владі в країні більшу частину її незалежного існування, вирізнялася свідомим інтегруванням різних історичних періодів в загальнонаціональну пам'ять, наданням регіонам значної самостійності в підтримці їх культурної і історичної семіотики й символіки за співіснування з загальнодержавною. Так, автор відомого історичного дослідження «Креативне минуле: історична пам'ять та ідентичність в Західній Індії, 1700–1960» [24] Прачі Дешпанде в інтерв'ю виданню «Центр досліджень Південної Азії» відзначає, що в її рідному штаті Махараштра регіональна історична пам'ять, яка наклала потужний відбиток на формування загальноіндійського

¹ Уперше поняття гіндутви було застосовано наприкінці XIX ст. бенгальцем Чандранадхом Басу в його творі з однойменною назвою, в якому обґрунтовувалася вищість індуїзму над усіма релігіями світу. У подальшому поняття було розроблене й концептуалізовано Вінаком Дамодаром Саваркар, який і вважається класиком гіндутви. Саваркар також підкреслював значущість для індуської ідентифікації історичних постатей — «героїв», оскільки саме історичні наративи найсильніше впливали на масову свідомість. Відтак Саваркара можна вважати засновником політики пам'яті на ґрунті комуналістської доктрини гіндутви, ідеологічним нащадком якої є політична сила, що сьогодні перебуває при владі в країні.

² Засновником мусульманської версії комуналізму, що також виникла наприкінці XIX ст., вважається нащадок Моголів, просвітник і реформатор Саїд Ахмад-хан.

комуналістського руху гіндутви, присутня не лише в збережуваних пам'ятках старовини та сакралізації індуських історичних постатей (Шиваджи, Саваркара), а й у буденній політичній риторичі: «Коли, наприклад, один маратхський політик хоче образити когось в іншій партії, він називає його Аурангзебом»¹ [29, р. 2]. Та й сама поява 2007 р. вагомого наукового доробку, присвяченого періоду боротьби індуської держави проти монгольських завойовників та впливу цієї доби на історичну пам'ять і його відлуння в сучасному художньому й символічному просторі, у різних жанрах і суспільних аренах, є показовим у плані легального звернення до болючих і суперечливих періодів загальноіндійської історії. Автор переконливо демонструє створення історичної пам'яті шляхом спільної взаємодії культурних заходів, державних зусиль і політичної риторики.

Однак опертя правових принципів на традиціоналістську основу й цілеспрямовано проваджувана політика формування загальнодержавної історичної пам'яті не позбавляє країну від нововиниклих проблем. Зворотнім боком забезпечуваного законодавчо широкого залучення етнорелігійних та етнокультурних спільнот до загальнодержавного політичного життя стало збільшення можливостей перетворення взаємовиключних комуналістських концептів з притаманними ним контраверсійними історичними дискурсами на знаряддя політичної боротьби, що пізніше, в 1990–2000 рр., вилилося в посилення їх прибічників

¹ Аурангзеб — 6-й падишах імперії Великих Моголів середини XVII ст., відомий також як Аламгір I. Упродовж 1685–1689 рр. завершив завоювання Декана і південної Індії протягом. Відомий негативним ставленням до корінного населення Індії та індукізму. Зажив собі слави придушенням на значний час повстання маратхів.

та переростання міжрелігійної і міжетнічної боротьби у фізичне протистояння (аж до збройних зіткнень і поширення актів вандалізму). Розпочата з кінця 1970-х рр. XX ст. політика найширшого включення різноманітних груп населення в активне політичне життя мала своїм наслідком виникнення і зростання впливу регіональних партій, зайнятих виключно лобіюванням корпоративних інтересів своїх груп і просуванням «своєї історії».

Логічним продовженням цих процесів було поширення явища, що отримало в науковому середовищі назву «феномен ображених почуттів», коли під політично здійснюваним тиском тієї чи іншої громади, яка вважає, що певним висловом політика, журналіста, громадського чи культурного діяча, або ж художнім твором — картиною, віршем, книгою, кінофільмом тощо ображено її етнічні чи релігійні почуття, ці твори цензуються й забороняються. «Образа почуттів віруючих» перетворилася на головний мотив виступів громадських активістів ультра-релігійного спектру і улюблену тему піар-кампаній політичних діячів.

У статті відомого журналіста Мукунда Падманабхана «Республіка ображених почуттів» надано яскраву характеристику «індустрії перманентно демонстрованої ображеності» в Індії [4]. За його узагальненням, наслідки, що випливають з такої демонстрації, характеризуються, як правило, трьома компонентами: розгулом насильства з боку «ображених», вибаченнями з боку «образників» і реакції з боку держави на так зване перше повідомлення (FIR, first information report) про «образу релігійних почуттів» у вигляді порушення проти останніх судових справ за ст.ст. 153А і 295А Індійського кримінального кодексу («Про розпалювання

ворожнечі на ґрунті релігії, раси, місця народження, проживання, мови і т. д. і про дії, що завдають шкоди підтримці гармонії» та «Про навмисну і зловмисну дію, націлену на наругу над релігійними почуттями будь-якої групи шляхом образи її релігії або релігійних переконань»). «Будь-яка людина або група осіб можуть фразу в друкованому тексті, візуальний образ (малюнок, скульптуру) або епізод фільму розцінити як «образу почуттів»...і, використовуючи відповідні юридичні механізми, домогтися «переробки» або повної цензурної заборони цього твору» [6, с. 276–277], що фактично відкрило зелений шлях до державної політичної цензури.

Посилення міжетнічної та міжрелігійної напруги в житті країни, що було певним наслідком такої «необмеженої регіональної і групової демократичності», сприяло втраті ІНК провідних позицій, і посиленню позицій гіндутви в особі заснованої 1980 р. Бхаратія джаната парті (БДП), яка почала своє успішне політичне сходження з кінця 1980-х рр. і у 2014 р. на чолі створеного нею альянсу перемогла на парламентських виборах, а її лідер Нарендра Моді обійняв місце прем'єр-міністра. Відповідно в політиці історичної пам'яті намітився певний зсув у вигляді більш послідовного просування власне індуїстського складника індійської історії і на регіональному рівні. Якщо донедавна постать борця за незалежність Індії, революціонера, поета й письменника В. Саваркара (1883–1966), хоч і проголошена на державному рівні національним індійським героєм, найбільше пошанування мала в регіонах з високим впливом гіндутви (передусім, у місцевостях зі значною присутністю маратхів, зокрема, у штаті Махараштра), у той час як у Делі він сприймався представник радикально правих, то в період перебування

БДП при владі 2003 р. портрет В. Саваркара було відкрито в центральному залі парламенту (що викликало протести опозиції і мусульманських громад) [36, р. 3].

Мірою посилення правих політичних сил зміщуються й акценти в позиціонуванні значущості різних етнорелігійних складників в історії індійського суспільства. На порядок денний винесено ствердження визначальної ролі тих історичних епох та регіонів, коли й де на теренах сучасної Індії відбувалися процеси індуського державотворення, зокрема, «Періоду Маратхі» (XVII–XVIII ст.) — часу, коли незалежна власне індуська держава Маратхі (Західна Індія), створена Шиваджі Магараджем у 1674 р. (проіснувала до 1818 р.), успішно чинила опір нашестю Великих Моголів. У XVIII ст. володіння маратхів охопили більшу частину сучасної Індії. Ослаблення маратхів фактично уможливило колонізацію Індії британцями. Деякі науковці вважають початком державницького існування маратхів імперію Ядавів, що датується XII—XIV ст. [35]. Нині кількість маратхів сукупно становить близько 7 % населення країни та переважну більшість населення штату Махараштра, також великі їх громади проживають у штатах Гуджарат, Мадх'я-Прадеш, Телангана, Гоа і Карнатака.

Відповідно зазнають широкої коммеморації видатні постаті таких епох — державники, діячі культури, науковці, більшість з яких саме маратхі. Так, у березні 2017 р. уряд запланував бюджетні витрати в обсязі 40 млрд рупій на спорудження на 15-гектарному острові в Аравійському морі, неподалік від Мумбаї, меморіального комплексу Чхатрапати Шиваджі, перший камінь до якого заклав прем'єр-міністр Н. Моді в грудні 2016 р. [34]. Пам'ятник, висота якого становитиме 210 м., за словами голови урядового меморіального

комітету Шиваджі і лідера партії «Шив Санграм»¹ Винаяка Мете, стане найбільшою скульптурою світу, перевершивши розміри статуї Будди в Китаї [42] і буде більш ніж удвічі вищою за статую Свободи в США. Меморіал включатиме в себе храм, музей, виставкові галереї, садовий ландшафт, лікарню, оглядовий майданчик на висоті 60-го поверху та ліфт до нього, а також театр, в якому демонструватимуться основні моменти життя Шиваджі. Висуваються плани включення до комплексу й кінотеатру 3D та вертолітного майданчика. Політичну значущість меморіалу, спорудження якого має завершитися 2019 р., добре усвідомлюють у країні.

Ще раніше, 2003 р., в обіг випущено поштову марку із зображенням Тукарама — філософа, поета, соціального реформатора часів династії Шиваджі (XVII ст.), 2007 р. йому ж встановлено пам'ятник в Гаті Мандір Деху, Пуне, Махараштра за авторством відомого скульптора Рама В. Сутара [28]. 2004 р. у місті Ваходар (штат Гуджарат) встановлено пам'ятник Вінаяку Саваркару за авторством Прамода Джоши. Реалізація цієї ідеї, що виникла ще у 80 рр. XX ст., стала можливою лише через чверть століття, за нинішнього піднесення індуської компоненти в політиці пам'яті [40] Коммеморація поширюється й на сферу буденного вжитку: широким попитом користуються декоративні статуетки, що зображають історичних персон періоду індуської державності.

І що вкрай прикметно: посилення власне індійської (індуської) складової в проведенні політики пам'яті на сучасному етапі не обов'язково тягне за собою утиск інших складників. Дослідники індуїзму вказують на специфічну

¹ Партія «Шив Санграм» є частиною нині правлячого Національного демократичного альянсу, очолюваного партією Бхаратія Джаната.

й фундаментальну його рису, яку позначили як «інклюзивізм» або «багатошарове мислення». Це — здатність цілковито безконфліктно поєднувати в рамках однієї парадигми різні дискурси, у свідомості — кілька різних точок зору. У цьому зв'язку Уенді О'Флаерті пише про «менталітет скриньки з інструментами», в якій кожна парадигма використовується у відповідному їй випадку, а Мілтон Сінгер говорить про «подільне» Я. «Індійці звикли до строкатого в культурному відношенні суспільства, в якому безліч різних норм поведінки, цінностей і релігійних систем мирно співіснують одна з одною» [10, с.121]. Тобто, визнаючи «свою правду», індуси разом з тим приймають відмінну, а подеколи й протилежну «правду іншого». І піднесення власне індуського періоду державності разом з його героями не означає припинення періодів державності мусульманської на субконтиненті.

І на сьогодні державна політика Індії в цілому спрямована на ствердження не виключно індуйстського, а передусім загальнодержавного націоналізму шляхом надання регіонам значних преференцій у проведенні політики пам'яті, самостійного формування регіонального політичного символізму, поєднаних з посиленням заходів з метою домогтися внутрішнього реформування заснованих на звичаї законів громад у бік забезпечення особної рівності, подолання культурної виключності багатоманітних етнічних і релігійних груп, що входять до складу індійського населення, стимулювання формування почуття єдності в різноманітності.

З метою врівноваження регіональної особності загальнодержавними заходами запроваджуються нові форми ствердження спільної індійської ідентифікації. Так, у лютому 2010 р.

за ініціативою дизайнера компанії «Memory Company» Ануша Ядава започатковано загальнонаціональний Інтернет-проект «Індійська пам'ять» («Indian Memory Project») — «живий» онлайн-архів, метою якого є простежити історію Індії в особах і особистих спогадах з використанням архівних фото і текстів. До проекту може приєднатися будь-яка особа і запропонувати власну інформацію й матеріали, що стосуються історії Індійського субконтиненту. У проекті використовуються фотографії, оповідання й листи, знайдені в особистих архівах, в яких висвітлюються такі теми, як соціальна трансформація, нові професії, освіта, війна, шлюб, релігія і культура, а також вплив, який вони чинять на сім'ї, які живуть у ці часи. Як зазначають його творці, проект покликаний сприяти більшій толерантності, порозумінню та здатності навчатися і громадянам Індії, і мешканцям сусідніх країн і світу в цілому.

Попри величезні мовні, культурні, релігійні розбіжності, історично індійський конституційний устрій забезпечував визнання культурних прав окремих груп та задоволення їхніх потреб, тим самим формуючи множинну ідентичність, де ідентичність загальноіндійська посідає провідне місце. Так, за даними соціологічних досліджень, проведених міжнародними організаціями в 90-х рр. XX ст., 90 % громадян Індії висловлювали гордість за належність до індійської нації і ідентифікували себе в координатах держави (за цим показником Індія обігнала Іспанію, Аргентину, Бразилію, Бельгію й Швейцарію), водночас віддаючи перевагу демократії як політичному устрою перед усіма іншими [7, с.57].

Таким чином, ідеологія загальногромадянського націоналізму з оперттям на історичний досвід і народні традиції й цінності, в основу якої покладено специфічне розуміння

громадянства не як правового конструкту й універсальної сукупності прав і обов'язків, а як варіювання їх для забезпечення співжиття культур, демонструє достатню гнучкість і здатність до адаптації у сучасному світі.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що в політиці пам'яті як чиннику національної консолідації застосовується апеляція як до героїчного складника минулого, так і до тих його характеристик і фактів, які демонструють можливості толерантного співіснування різних етносів. Однак характер політики пам'яті, її гнучкість і демократичність забезпечується передусім правовим інструментарієм.

Політика історичної пам'яті виявляє виразний зв'язок і кореляцію з панівним політичним дискурсом країни. Зміна внутрішньополітичної ситуації безпосередньо відбивається на проведенні політики пам'яті і зміщує акценти в усвідомленні власного минулого й у перевизначенні знакових історичних постатей. Зміни в політиці пам'яті означають зміни в семантичній організації простору країни. Політика пам'яті у сучасному глобалізованому світі реагує також на зовнішні виклики, прикладом чому є передусім Республіка Туреччина.

Шлях, який пройшли Туреччина й Індія в трансформаціях політики пам'яті, мав різноспрямовані вектори. Перша рухалася від уніфікації на засадах світськості під егідою титульного етносу, розбудованій на сакралізації історії Республіки, до нинішнього поміркованого етнокультурного плюралізму з його апеляцією до більш ранніх часів імперського минулого. Друга, весь час перебуваючи у складних відносинах з власним минулим, до сьогодні послідовно стверджувала й розвивала від початку закладену правову

основу етнокультурного плюралізму, однак в останні десятиліття дедалі більше посилює меморіальну складову титульного етносу.

Водночас широкий політико-культурний і, відповідно, меморіальний плюралізм не є гарантією соціальної злагоди, що засвідчує досвід Індії. Однак підсилення етнонаціональної складової провідного етносу в політиці пам'яті, як демонструє приклад тієї ж Індії, не обов'язково тягне за собою посилення конфліктогенного потенціалу в країні, якщо урівноважується широкими регіональними можливостями.

Трансформація політики пам'яті в сучасних умовах демонструє провідний її ціннісний напрям: від уніфікаційних засад щодо внутрішнього етнокультурного розмаїття (Туреччина) або їх протилежності — «безмежної мультикультурності» (Індія) до урівноваження значущості загальнодержавного складника й титульного етносу зі значущістю етнокультурних і релігійних груп на засадах поваги до прав Іншого. Такий напрям співмірний з ціннісними основами європейської цивілізації.

Список використаних джерел

1. Аватков В.А. Внешнеполитическая идеология Турецкой Республики при правлении Партии справедливости и развития. Автореферат канд. дис. — М.: МГИМО (У) МИД России, 2013. — 30 с.

2. Агаджян М. Дискриминационные элементы национальной политики Турции. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.noravank.am/upload/pdf/94_ru.pdf.

3. Армянские храмы восстанавливаются в Турции и гибнут в Армении. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.regnum.ru/news/1425349.html>.

4. Бакланов В. Османская и Российская империи: черты сходства и различия // Территория историка [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://historick.ru/view_post.php?id=208&cat=1.

5. Бахревский Е. Политика «нового османизма» Турции и постсоветское пространство. — Regnum. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://regnum.ru/news/1467970.html>.

6. Ванина Е.Ю. Индия: История в истории. — М.: Наука: Вост. лит., 2014. — 343 с.

7. Доклад о развитии человека 2004. Культурная свобода в современном многообразном мире / Пер. с англ. — М. : Изд-во «Весь Мир», 2004. — 328 с.

8. Королев Д. Путь Турции: в Европу или куда? Наследие и забвение Ататюрка // Пропаганда. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://propaganda-journal.net/10067.html>.

9. Курды в Турции: «Мы все парализованы войной» // Ліга. Новости. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://news.liga.net/articles/world/10226294-kurdy_v_turtsii_my_vse_paralizovany_voynoy.htm.

10. Многоликая глобализация / [под ред. П. Бергера и С. Хантингтона ; пер. с англ. В. В. Сапова ; под. ред. М. М. Лебедевой]. — М. : Аспект Пресс, 2004.— 379 с.

11. Национальная идея Турции и национальная идея турков 2013 // Око планеты. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://oko-planet.su/politik/politiklist/192369-nacionalnaya-ideya-turcii-i-nacionalnaya-ideya-turkov.html>.

12. Национальная политика Турции. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: aheku.org/forums-m-posts-q-942.html?n=last.

13. Носович А. «Неправильная» память: европейская и азиатская модели трактовки прошлого // Rubaltic.ru. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.rubaltic.ru/article/kultura-i-istoriya/nepravilnaya-pamyat-evropeyskaya-i-aziatskaya-modeli-traktovok-proshlogo23012014/>.

14. Семячко А. Политика памяти: как и зачем государства формируют свою историю. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://special.theoryandpractice.ru/politics-of-memory>.

15. Торжественное открытие Храма Богородицы Писидийской в Махмутларе (Аланья) // Alanya Today — [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://alanyatoday.ru/news/213-torzhestvennoe-otkrytie-hrama-bogorodicy-pisidiiskoi-v-mahmutlare-alanja.html%20>.

16. Туаев М. Черкесы Турции готовы поддержать Эрдогана на референдуме в обмен на национальный телеканал // Кавказский узел. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/299406/>.

17. Турция обещает расширить права курдов и иных меньшинств // BBC. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.bbc.com/russian/international/2013/09/130930_turkey_major_reforms.

18. Яковлев Г. Турция для турок: опыт построения национального государства. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: 2015 <https://sputnikpogrom.com/asia/turkey/42647/the-turkish-way/>.

19. AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon>.

20. Arango T., Yeginsu C. Peaceful Protest Over Istanbul Park Turns Violent as Police Crack Down // The New York Times, may 31, 2013.

21. Bloxham D. The great game of genocide: imperialism, nationalism, and the destruction of the Ottoman Armenians. — Oxford University Press, 2007. — 352 p.

22. Bora, Tanıl. Nationalist Discourses in Turkey. — South Atlantic Quarterly Spring/Summer 2003. — № 102 (2–3), P. 433–451.

23. Çinar, Alev. Modernity, Islam, and Secularism in Turkey : Bodies, Places, And Time. — University of Minnesota Press, 2005 — 199 p.

24. Deshpande, Prachi. Creative Pasts: Historical Memory and Identity in Western India, 1700–1960. — Columbia University Press, 2007. — 320 p.

25. Egger Vernon O. A History of the Muslim World since 1260: The Making of a Global Community. — Istanbul: Prentice Hall, 2008. — 530 p.

26. Erdoğan salavatlarla karşılandı // Doğan Haber Ajansı. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dha.com.tr/haberdetay.asp?Newsid=129692/>.

27. From Past to Present: Turkey through the Lens of Historical Memory. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.world-affairs.org/past-present-turkey-lens-historical-memory-wac-1282016-event/>.

28. Indiamart. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.indiamart.com/proddetail/sant-tukaram-maharaj-7128245730.html>

29. Interview: Prachi Deshpande, Department of History // Center for South Asia Studies/ — Vol. 17, 2006/ — p. 2 — 6.

30. Karaveli, Halil. Erdogan's Journey: Conservatism and Authoritarianism in Turkey // Foreign Affairs № 6, 2016. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2016-10-17/erdogan-s-journey>.

31. König, Lion. Culture, Conflict and Citizenship: Global Lessons from the Indian Case? / Complex Migration of Global Citizens. — Inter-Disciplinary Press, Oxford, United Kingdom, 2014. — 177 p. P. 13–23.

32. Işık, Nuran E. Politics of Counter-Memory in Turkey: Docudramatizing the Past as a Panacea for Official Discourses? [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://cm.revues.org/830>.

33. Maessen, Enno. Reassessing Turkish National Memory: the AKP and the Nation. — Utrecht University, 2012. — 76 p.

34. Maharashtra's Shivaji Memorial Grows Taller To Top Buddha Statue In China // NDTV. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.ndtv.com/india-news/maharashtra-government-wants-to-increase-height-of-shivaji-memorial-1673523>

35. Mokashi, Digambar Balkrishna. Palkhi: An Indian Pilgrimage SUNY Press, 1987. — 291 p.

36. Opposition Boycotts Savarkar Portrait Function // People's Democracy Vol. XXVII, № 09, March 02, 2003.

37. Padmanabhan M. The Republic of Hurt Sentiments // The Hindu. — 2012. — Feb. 9.

38. Parla Taha, Davison Andrew. Corporatist Ideology In Kemalist Turkey: Progress Or Order? — Syracuse, NY : Syracuse University Press, 2004. — 319 p.

39. Raxhimi, Altin. Davutoglu: «I'm Not a Neo-Ottoman» // Balkan Fellowship. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://>

fellowship.birn.eu.com/en/alumni-initiative/alumni-initiative-articles-davutoglu-i-m-not-a-neo-ottoman.

40. Savarkar cries for attention, even in BJP bastion // The Times of India. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://timesofindia.indiatimes.com/city/ahmedabad/Savarkar-cries-for-attention-even-in-BJP-bastion/articleshow/838427.cms/>

41. Sali, Ali. Lehçelerde nüfus savaşı // Yeni Şafak, 25.10.2004.

42. Shivaji Memorial will be the tallest statue in the world // The Economist Time. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://economictimes.indiatimes.com/slideshows/nation-world/shivaji-memorial-will-be-the-tallest-statue-in-the-world/tallest-in-the-world/slideshow/57827271.cms>

43. Singer I., Adler C. The Jewish encyclopedia: a descriptive record of the history, religion, literature, and customs of the Jewish people from the earliest times to the present day. — Istanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınlar, 1912. — Т. 2. — 710 p.

44. The Constitution of India — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.constitution.org/cons/india/const.html>.

45. The Mehar Singh Gill and P. D. Bhardwaj. The Religious Composition of India's Population // Sarjana. — Vil. 25, №. 2, Dicember 2010, pp. 61–76.

46. II Backward Commission Report (Mandal Commission) — [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.socialjustice.in/documents/Documents/>.

47. Walker, Joshua William. Shadows of Empire: Historical Memory in Post-Imperial Successor State. — Princeton, NJ : Princeton University, 2012. — 98 p.

48. Worldometers — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.worldometers.info/world-population/india-population/>.

49. Zürcher, Erik-Jan. Greek and Turkish refugees and deportees 1912 — 1924. — Leiden : Turkology Update Leiden Project, 2003. — 238 s.

References

1. Avatkov V.A. Vneshnepoliticheskaya ideologiya Turetskoy Respubliki pri pravlenii Partii spravedlivosti i razvitiya. Rabota kand. dis. — M.: MGIMO (U) MID Rossii, 2013. — 30 s.

2. Agadzhyan M. Diskriminatsionnyye elementy natsionalnoy politiki Turtsii. [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: http://www.noravank.am/upload/pdf/94_ru.pdf.

3. Armyanskiye khramy vosstanavlivayutsya v Turtsii i gibnut v Armenii. [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://www.regnum.ru/news/1425349.html>.

4. Baklanov V. Osmanskaya i Rossiyskaya imperii: cherty skhodstva i razlichiya // Territoriya istorika [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: http://historick.ru/view_post.php?id=208&cat=1.

5. Bakhrevskiy Ye. Politika «novogo osmanizma» Turtsii i postsovetskoy prostranstvo. — Regnum. [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <https://regnum.ru/news/1467970.html>.

6. Vanina Ye.YU. Indiya: Istoriya v istorii. — M.: Nauka: Vost. lit., 2014. — 343 s.

7. Doklad o razvitii cheloveka 2004. Kulturnaya svoboda v sovremennom mnogoobrazny mire / Per. s angl. — M.: Izd-vo «Ves Mir», 2004. — 328 s.

8. Korolev D. Put Turtsii: v Yevropu ili kuda? Naslediye i zabveniye Atatyurka // Propaganda. [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://propaganda-journal.net/10067.html>.

9. Kurdy v Turtsii: «My vse paralizovany voynoy» // Liga. Novosti. [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: http://news.liga.net/articles/world/10226294-kurdy_v_turtsii_my_vse_paralizovany_voynoy.htm.

10. Mnogolikaya globalizatsiya / [pod red. P. Bergera i S. Khantingtona; per. s angl. V. V. Sapova; pod. red. M. M. Lebedevoy]. — M.: Aspekt Press, 2004. — 379 s.

11. Natsionalnaya ideya Turtsii i natsionalnaya ideya turkov 2013 // Glaz planety. [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <https://oko-planet.su/politik/politiklist/192369-nacionalnaya-ideya-turcii-i-nacionalnaya-ideya-turkov.html>.

12. Natsional'naya politika Turtsii. [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: [aheku.org/forums-m-posts-q-942.html? N = last \](http://aheku.org/forums-m-posts-q-942.html?N=last\).

13. Nosovich A. «Nepravilnaya» pamyat: yevropeyskaya i aziatskaya modeli traktovok proshlogo // Rubaltic.ru. [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <https://www.rubaltic.ru/article/kultura-i-istoriya/nepravilnaya-pamyat-evropeyskaya-i-aziatskaya-modeli-traktovok-proshlogo23012014/>.

14. Semyachko A. Politika pamyati: kak i zachem gosudarstva formiruyut svoyu istoriyu. [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <https://special.theoryandpractice.ru/politics-of-memory>.

15. Torzhestvennoye otkrytiye Khrama Bogoroditsy Pisidiyskoy v Makhmutlare (Alanya) // Alanya Today [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://alanyatoday.ru/news/213-torzhestvennoe-otkrytie-hrama-bogorodicy-pisidiiskoi-v-mahmutlare-alanja.html%20>.

16. Tuayev M. Cherkesy Turtsii gotovy podderzhat' Erdogana na referendumе v obmen na natsional'nyy telekanal // Kavkazskiy uzел. [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: <http://www.kavkaz-uzel.eu/articles/299406/>.

17. Turtsiya obeshchayet rasshirit' prava kurdov i Inykh men'shinstv // BBC. [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: http://www.bbc.com/russian/international/2013/09/130930_turkey_major_reforms.

18. Yakovlev G. Turtsiya dlya turok: opyt postroyeniya natsional'nogo gosudarstva. [Elektronnyy resurs]. — Rezhim dostupa: 2015 <https://sputnikipogrom.com/asia/turkey/42647/the-turkish-way/>.

19. AK Parti 2023 Siyasi Vizyonu. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/2023-siyasi-vizyon>.

20. Arango T., Yeginsu C. Peaceful Protest Over Istanbul Park Turns Violent as Police Crack Down // The New York Times, may 31, 2013.

21. Bloxham D. The great game of genocide: imperialism, nationalism, and the destruction of the Ottoman Armenians. — Oxford University Press, 2007. — 352 p.

22. Bora, Tanil. Nationalist Discourses in Turkey. — South Atlantic Quarterly Spring/Summer 2003. — № 102 (2–3), P. 433–451.

23. Çinar, Alev. Modernity, Islam, and Secularism in Turkey : Bodies, Places, And Time. — University of Minnesota Press, 2005 — 199 p.

24. Deshpande, Prachi. Creative Pasts: Historical Memory and Identity in Western India, 1700–1960. — Columbia University Press, 2007. — 320 p.

25. Egger Vernon O. A History of the Muslim World since 1260: The Making of a Global Community. — Istanbul: Prentice Hall, 2008. — 530 p.

26. Erdoğan salavatlarla karşılandı // Doğan Haber Ajansı. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.dha.com.tr/haberdetay.asp?Newsid=129692/>.

27. From Past to Present: Turkey through the Lens of Historical Memory. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <https://www.world-affairs.org/past-present-turkey-lens-historical-memory-wac-1282016-event/>.

28. Indiamart. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <https://www.indiamart.com/proddetail/sant-tukaram-maharaj-7128245730.html>

29. Interview: Prachi Deshpande, Department of History // Center for South Asia Studies/ — Vol. 17, 2006/ — p. 2 — 6.

30. Karaveli, Halil. Erdogan's Journey: Conservatism and Authoritarianism in Turkey // Foreign Affairs № 6, 2016. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <https://www.foreignaffairs.com/articles/turkey/2016-10-17/erdogan-s-journey>.

31. König, Lion. Culture, Conflict and Citizenship: Global Lessons from the Indian Case? / Complex Migration of Global Citizens. — Inter-Disciplinary Press, Oxford, United Kingdom, 2014. — 177 p. P. 13–23.

32. Işık, Nuran E. Politics of Counter-Memory in Turkey: Docudramatizing the Past as a Panacea for Official Discourses? [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <https://cm.revues.org/830>.

33. Maessen, Enno. Reassessing Turkish National Memory: the AKP and the Nation. — Utrecht University, 2012. — 76 p.

34. Maharashtra's Shivaji Memorial Grows Taller To Top Buddha Statue In China // NDTV. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <https://www.ndtv.com/india-news/maharashtra-government-wants-to-increase-height-of-shivaji-memorial-1673523>

35. Mokashi, Digambar Balkrishna. Palkhi: An Indian Pilgrimage SUNY Press, 1987. — 291 p.

36. Opposition Boycotts Savarkar Portrait Function // People's Democracy Vol. XXVII, № 09, March 02, 2003.

37. Padmanabhan M. The Republic of Hurt Sentiments // The Hindu. — 2012. — Feb. 9.

38. Parla Taha, Davison Andrew. Corporatist Ideology In Kemalist Turkey: Progress Or Order? — Syracuse, NY : Syracuse University Press, 2004. — 319 p.

39. Raxhimi, Altin. Davutoglu: «I'm Not a Neo-Ottoman» // Balkan Fellowship. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://fellowship.birn.eu.com/en/alumni-initiative/alumni-initiative-articles-davutoglu-i-m-not-a-neo-ottoman>.

40. Savarkar cries for attention, even in BJP bastion // The Times of India. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <https://timesofindia.indiatimes.com/city/ahmedabad/Savarkar-cries-for-attention-even-in-BJP-bastion/articleshow/838427.cms/>

41. Sali, Ali. Lehçelerde nüfus savaşı // Yeni Şafak, 25.10.2004.

42. Shivaji Memorial will be the tallest statue in the world // The Economist Time. [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <https://economictimes.indiatimes.com/slideshows/nation-world/shivaji-memorial-will-be-the-tallest-statue-in-the-world/tallest-in-the-world/slideshow/57827271.cms>

43. Singer I., Adler C. The Jewish encyclopedia: a descriptive record of the history, religion, literature, and customs of the Jewish

people from the earliest times to the present day. — Istanbul: Tarih Vakfi Yurt Yayınlar, 1912. — T. 2. — 710 p.

44. The Constitution of India [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.constitution.org/cons/india/const.html>.

45. The Mehar Singh Gill and P. D. Bhardwaj. The Religious Composition of India's Population // Sarjana. — Vil. 25, №. 2, Dicember 2010, pp. 61–76.

46. II Backward Commission Report (Mandal Commission) [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.socialjustice.in/documents/Documents/>.

47. Walker, Joshua William. Shadows of Empire: Historical Memory in Post-Imperial Successor State. — Princeton, NJ : Princeton University, 2012. — 98 p.

48. Worldometers [Elektronnyi resurs]. — Rezhym dostupu: <http://www.worldometers.info/world-population/india-population/>.

49. Zürcher, Erik-Jan. Greek and Turkish refugees and deportees 1912 — 1924. — Leiden : Turkology Update Leiden Project, 2003. — 238 s.

Tetyana Metelyova

PhD in Philosophy,

Associate Professor

Memory Policy as a Tool for Identity Shaping: Transformation in a Globalizing Environment (by an example of Turkey and India)

The policy of historical memory is one of the most powerful means of identity shaping and social consolidation. Like other elements of the internal policy of states, the memory policy in the modern world is also undergoing a transformation towards its proportionality with a system of values, that promotes tolerant interaction among peoples and enhances the state's image in the international arena. On the example of two states, the Republic of Turkey and the Republic of India, the forms and methods of implementing the changes in the policy of memory in recent decades have been examined, their directions have been revealed, their positive and negative impact on society has been analyzed. It is shown that the policy of historical memory strongly correlates with the political discourse of the country, but increasingly responds to external challenges. Changes in the policy of memory mean changes in the semantic organization of the country's space. At the same time, broad political, cultural and, accordingly, memorial pluralism is not a guarantee of social harmony. Important for Ukraine components of the experience of implementing the policy of memory in these countries have been established, they can be taken into account in the development of the corresponding direction of the state policy of our country.

Keywords: politics of historical memory, Republic of Turkey, Republic of India, globalization, semantics and architectonics of space.

Розділ III. РЕЦЕНЗІЇ

Мельниченко Володимир Юхимович
доктор історичних наук

Рецензія на книгу Василя Ткаченка
«Україна: quo vadis — куди йдемо?»:
Тарас Шевченко заповідав «кайдани порвати»

Попередня книга відомого політолога і публіциста, доктора історичних наук, академіка Василя Ткаченка «Россия: беспутье агрессора» (2016) викликала у мене численні асоціації з думками та висновками найвідомішого українського історика-державника, тому рецензію на неї назвав «Михайло Грушевський пророчив безпуття агресора». Нова монографія автора¹, присвячена визначенню місця України в сучасному й майбутньому глобалізованому світі та формуванню української національної ідентичності на шляху до світової ліберальної цивілізації, насамперед нагадала мені Шевченкові заповіді, і перший серед них — *«кайдани порвіть»*.

Які кайдани заповідав порвати національний Пророк? Давайте нарешті прочитаємо «Заповіт», абстрагуючись від звичної радянської традиції й опираючись на підказ, який Шевченко залишив у поемі «Кавказ», написаній

¹ Ткаченко В. Україна: quo vadis — куди йдемо? К. : Видавництво Логос Україна, 2017. — 424 с.

у листопаді 1845 р. за п'ять тижнів до «Заповіту», де вказано на тих російських, імперських можновладців, які навчать «Кайдани кувати, / Як і носить!...»

Заповівши нам, українцям, порвати російські кайдани, Шевченко, по суті, сформулював на тривалий історичний час, аж до ненароджених нащадків, українську національну ідею, яку ми вповні досі не реалізували. Шевченкові довелося значно довше від пророка Мойсея виводити свій народ із «єгипетського полону» в царство волі й національної гідності. Він і зараз очолює наш, український, похід, адже в згаданому «Заповіті» заявив, що «полине до самого Бога» лише після того, «як понесе з України у синєє море кров ворожу...»

В цьому немає нічого містичного. Нагадаю, що пророчу силу Кобзарєвої поезії нутром відчували його найлютіші вороги. Скажімо, слідство у справі Кирило-Мефодіївського братства найбільшу загрозу для Російської імперії вбачало в тому, що з Шевченковими «любимими стихами в Малороссии могли посеяться и впоследствии укорениться мысли... о возможности Украине существовать в виде отдельного государства». Це сталося!

У Василя Ткаченка є вкрай важливе глибинне розуміння того, що нинішня потреба в ідентифікації сучасної України, зумовленої необхідністю «усвідомити себе», вже в генотипі нації містить життєдайні Шевченкові духовні максими. Не випадково автор висновує, що Росія — це постійний виклик Україні, на який необхідно безперервно знаходити адекватну відповідь, формуючи українську національну ідентичність як рівнозначну фактору національної безпеки. По суті, мова йде про те, щоб надалі ніколи не запити,

говорячи поетовими словами, «з московської чаші московську отруту!»

Справляє враження виняткова наполегливість, глибока переконливість, сказати б, наукова затятість, з якими вчений розвінчує російську агресію проти України. Це, знову-таки, нагадало мені суто Шевченкове філософське ставлення до сатанинських імперських витівок:

Я схаменувся, осінивсь
Святим хрестом і тричі плюнув
Та й знову думать заходивсь
Про те ж таки, що й перше думав.

Про що вже вкотре «думать заходивсь» історіософ, автор нової книги Василь Ткаченко?

Насамперед, він особливо наголошує, що в розбудові незалежної України доводиться зважати на гіркий історичний досвід тривалого перебування в політичному організмі Російської імперії. Нагадує слова Володимира Винниченка: «Історію України неможливо читати без брому». Втім, це лише своєрідний парафраз неперевершеного Шевченкового:

Тяжко-тяжко мені стало,
Так, мов я читаю
Історію України.

Автор справедливо зазначає, що українські можновладці на генетичному рівні засвідчили свою здатність вірно служити імперії за чини і маєтки. «Раби, подножки, грязь

Москви...» (Шевченко). Цікаво, що Богдан Хмельницький у «Берестечку» Ліни Костенко говорить:

Є боротьба за долю України.
Все інше — то велике мискоборство.

На жаль, у цих знаменних словах є багато сучасного смислу...

В розділі «Модернізація і модернізатори» вчений зауважує, що одна з основних мотивацій нинішньої російської агресії полягає в намаганні утримати Україну в межах російської імперської системи цінностей, яку Кремль прагне утвердити в статусі світової цивілізації: «Насамперед йдеться про консервацію спадщини, набутою Україною у складі Російської імперії, де пріоритет завжди віддавався оборонній модернізації, а модернізаційні зміни самого суспільного організму виступали скоріше як супутній процес техніко-технологічних запозичень».

Втім, в Україні часів незалежності за 25 років аж 20 разів змінювався склад уряду, його очолювали 14 прем'єрів і 4 виконувачі обов'язків: «Через нетривалий час роботи урядів кожен із них змушений був працювати в режимі «від бюджету до бюджету», практично не приділяючи уваги питанням стратегічного планування і модернізації».

Спираючись на концепцію німецького дослідника Р. Козеллека, згідно з якою динаміку суспільного розвитку визначає ступінь напруги між «горизонтом очікувань» і «пластом історичного досвіду», Василь Ткаченко розкриває важливу тему «Глобалізація: світ-системний аналіз». Акцентує на тому, що кризові явища в Україні на початку

XXI століття виявили себе в нездатності незалежної держави гарантувати громадянам безпеку і бодай якийсь прийнятний рівень соціальної справедливості. Ні, він жодним чином не виступає черговим плакальником історичної ситуації, а навпаки пропонує «спокійно усвідомити, що нині перебуваємо в точці біфуркації з пучком різноманітних альтернатив, і лише від нашого нинішнього вибору може значною мірою залежати майбутня парадигма подальшого суспільного розвитку». Тобто, йдеться не про звичне трактування біфуркації, як розгалуження на два потоки, напрямки, а саме про набуття нової якості в подальшому розвитку динамічного суспільства, що вибрало єдино вірний шлях із сукупності варіантів.

Нинішній історичний вибір України відбувається в контексті глобального вибору людства — «це перший вибір, який робить увесь світ, оскільки капіталістична світ-система, в якій ми живемо, вперше охопила всю планету». При цьому вчений ставить питання про те, наскільки нинішня капіталістична світ-система таки справді второвує шлях суспільному процесу, чи, навпаки, поступово заганає суспільний поступ у глухий кут безвиході та відчаю? Автор однозначно вважає, що історичний вибір — це насамперед вибір моральний. А раціональний науковий аналіз робить його більш осмисленим, отже, визначає й моральну та інтелектуальну відповідальність кожного.

Василь Ткаченко доносить до читача ключові результати циклу наукових досліджень, щодо перспектив можливого майбутнього України, виконаних Світовим центром даних «Геоінформатика і сталий розвиток» Міжнародної Ради з науки (ICSU) при Національному технічному університеті

України «Київський політехнічний інститут» та Інститути прикладного системного аналізу МОН і НАН України. У мене немає можливості та й потреби переказувати надзвичайно цікавий матеріал, викладений ученим. Але не можу не перелічити сценарії нашого можливого майбутнього, тим більше, що їх назви говорять самі за себе.

Отже, спочатку чотири сценарії соціально-економічного розвитку України на середньострокову (до 2020 р.) перспективу: «Оптимістичний» (розробники вважають його ймовірним лише на 15 %); «Консервування кризи» (50–60 %); «Суверенний дефолт» (30 %); «Колапс» (5 %).

Подальша доля України (до 2030 р.) буде залежати від того, як рухатиметься держава у 2017–2020 рр., а також на неї вплинуть і тектонічні зміни в глобальному світі. Тож у 2020–2030 рр. може зреалізуватися ще кілька сценаріїв, як продовження одного із попередніх чотирьох: «Збалансований розвиток» (ймовірність його — всього 3 %); «Чужа суб'єктність» (25 %); «Сіра зона» (від 15 % до 9 %); «Дезінтеграція» (від 3 % до 0,5 %).

На думку розробників, бажаними для України є сценарії «Оптимістичний» (2016–2020 рр.) та «Збалансований розвиток» (2020–2030 рр.). Інші сценарії дуже небажані для України.

Василь Ткаченко показав блискучий приклад популяризації вкрай актуальних досліджень для сучасного та майбутнього України, і заторкнутий мною сюжет особливо переконливо підтверджує правильність позиціонування ним своєї книги як науково-популярного видання.

В окремому цікавому розділі вчений застерігає, що ми живемо не лише в умовах гібридної війни, розв'язаної Росією,

але й гібридного миру в світі, котрий утратив орієнтири поступального розвитку по висхідній лінії, позбувся свого виразного гуманітарного профілю і, що особливо насторожує, став очевидно менше соціально відповідальним.

А над цим світом уже чигає тінь нового претендента на роль «могильника капіталізму», що перебирає її у колишнього індустріального пролетаріату, — прекаріат. Цим терміном у суспільних науках почали називати будь-яку ненадійну, нестійку, непостійну трудову зайнятість, а також людей, яким таку форму зайнятості нав'язано:

«Випустивши цей феномен з поля зору, нам рано чи пізно доведеться переконатися, що нині вже не «привид бродить по Європі — привид комунізму», а «во все воронье горло» **дає про себе знати феномен прекаріату у формі соціального радикалізму, що прокладає шлях до фашизації суспільства**. І ця загроза, судячи з усього, насувається із просторів Росії, хоча сприятливі умови для гніздування прекаріату створюються щоденно й щохвилини в усьому світі. Не бачити цього було б на межі злочину».

Спираючись на праці спеціалістів (Р. Сеймур, Г. Стендінг, Ф. Фукуяма, К. Шваб, О. Янов та ін.), Василь Ткаченко, здається вперше так гостро й наполегливо ставить проблему прекаріату, як зростаючого і потенційно небезпечного класу, тим більше, що процес прекарізації України вже пішов, а частка прекаріату в ній збільшилася в зв'язку з напливом вимушених переселенців, осіб, які втратили роботу в районах бойових дій:

«Отже, поточний момент надає проблемі прекаріату в Україні небувалої актуальності. Вона заслуговує на подальше вивчення з використанням напрацювань як західних,

так і російських аналітиків, оскільки і на Заході, і в Росії, і в Україні відбувається процес трансформації працездатного населення в прекаріат, що однаково загрожує країнам негативними наслідками».

Цікаво й корисно зануритися в авторський текст про шляхи й роздоріжжя європейського вектора розвитку та в тонкий аналіз ученим глобальної візантійської стратегії Росії. Свого часу Тарас Шевченко називав «візантійством» ідеологію та богослужіння офіційної російської православної церкви, фактично державної, насильницької релігії, протиставляючи його християнській духовності, релігійності народу. Шевченкове поєднання візантійства з імперськими постулатами та зазіханнями Росії зберігає свою точність і силу й у сучасному світі. За словами Василя Ткаченка, «на наших очах торжествує стійкий візантійський взірець російської поведінки на міжнародній арені, котрий радикалізує завдання там, де їх насправді слід було б вирішувати... Адекватна політика, на погляд Кремля, — це політика силова».

Що й говорити, автор не пропускає жодної нагоди аби, говорячи по-шевченківськи, «скородити московські ребра».

В цьому контексті дослідник розглядає ті причини, що спонукають Вашингтон підтримувати Україну, солідаризується з тими американськими політиками і науковцями, котрі вважають, що «Україна все-таки належить до сфери життєво важливих інтересів США...» До речі, нагадаю, як 160 років тому Шевченко писав:

Коли Ми діждемося Вашингтона
З новим і праведним законом?
А діждемось-таки колись.

Що привертає увагу в науковому стилі Василя Ткаченка? Принаймні, відсутність будь-яких претензій на виголошення кінцевої істини вкупі з аргументованим представленням своєї позиції та високий інтелектуальний рівень спілкування з читачем у поєднанні з ясным і читабельним викладом історико-філософського матеріалу. Це вигідно відрізняє дослідника від авторів численних наукоподібних опусів, які залишаються чужими скільки-небудь широкому суспільному середовищу.

Важливо, що праці Василя Ткаченка всерйоз аргументують науково-прогнозований вектор історичного поступу сучасної України, і, тим самим, дають реальну надію, що є важливою підтримкою мислячому суспільству, втомленому від можновладної брехні й усвідомлення того, що немає нічого постійнішого, ніж непередбачене.

Автор заторкує поширене нині переконання, що нібито «віддача від науки — нуль» і наголошує, що «німота інтелектуалів, їхня нездатність пояснити суспільні зрушення, які зачіпають основи уявлень про правду і справедливість у сфері облаштування життя, посилюють розрив між набутим досвідом і спроможністю його осмислити й описати, а надто піднести до нового рівня соціальних очікувань». Саме так! Але ж яка пустомельно-балакуча значна частина цієї «німоти»! Щодня з ранку до вечора з телеекрану віщують-торочать сучасні незліченні політологи, політтехнологи, експерти, аналітики, консультанти, коментатори, радники, котрі, звісно, позиціонують себе інтелектуалами та часто-густо не є ними. Воістину, багато говорять ті, кому нічого сказати, і чимало пересічних людей заплутуються в потоці бездумно-зайвих слів.

Автор із тих, які вміють робити конкретну справу, і, якби ті, котрі цього не вміють, але вчать інших, зачерпнули з його книги децицію наукових знань й інтелекту, тобто здатності думати, мислити, то це таки пішло б на користь і їм, і людям, до яких звертаються. Не кажу вже про купу депутатів, інших можновладців — їм би таки корисно було познайомитися з книгою «Україна: quo vadis — куди йдемо?» Може тоді, говорячи словами Шевченка, «розпадеться луда на очах ваших неситих...» Утім, навряд...

Але це не применшує непересічного значення науково-популярного видання академіка Василя Ткаченка, який пропонує разом із ним замислитися, «чи правильно ми живемо, чи туди йдемо обраним нами шляхом, чи істинні наші життєвські цілі, цінності й уподобання?» Втім, усім відомо, що наука ніколи не вирішує важливі питання, не поставивши чимало нових.

Як сказано в Книзі Еклезіастовій, до якої неодноразово звертається вчений, «час мовчати і час говорити...» І, що вкрай важливо, говорити з розумним і проникливим співбесідником, адже в тій же Книзі записано, що «краще слухати докір розумного, аніж слухати пісні безумних...» Отже, раджу прочитати працю Василя Ткаченка кожному, кому вона адресована — політикам, науковцям, викладачам, студентам, усім, хто цікавиться минулим, сучасним і майбутнім України.

Якось французький письменник, нобелівський лауреат Ромен Роллан мудро зауважив, що людський світ живиться крипицями істини і великою кількістю брехні. Шукайте крипиці істини!

Врешті-решт, справді реальне і системне відродження України почнеться тоді, коли в українському суспільстві панівним стане Шевченкове розуміння правдивого Слова, що людям би серце розтопило:

І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, Божєє кадило,
Кадило істини. Амінь.

**До відома авторів статей, що приймаються до друку
науково-популярного журналу
«Суспільно-політичні процеси»**

ISSN 2518-7546

Захищаючи права авторів, редакція стежить за плагіатом або некоректним використанням статей, опублікованих у журналі. Надіслані статті можуть бути перевірені щодо наявності повторів з текстів, що були опубліковані раніше. Якщо буде встановлено, що стаття містить плагіат або частини чужих текстів без належного посилання, чи виникнуть сумніви щодо авторства статті, редакція залишає за собою право:

- відмовити у публікації;
- опублікувати спростування;
- повідомити керівництво автора за місцем роботи чи навчання;
- заборонити автору публікуватися у науково-популярному журналі «Суспільно-політичні процеси»;
- вжити інших заходів правового характеру.

Редакція проводить відбір статей виходячи виключно з їхньої наукової цінності. Якщо стаття прийнята до друку, вона розміщується у відкритому доступі, а авторські права належать авторам. Редакція передає отримані матеріали на рецензування члену редакційної колегії журналу та зовнішнім рецензентам.

Вимоги до авторів:

- подавати до друку статті, що раніше не публікувалися, містять нові оригінальні результати;
- коректно оформляти посилання на джерела, використані в ході підготовки статті;
- правильно зазначати авторство. Авторами статті вважаються особи, внесок яких у підготовку статті є суттєвим. Особи, які брали опосередковану участь у її написанні, не можуть зазначатися як автори. У випадку співавторства особа, яка подала статтю, відповідає за те, що усі автори ознайомилися з її остаточною версією і дали згоду на публікацію;
- розкривати наявність конфлікту інтересів. Кожен автор повинен повідомити про наявний фінансовий чи змістовний конфлікт інтересів, який може впливати на зміст і висновки статті, поданої до публікації;
- негайно повідомляти редакцію про виявлені помилки чи неточності у своїй статті та надавати усю необхідну допомогу для їх усунення;
- статті авторів, які не мають наукового ступеня доктора наук або кандидата наук (доктора філософії) не приймаються до друку.

- негайно повідомляти редакцію про виявлені помилки чи неточності у своїй статті та надавати усю необхідну допомогу для їх усунення;
- статті авторів, які не мають наукового ступеня доктора наук або кандидата наук (доктора філософії) не приймаються до друку.

Вимоги до рецензентів:

- попереджати редактора про недостатню кваліфікацію для рецензування роботи або нездатність рецензувати роботу у встановлені строки та відмовитися від рецензування;
- дотримуватися принципів конфіденційності: будь-який текст повинен розглядатися як конфіденційний документ. Рецензенту забороняється його обговорювати з іншими особами або показувати будь-якій особі, якщо на це не отримано згоди редактора;
- дотримуватися принципу об'єктивності: критика повинна бути аргументована, мати за мету покращення роботи автора і не містити жодних суб'єктивних міркувань чи персональних зауважень до автора;
- вказувати на літературу, що стосується теми статті, і не була згадана автором.

Редакційна колегія журналу

Вимоги до змісту та оформлення статей у науково-популярному журналі «Суспільно-політичні процеси» ISSN 2518-7546

Стаття, що подається для публікації у журналі, повинна містити такі структурні елементи (відповідно до Постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1):

1. Постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.
2. Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми та на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.
3. Формулювання цілей статті (постановка завдання).
4. Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
5. Висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Стаття оформляється наступним чином:

- індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);
- прізвище, ім'я, по батькові автора (-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада;
- назва статті (по центру, напівжирним, усі прописні літери);
- анотація (мінімум 5 речень) та ключові слова (мінімум 5 слів) українською;
- прізвище, ініціали автора (-ів), назва статті, анотація, ключові слова російською та англійською мовами;
- текст статті, підготовлений у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx); основний шрифт - Times New Roman; розмір шрифту - 14 пунктів; міжрядковий інтервал - 1,5; вирівнювання тексту по ширині; абзацний відступ - 1,25 см.; посилання на літературу нумерувати в порядку надходження (1,2,3...), а список бібліографічних посилань, оформлений згідно з ДСТУ 8302:2015, слід наводити в кінці тексту в такому ж порядку із зазначенням цитованих сторінок.

Окремо до статті обов'язково додається розширене резюме англійською мовою обсягом не менше 3 000 знаків.

Статті приймаються українською або англійською мовами у друкованому і електронному варіанті (у вигляді файлу на носії або листом на електронну пошту aps-m@ukr.net).

Статті авторів, які не мають наукового ступеня доктора наук або кандидата наук (доктора філософії) не приймаються до друку.

Редакційна колегія журналу

Науково-популярне видання

Академія політичних наук

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ
ПРОЦЕСИ**

Public Political Processes

Випуск 1(8) 2018

Мова видання:
українська, англійська

Виходить чотири рази на рік

Свідectво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації

Міністерства юстиції України
Серія КВ № 22292-12192ПР від 23 вересня 2016 року

Головний редактор

Мироненко Петро Володимирович

Заступники головного редактора

Горбатенко Володимир Павлович
Мудрієвська Ірина Ігорівна

Підписано до друку 25.01.2018.
Формат 60х90/16. Ум. друк. арк. 17,00.
Наклад 500 прим. Зам.